

ถึงเวลา มารื้อปรับระบบพัฒนาคนกับไทย

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต)

พระธรรมสังฆาธิการ

ถึงเวลา มารื้อปรับระบบพัฒนาคนกันใหม่

กรมวิชาการ

กระทรวงศึกษาธิการ

ถึงเวลา มารื้อปรับระบบพัฒนาคนกันใหม่

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต)

พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. ๒๕๔๓

จำนวนพิมพ์ ๑๐๐,๐๐๐ เล่ม

กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ

ISBN 974-268-9024

๒๕๔.๓๐๗ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต)

ถึงเวลา มารื้อปรับระบบพัฒนาคนกันใหม่, กรุงเทพฯ:
กรมวิชาการ, โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๓.

๑๐๕ หน้า ; ๒๑ ซม.

ISBN 974-268-9024

๑. พุทธศาสนา - การศึกษาและการสอน ๒. การศึกษา
ทางพระพุทธศาสนา ๓. จริยธรรม ๔. ชื่อเรื่อง.

คำนำ

ความเป็นสากลอย่างหนึ่งในขณะนี้คือ การพัฒนาคน หลายประเทศกำลังให้ความสนใจในเรื่องนี้ สำหรับประเทศไทยก็ได้ให้ความสำคัญกับเรื่องนี้เช่นกัน ดังจะเห็นได้ว่า แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๘ รวมทั้งพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๒ มุ่งเน้นการพัฒนาคน ทั้งนี้ เพื่อให้คนไทยสามารถดำเนินชีวิตได้อย่างเป็นสุขท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงทั้งในปัจจุบันและอนาคต โดยจะต้องมุ่งเน้นให้คนมีทักษะในการเรียนรู้ ส่งเสริมให้สามารถพัฒนาตนเองเต็มตามศักยภาพตลอดจนมีความเข้มแข็งเชิงจริยธรรมซึ่งสังคมไทยกำลังเกิดการอ่อนแอในด้านคุณธรรม จริยธรรม พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึงเรื่องเหล่านี้ไว้ในหนังสือเรื่อง **"ถึงเวลา มารื้อปรับระบบพัฒนาคนกันใหม่"** ซึ่งได้เสนอแนวคิดสำคัญเกี่ยวกับแนวทางการพัฒนาจริยธรรม และบทบาทของการศึกษาอันเป็นเครื่องนำทางให้เกิดการศึกษาขึ้นในตัวมนุษย์

ในเรื่อง แนวทางการพัฒนาจริยธรรม ท่านได้กล่าวถึงความหมายที่แท้จริงของจริยธรรมว่าจะต้องประกอบด้วยศีล สมาธิ และปัญญา ซึ่งก็คือพฤติกรรม จิตใจ และปัญญา การพัฒนาด้านจริยธรรมต้องพัฒนาทั้ง ๓ ส่วนนั้น เพราะมีความสัมพันธ์กัน จึงจะเกิดจริยธรรมที่มั่นคง

สำหรับเรื่องบทบาทของการศึกษา ก็ได้แก่ ความเป็นกัลยาณมิตร การรักษาศีล เพื่อให้เกิดความสัมพันธ์ที่ดีในสังคมที่จะเอื้อโอกาสต่อการพัฒนาตนเอง การสร้างแรงจูงใจที่ดี การพัฒนาศักยภาพของตนให้เต็มที่ การสร้างค่านิยมที่ถูกต้องในการศึกษา การมีจิตสำนึกในเรื่องกาลเวลาและ

ความเปลี่ยนแปลง ที่จะทำให้คนเร่ร่อนช่วยศึกษา และการรู้จักคิด
พิจารณาสิ่งทั้งหลายตามเหตุปัจจัย

กรมวิชาการเห็นว่าหนังสือเรื่อง **“ถึงเวลา มารื้อปรับระบบพัฒนา
คนกันใหม่”** มีเนื้อหาสาระที่เป็นประโยชน์ต่อการปฏิรูปการเรียนรู้ ซึ่งได้รับความ
เมตตาจากคุณจาก พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต)ให้นำมาจัดพิมพ์เผยแพร่
ในสถานศึกษาและหน่วยงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการศึกษาจึง
ขอกราบขอบพระคุณ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) และขอขอบคุณบุคคลที่มี
ส่วนช่วยเหลือในการจัดพิมพ์หนังสือไว้ ณ โอกาสนี้

อ. ๒

อธิบดีกรมวิชาการ

๒ สิงหาคม ๒๕๔๓

อนุโมทนา

สันติภาพ อีสราภาพ และความสุข เป็นคุณค่าสำคัญที่มนุษย์ไม่
ปรารถนาและแสวงหามาตลอดทุกยุคสมัย แต่เท่าที่ประวัติศาสตร์ได้พิสูจน์ออกมา
มีระยะเวลาเพียงสั้นๆ และมนุษย์เพียงจำนวนน้อย ที่เข้าถึงคุณค่าที่มุ่งหมาย
เหล่านี้

การที่โลกจะมีสันติภาพ ชีวิตจะเป็นอิสระ และมวลมนุษย์จะอยู่กัน
โดยมีสันติสุขอย่างแท้จริงและยั่งยืนนั้น มาตราการยับยั้งควบคุมทางการเมือง
การปกครอง และกติกาสังคม เช่น กฎหมาย และระเบียบข้อบังคับต่างๆ ที่จัดตั้ง
หรือกำหนดวางจากภายนอกเท่านั้น ย่อมไม่เพียงพอ คุณสมบัติ เช่น ความมีวินัย
ความเมตตาใจ ความไม่ตี ความรับผิดชอบ ความมีสุขภาพจิตดี ความกตัญญูต่อเวที
ความมีเมตตาการุณ ความมีปัญญาวิญญูญาณ ความคิดสร้างสรรค์ และความไม่
ประมาท เป็นต้น ที่มีอยู่ในตัวคนต่างหาก ที่จะพื้นฐานรองรับให้มาตรการและ
กรอบที่จัดวางไว้มีผลเป็นจริง และเป็นหลักประกันในการรักษาสันติภาพและ
เสริมสร้างสันติสุขได้อย่างมั่นใจ

คุณสมบัติเหล่านั้น มิใช่จะเกิดขึ้นได้เองลอยๆ แต่จะต้องฝึกฝน
อบรมทำให้มีขึ้นแก่ โดยส่งเสริมให้คนพัฒนาตนด้วยการศึกษา ฉะนั้นการศึกษา
จึงเป็นหลักประกันแห่งสันติภาพ เป็นเครื่องเสริมสร้างสันติสุข และเป็นเมธรรกาสู่
อีสราภาพ ที่แท้จริงและยั่งยืน

คณะกรรมการมูลนิธิการศึกษาเพื่อสันติภาพ พระธรรมปิฎก
(ป.อ. ปยุตฺโต) มีความตั้งใจแน่วแน่ ที่จะดำเนินงานส่งเสริมการศึกษาเพื่อแก้
ปัญหาและสร้างสรรค์ในด้านต่างๆ ที่จะชักนำให้บุคคลมีชีวิตที่ดีงาม และให้
สังคมดำรงอยู่อย่างร่มเย็นเป็นสุข ดังที่ได้กำหนดไว้เป็นวัตถุประสงค์ของมูลนิธิฯ นั้น

บัดนี้ ประธานกรรมการมูลนิธิการศึกษาเพื่อสันติภาพ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) แจ้งว่า ทางมูลนิธิฯ และกรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ ได้ปรารภจะพิมพ์หนังสือ โดยถือโอกาสประมวลความรู้และวิทยาการทางพระพุทธศาสนา ที่จะช่วยส่งเสริมสนับสนุนวิถีชีวิตที่ถูกต้องดีงามของสังคมไทย และสังคมโลกต่อไป เฉพาะสำหรับวาระนี้ได้เลือกที่จะพิมพ์หนังสือ ๔ เรื่อง คือ

๑. คนไทยกับป่า
๒. บุญ-บาปมี ที่จะกู่แผ่นดินไทย
๓. ถึงเวลา มาปรับเปลี่ยนพัฒนาคนกันใหม่
๔. การสร้างสรรค์ประชาธิปไตย

อาตมาภาพขออนุโมทนาที่คณะกรรมการมูลนิธิฯ และกรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ ได้มีปณิธานอันสม่ำเสมอมั่นคงที่จะเสริมสร้างประโยชน์สุขแก่ประชาชนด้วยวิถีทางการศึกษา

ขอผลแห่งกุศลเจริยาที่ได้รับร่วมกันบำเพ็ญนี้ จงเป็นปัจจัยอันมีกำลังที่จะส่งเสริมให้การศึกษาดังตั้งอยู่บนพื้นฐานแห่งสัมมาทิฐิและ เจริญแพร่หลายแผ่ขยายออกไป เพื่อนำชีวิตและสังคมสู่สันติ อธิปไตย และความสุขที่แท้จริงและยั่งยืน สมดังมโนปณิธาน

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต)

๒๒ ตุลาคม ๒๕๓๓

สารบัญ

ถึงเวลา มาเข้าใจความหมายของจริยธรรมกันใหม่	๑
ความสับสนในเรื่องจริยธรรม ที่ควรมานำไปได้แล้ว	๑
จริยธรรมในความหมายที่แท้ คือการดำเนินชีวิตทั้งระบบ	๔
จริยธรรมที่แท้ หยั่งถึงความจริงและโยงสู่การพัฒนามนุษย์	๘
จริยธรรมเป็นเรื่องของระบบสัมพันธ์ในองค์รวม ที่องค์รวมส่งผลสัมพันธ์กัน	๑๕
จะได้จริยธรรมที่แท้ ต้องเห็นความจริงของธรรมชาติ และโยงกับบัญญัติของสังคมได้	๒๒
มนุษย์คือสัตว์ผู้ต้องศึกษา ชีวิตที่ดีคือชีวิตแห่งการศึกษา	๒๕
ถึงเวลา ต้องพัฒนาคนให้มานำอารยธรรมสู่ทิศทางใหม่	๓๑
พอสบาย ไม่ฝึก คนก็อ่อนแอลง กลายเป็นทุกข์ง่าย แต่สุขได้ยาก	๓๑
ถ้าคนมีการศึกษาดี ก็จะได้ประโยชน์จากเทคโนโลยีเต็มที่	๓๖
มองเทคโนโลยีเป็นปัจจัย ไม่ใช่เอาชีวิตและความสุขไปขึ้นต่อมัน	๓๙
จากเทคโนโลยี ผรุ้งได้ความไม่รู้อะไรเลย	
เจอเทคโนโลยี ไทยจะเสกสุกอนสบาย?	๔๓
ถ้าจะให้การพัฒนายั่งยืน ต้องรื้อปรับระบบพัฒนาคนกันใหม่	๔๗
ภาคผนวก ๑ ตอบข้อสงสัยในเรื่องการพัฒนาคน	๕๔
ภาคผนวก ๒ รุ่งอรุณของการศึกษา	๖๕
ภาคผนวก ๓ ข้อคิดในทางการศึกษา	๘๒

ถึงเวลา มาเข้าใจความหมายของจริยธรรมกันใหม่

ความสับสนในเรื่องจริยธรรม ที่ควรผ่านไปได้แล้ว

จริยธรรมในความหมายของพุทธศาสนากับความหมายที่เราใช้ซึ่งมาจากบัญญัติของตะวันตกไม่เหมือนกัน จริยธรรมที่เราใช้กันอยู่ในปัจจุบันเป็นคำศัพท์ใหม่ที่เพ่งบัญญัติขึ้นมา สัก ๓๐ กว่าปี โดยบัญญัติให้ตรงกับคำว่า "ethics" ก่อนนั้นเราไม่มีคำนี้ เราใช้คำว่า "ศีลธรรม" และเวลานี้คำว่าศีลธรรมก็ค่อยๆ เลือนหายไป

อย่างไรก็ตาม พอเอาเข้าจริงจริยธรรมก็ไม่ได้มีความหมายพิเศษอะไรก็คือเรื่องศีลธรรมนั่นเอง เป็นแต่เราได้มีผู้พยายามให้ความหมายว่าทำไมจึงเรียกจริยธรรม ไม่เรียกศีลธรรม เช่นบอกว่า ศีลธรรม เป็นหลักความประพฤติดีงามที่อิงคำสอนของศาสนา ส่วนจริยธรรมเป็นหลักความประพฤติปฏิบัติความดีงามที่เป็นของกลางๆ ไม่อิงศาสนาไหน นี่เป็นความหมายหนึ่ง

แม้แต่ในตะวันตกเอง ถ้าเอาศัพท์มาเทียบกัน เวลาเราพูดถึงศีลธรรมก็จะตรงกับคำฝรั่งว่า morality ส่วน ethics ก็เป็นจริยธรรม กลายเป็นคำคู่ ฝรั่งมี morality และ moral กับ ethic และ ethics ส่วนไทยเรา

*คำบรรยายแก่นิสิตปริญญาเอกสถาบันวิจัยพุทธธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร เมื่อวันที่ ๒๒ มกราคม ๒๕๕๓ ณ สถาบันศึกษาลงรอยธรรม อ.พนมสวาย จ.ฉะเชิงเทรา

ก็มีศีลธรรม กับจริยธรรม แล้วแล้วตัวเองก็ใช้ว่าจะแยกกันได้ชัด อย่างการศึกษาจริยธรรม ที่เรียกว่าจริยศาสตร์ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของปรัชญา ใช้ ethics นักปรัชญาบางคนก็ใช้ moral philosophy ไปๆ มาๆ บางทีก็บอกว่า ethics คือ moral philosophy ก็ไม่ไปไหน เรื่องของการที่จะแยกอะไรต่างๆ ก็เลยกลายเป็นเรื่องของนักคิด นักปราชญ์ นักวิชาการบางท่านก็พยายามจะแยกหาใช้มีความหมายที่เด็ดขาดอะไรไม่ แล้วแต่ตกลงกันว่าจะยึดถือแค่ไหนเพียงไร

เมืองไทยเราได้หันมานิยมใช้คำว่า จริยธรรม ก็เพราะมีการมองหรือฟังเสียงว่า การสั่งสอนความประพฤติดีงามในสังคมไทย เป็นเรื่องเกี่ยวกับศาสนาโดยเฉพาะพุทธศาสนา ต่อมาก็มีความคิดในเชิงต้องการให้เป็นการสอนจริยธรรมแบบกลางๆ ไม่ต้องอิงคำสอนศาสนา นี่ก็เป็นที่มาของแนวโน้มที่หันมาใช้คำว่าจริยธรรมในสังคมไทย

นอกจากพูดถึงคำว่าจริยธรรมแล้ว ก็จะมีการพูดถึง จริยธรรมสากล คือจริยธรรมที่เป็นกลางๆ ซึ่งนอกจากไม่อิงศาสนาไหนแล้ว ก็ไม่จำเพาะเจาะจงสายความคิดอิทธิพลของสังคมใด เป็นหลักความประพฤติกลางๆ แสดงถึงความดีที่ทุกสังคมยอมรับ

แนวความคิดนี้มาจากอิทธิพลของการเข้าใจว่า จริยธรรมเป็นเรื่องที่มนุษย์ในสังคมนั้นๆ ได้ตกลงกันบัญญัติขึ้น ไม่ใช่เป็นของมีจริงตามธรรมชาติ เลยกลายเป็นว่ามีจริยธรรมที่ไม่เป็นกลางๆ ไม่เป็นสากลเพราะว่าในเมื่อเป็นของที่มนุษย์บัญญัติกัน ก็แล้วแต่ตกลงกัน เช่น สังคมนีตกลงกันว่าสิ่งนี้ดี แต่สิ่งเดียวกันนั้น อีกสังคมหนึ่งบอกว่าไม่ดี ส่วนที่สังคมโน้นว่าดี สังคมนีกลับบอกว่าไม่ดี เพราะฉะนั้น จึงเป็นจริยธรรมเฉพาะกลุ่ม

เฉพาะสังคม เฉพาะวัฒนธรรมนั้นๆ เมื่อไม่เป็นสากลก็มีความพยายามจะ
ทำให้เป็นสากลด้วยวิธีหาสิ่งที่ทุกสังคมถือตรงกันหรือยอมรับ

นี่เป็นแนวโน้มในช่วงที่ผ่านมา ซึ่งเวลานี้ก็ชักจะจางหาย เพราะว่า
มีความล้มเหลวหรือความผิดหวังเกี่ยวกับจริยธรรมในสายตะวันตกแทบ
ทั้งหมด ซึ่งเป็นเรื่องใหญ่กว่าที่จะมาคิดเรื่องอย่างนี้ เพราะฉะนั้น การคิดเล็ก
คิดน้อยในเรื่องจริยธรรมแบบตะวันตกตอนนี้จึงแทบจะไม่มีเหลือ หันมาคิด
แต่เพียงว่าทำอย่างไรจะให้คนมีจริยธรรม

ในสังคมอเมริกัน คนก็ถกเถียงกันว่าเราจะเอาจริยธรรมที่ไหนมาใช้
เวลานี้คนไม่ประพฤติตามจริยธรรมแล้ว เมื่อจะแก้ปัญหายจริยธรรมก็เกิด
การถกเถียงกันอีกว่า จะใช้จริยธรรมจากแหล่งไหน พวกหนึ่งก็จะให้หัน
เข้าหาศาสนา ว่าจะต้องเอาหลักศาสนาเข้ามา ให้มีการสวด มี prayer ใน
โรงเรียน อีกพวกหนึ่งก็ค้านว่าใช้รัฐธรรมนูญ ต้องขึ้นศาลกัน วุ่นวายกันมาก
เป็นสิบๆ ปีแล้ว ยังตกลงกันไม่ได้ พร้อมกันนี้มีปัญหาจริยธรรมมันก็ไม่ร่อ ใน
ขณะที่คนเถียงกันหาข้อยุติไม่ได้ แต่ปัญหายจริยธรรมมันขึ้นจนกระทั่งเด็ก
โรงเรียนประถมในอเมริกาเอาปืนไปยิงกัน ถึงขนาดที่เขาบอกว่าเป็นภาพ
ธรรมดาสามัญ เด็กยิงกันตายด้วยเหตุต่างๆ เช่น แย่งชิงเสื้อผ้า เป็นต้น เด็ก
อายุ ๑๔-๑๗ ปี มีสถิติฆ่ากันตายเพิ่มขึ้น ๑๒๔% ในช่วง ๕ ปี อย่างนี้เป็นต้น
สังคมจะสลายสายมาก จนกระทั่งจะรักษาไว้ไม่อยู่

พร้อมกันนั้น ปัญหาเรื่องสิ่งแวดล้อม ปัญหายาเสพติด เป็นต้น
ก็รุนแรงเหลือเกิน มีการรื้อฟื้นเอาจริยธรรมเข้ามาศึกษา มีวิชาใหม่เกี่ยวกับ
จริยธรรมเกิดขึ้น เช่น วิชา Business Ethics คือ จริยธรรมธุรกิจ ซึ่งกลายเป็น
วิชาสำคัญมาก ตอนนี้องค์กรใหม่ๆ บอกว่า ในอเมริกามหาวิทยาลัย

ไม่ต่ำกว่า ๔๐% จัดสอนวิชา Business Ethics ซึ่งมีสาระสำคัญที่โยงไปหาสิ่งแวดล้อม คือจะดำเนินธุรกิจ ซึ่งเป็นระบบหาผลประโยชน์อย่างไร จึงจะไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม

สองอย่างนี้โยงกันมาก ธุรกิจต้องการให้ได้ผลกำไร เมื่อคนหาผลประโยชน์ คนทั้งเสกทั้งบริโภคมาก ก็ทำลายสภาพแวดล้อม ทรัพยากรธรรมชาติร่อยหรอ ดำเนินธุรกิจต้องโยงกับอุตสาหกรรม อุตสาหกรรมผลิตทั้งทำลายทรัพยากรธรรมชาติและทำให้เกิดมลภาวะ ผู้บริโภคก็ทำลายทรัพยากรและทำให้เกิดขยะ ปัญหาธรรมชาติแวดล้อมมันมากมายยิ่งใหญ่ว่าอย่างไรงี้จะแก้ได้ ในจริยธรรมธุรกิจก็มีเรื่องสิ่งแวดล้อมเข้าไป แล้วยังมีจริยธรรมสิ่งแวดล้อมโดยตรง เรียกว่า Environmental Ethics ซึ่งเดี๋ยวนี้ก็เป็นเรื่องใหญ่ในสังคมฝรั่งไป ไม่นานพูดกันแล้วว่าสากลไม่สากล เพียงแต่ยังมีปัญหาว่าจะเอาจริยธรรมจากแหล่งไหนมาใช้ ยังหาข้อยุติไม่ได้

จริยธรรมในความหมายที่แท้ คือการดำเนินชีวิตทั้งระบบ

ที่นี้หันมามองความหมายของจริยธรรมในทางพุทธศาสนา คำว่าจริยธรรม เป็นศัพท์บัญญัติใหม่ เรามาดูว่าที่ภาคเดิม แหล่งเดิมมีใช้ในทางพุทธศาสนาหรือเปล่า ถ้าเราค้นหากันจริงๆ ปรากฏว่าจริยธรรมคือตัวจริยะ

คำว่า จริยะ แท้ๆ โดยไม่มี ธรรมมา ต่อท้าย นี่เป็นคำเก่า มีอยู่เป็นธรรมดาในพุทธศาสนา แต่อาจจะมีความหมายน่าหน้า เช่น ธรรมจริยา แทนที่จะเป็นจริยะก็เป็นจริยา หรืออีกตัวหนึ่งที่ใช้มากก็คือ พรหมจริยะ แปลว่าจริยะอันประเสริฐ

จริยะเป็นคำกลางๆ แปลว่าการดำเนินชีวิต มาจากคำว่า จร (จะระ) แปลว่าเที่ยวไป คือเดินไป หรือเดินทาง แล้วทำจนหลักไวยากรณ์ให้เปลี่ยนจากตัวกริยาเป็นนาม ก็เติม อิ กับ ยะ เข้าไป (จร+อิ+ณย) จร ก็เป็น จริยะ ก็คือการเดินทาง

ที่นี้ เดินทางเป็นศัพท์ทางรูปธรรม คือการเดินทางข้างนอกทางกาย เราก็เอามาใช้กับด้านในของชีวิตจิตใจด้วย หมายถึงการเดินทางชีวิต ก็คือการดำเนินชีวิต เพราะฉะนั้น **จริยะ ก็คือการดำเนินชีวิต** ซึ่งใช้ในความหมายที่เทียบเคียงกับการเดินทางภายนอก

ศัพท์สามัญที่ใช้ในการเดินทางแบบรูปธรรมเราเอามาใช้ในทางนามธรรมยังมีอีกอย่างคำว่า ปฏิปทา หรือ ปฏิบัติ ตัวศัพท์เดิมแปลว่าเดินทาง เราก็เอามาใช้กับเรื่องของการดำเนินชีวิตได้ หมายถึงการทำสิ่งต่างๆ ทั่วไป ไม่เฉพาะเดินทาง จริยะ ก็เช่นเดียวกัน ก็หมายถึงการเดินทางชีวิตหรือการดำเนินชีวิต

จริยะนี่ยังเป็นกลางๆ ดีหรือร้ายก็ไม่รู้ เพราะฉะนั้น ท่านก็เติมคำว่าพรหม ที่แปลว่าประเสริฐ เข้าไป เป็นพรหมจริยะ แปลว่า การดำเนินชีวิตที่ประเสริฐ ซึ่งเราแปลลงมาเป็นพรหมจรรย์ แล้วก็มาสัมพันธ์กับความหมายอย่างอื่นที่เราใช้กันอยู่ในภาษาไทย ทางที่ดีควรเรียกตามศัพท์บาลีเดิมเป็น **พรหมจริยะ** (พรหม แปลว่า ประเสริฐ + จริยะ แปลว่า การดำเนินชีวิต) คือ **การดำเนินชีวิตที่ประเสริฐ**

ในพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า **การดำเนินชีวิตที่ประเสริฐ** ได้แก่**มรรคมีองค์แปด** เพราะมรรคแปลว่าทางเหมือนกัน ตกลงก็ไม่ไปไหน ล้วนแต่เป็นเรื่องของการเดินทาง คือการดำเนินชีวิต

มรรคมืองค์แปดก็รู้กันอยู่แล้ว มีตั้งแต่สัมมาทิฐิถึง สัมมาสมกฺขิ ย่อลงเป็นสาม คือ **ศีล สมาธิ ปัญญา** ซึ่งก็มาตรงกับหลักการศึกษา (สิกขา) ข้อสำคัญก็คือว่า จุดนี้ทำให้เห็นขอบเขตของสิ่งที่เรียกว่า จริยะ ซึ่งถ้าเต็มธรรม เข้าไปก็ เป็น จริยธรรม จริยะหรือจริยธรรมที่พุทธศาสนาบอกว่า ประเสริฐ ก็คือ จริยธรรมที่ประกอบด้วย ศีล สมาธิ ปัญญา

หันมาดูความหมายของคำว่า ศีลธรรม เทียบกับคำว่า จริยธรรม ศีลธรรม เป็นคำเก่า ใช้กันมาในสังคมไทยจนกระทั่งไม่รู้ว่ามี ความหมายอย่างไรแน่ ชาวบ้านก็เข้าใจคร่าวๆ ว่าเตี้ยนั่นคนมีศีลธรรมหรือไม่มีศีลธรรม โดยมุ่งไปในเรื่องของความประพฤติภายนอกและการอยู่ร่วมกันในสังคม เป็นใหญ่ ดังที่ความรู้สึกจะบอกว่าเป็นเรื่องเกี่ยวกับการอยู่ร่วมกัน

ที่นี้นักปราชญ์บางท่านพยายามจะแยกว่าศีลธรรมมาจากคำอะไร บางท่านก็บอกว่ามาจากศีลและธรรม ศีล ก็คือข้อห้าม ธรรม ก็คือสิ่งที่แนะนำให้ประพฤติ นึกถึงความกันไป ถ้าอย่างนั้นศีลก็เป็นเรื่องในระดับของความประพฤติทั่วไป เช่นการอยู่ร่วมสังคม โดยเฉพาะก็คือการเว้นจากเบียดเบียนกันจะได้อยู่ร่วมกันได้ดี ส่วนธรรมก็คือคำแนะนำสั่งสอนการทำ ความดีงามที่เหลือจากนั้นซึ่งอาจจะโยงไปถึงจิตใจและปัญญาก็แล้วแต่ รวมทั้งสองอย่าง คือ ศีลและธรรม เป็นศีลธรรม แต่ในความรู้สึกของคนทั่วไป ศีลธรรมมันไม่เข้าถึงเรื่องที่ลึกซึ้งอย่างนั้น มันเป็นเรื่องของการอยู่ร่วมกันในสังคมเป็นส่วนใหญ่

เพราะฉะนั้น จึงมีการให้ความหมายอีกอย่างหนึ่งว่าธรรม เป็นคำที่กว้างครอบคลุมหมด เราก็มาแบ่งธรรมเป็นระดับต่างๆ ธรรมในระดับศีล เรียกว่าศีลธรรม จากนั้นก็มีสมาธิธรรมและปัญญาธรรมต่อไป เมื่อเราพูด

ถึงศีลธรรมก็คือเอาธรรมแค่ระดับศีล ถ้าอย่างนั้นก็ตรงกับ morality ของฝรั่ง แล้วเราก็แปลกกันอย่างนั้น เพราะ morality มุ่งถึงความประพฤติดีงาม โดยเฉพาะในเรื่องของการอยู่ร่วมกันในหมู่มนุษย์เป็นใหญ่ ไม่ค่อยลงลึกไปในทางจิตใจเท่าไร แล้ว ethic และ ethics ก็เหมือนกัน ดังที่ใช้กลับไปกลับมากับ morality ในสังคมฝรั่งเศสจริยธรรมจึงเป็นเรื่องของการประพฤติสิ่งที่ดีงามที่เน้นการอยู่ร่วมกันในสังคม ปัจจุบันก็ขยายไปถึงเรื่องสิ่งแวดล้อมทั่วไปด้วย ถึงอย่างไรก็อยู่ในเรื่องสิ่งแวดล้อมนั่นเอง คือ

หนึ่ง สิ่งแวดล้อมทางสังคม

สอง สิ่งแวดล้อมโดยธรรมชาติ

เป็นอันว่า จริยธรรมก็อยู่ในระดับสิ่งแวดล้อม เป็นเรื่องความประพฤติปฏิบัติต่อสิ่งแวดล้อมภายนอกตัว อย่างนี้ก็ตรงกับคำว่าศีลธรรม ในความหมายที่ว่า ธรรมะระดับศีล

ไปดูในสังคมอื่น โดยเฉพาะในวงการพุทธศาสนาที่เขาแปลด้วยคำ โดยเขาไม่รู้ว่สังคมไทยใช้อย่างไร เขาไม่เคยมาดูว่าคนไทยนี้ใช้ศัพท์กันอย่างไร เขาศึกษาธรรมตามหลักของพุทธศาสนาเท่าที่เขาเห็น นักวิชาการทางพุทธศาสนาในสังคมอื่นเขาแปลคำว่า ethic เทียบกับศัพท์ในพุทธศาสนาว่า ศีล เท่านั้นเอง เพราะฉะนั้นก็ถึงกันว่า ethic คือเรื่องศีล เป็นธรรมะระดับศีล จริยธรรมในความหมายของตะวันตกที่เราบัญญัติตาม ethic ก็หมายถึง เรื่องของศีล

สรุปว่าจริยธรรมของฝรั่งเป็นแค่ศีลเท่านั้นเอง แต่ในความหมายทางพุทธศาสนาที่เรียกว่า พรหมจริยะ แปลว่าจริยะอันประเสริฐ หมายถึงศีลสมาธิ ปัญญา ฉะนั้นก็เกิดความลักลั่นระหว่างความหมายของตะวันตกที่

ไทยเอามาใช้ หรือของฝรั่งที่ไทยเอามาเรียกกับความหมายในพุทธศาสนา ไม่เท่ากัน จริยะ ในพุทธศาสนาได้แก่ มรรค มีศีล สมาธิ ปัญญา รวมหมด ทั้งชุด ส่วนของตะวันตกได้แก่ศีล นี่เป็นเรื่องของการพยายามหาความหมาย ตามศัพท์

จริยธรรมที่แท้ หยั่งถึงความจริงและโยงสู่การพัฒนามนุษย์

เคยมีผู้ถามว่าการดีของแพทย์ที่รักษาผู้ป่วยตรวจพบว่าเด็กที่อยู่ในครรภ์จะพิการ หมอตัดสินใจว่าจะต้องเอาเด็กออก สิ่งคมยุคก่อนอาจจะไม่ยอมรับ แต่ตอนนี้ยอมรับ กรณีเกี่ยวข้องกับการตัดสินใจของแพทย์ ของพ่อแม่ และการเสียชีวิต กำลังวิพากษ์วิจารณ์กันว่าจะยอมรับหรือไม่ยอมรับ ถามว่าตัวจริยธรรมจริงๆ คือตรงไหน จะอธิบายคำว่า จริยธรรมในกรณีนี้ได้อย่างไร

นี่แหละที่เราไปเน้นในแง่สังคม จริยธรรมในความหมายตะวันตก จะเน้นในแง่สังคม สิ่งคมยอมรับไหม อะไรต่างๆ ก็เกิดความสับสน นี่แหละที่จะพูดต่อไปด้วยว่าจริยธรรมในความหมายทางพุทธศาสนาไม่เหมือนตะวันตก คือเราพูดถึงความจริงตามธรรมชาติก่อนว่าความจริงเป็นอย่างไร เมื่อความจริงเป็นอย่างนี้แล้วเราจะเอาอย่างไร รวมเป็นสองชั้น

เมื่อมีชีวิตเกิดขึ้น มีการทำลายก็เรียกว่า ฆ่า นี่เป็นความจริง อย่าไปเลียงว่า ทำลายด้วยวิธีอย่างนี้หรือแค่นี้ไม่เป็นการฆ่า จะกลายเป็นว่าถ้าไม่สอดคล้องกับความต้องการของเรา เราก็เลียงไป ควรจะแยกให้ได้ ความจริงก็เป็นความจริง ต่อจากนั้น เมื่อความจริงเป็นอย่างนี้เราจะเอาอย่างไร ถ้าเราเห็นว่าการทำอย่างนี้จำเป็นหรือมีเหตุผลอย่างอื่น เราก็อาจจะบอกว่าผลเสีย

มันน้อยกว่าผลดี เราตกลงใจเลือกเอาที่ผลดีมากกว่า โดยที่ถ้าไม่ไปกลบความจริตนั้นเสีย เรื่องนี้เป็นปัญหาในการวินิจฉัยข้อถกเถียงทางจริยธรรมในสังคมตะวันตกที่จะปนประหว่างตัวความจริงกับการที่มนุษย์จะปฏิบัติอย่างไร

อย่างกรณีของโกลเบอร์ก (Kohlberg) ซึ่งถือว่าเป็นหลักจริยธรรมที่พัฒนาอย่างสูงที่ก้าวมาถึงการใช้ปัญญา พิเศษกว่าจริยธรรมในตะวันตกเดิมทั่วไป ซึ่งไม่เกี่ยวกับเรื่องปัญญา โดยเฉพาะจริยธรรมสายหลักที่มีอิทธิพลกว้างขวาง ซึ่งถือว่าจริยธรรมเป็นเรื่องของบัญญัติทางสังคม หรือเป็นบัญญัติจากศาสนาเมื่อว่าอย่างไรก็อย่างนั้น ไม่มีมาถึงเรื่องจิตใจ ยิ่งปัญญาก็แทบไม่เกี่ยวเลย จริยธรรมแบบนั้นเป็นบัญญัติที่วางลงมาก่อนข้างตายตัว

ทีนี้โกลเบอร์กก้าวออกมาถึงการให้เหตุผล และแยกจริยธรรมเป็นหลายระดับ จนถึงอย่างสูงที่มีการใช้ปัญญา เขายกตัวอย่างสามภรรยาคนหนึ่ง ภรรยาป่วยเป็นโรคมะเร็ง ร้านค้าหนึ่งมียาดีซึ่งจะบำบัดมะเร็งได้ แต่เมื่อไปซื้อเขาตั้งราคาแพงเหลือเกิน จะทำอย่างไร ไม่มีสตางค์ซื้อ นี่ก็เป็นเรื่องของจริยธรรมตามที่เขาต้องการ มีทางเดียวที่จะได้ยามาคือจะต้องลักขโมย จะลักหรือไม่ ภรรยาเป็นภรรยา ชีวิตมนุษย์นั้นสำคัญ ชีวิตมนุษย์ประเสริฐกว่าทรัพย์สินก็ไปลักยามาช่วยชีวิตภรรยาถามว่าเป็นอย่างไร ดีหรือชั่ว ถูกหรือผิด กวีนิพนธ์ได้ว่า ถูกต้อง เพราะชีวิตมีค่ากว่าเงินทอง นี่คือการสรุปของเขา

แต่ในทางพุทธศาสนาบอกว่ามันคือความสับสน เพราะเราแยกได้ความจริงเป็นความจริงแล้วจะเอาอย่างไรก็ว่าอีกที และถ้าเรายอมรับส่วนไหนดีส่วนไหนไม่ดีแล้วมันจะมีผลต่อไปอีก ผลอย่างไร?

เราต้องยอมรับว่าการรักภรรยา และพยายามรักษารักภรรยาเป็นความดี แต่การลักขโมยซึ่งเป็นการกระทำที่ไม่ดีก็ยังไม่ได้อยู่แน่นอน ไม่มีการมาสรุปโดยเอามาบวกลบคูณหารเสร็จแล้วว่าดีเพราะถ้าทำอย่างนี้ นอกจากลบความจริงแล้วมนุษย์ก็จะไม่พัฒนาด้วย ในพุทธศาสนานั้นจริยธรรมเป็นเรื่องของการศึกษา ถ้าเรายอมรับความจริงตามที่มันเป็น แล้วมันจะมีทางของการพัฒนามนุษย์ต่อไป

ส่วนที่คุณรักภรรยาของคุณ มองเห็นว่าชีวิตของเขาประเสริฐและสำคัญ อันนั้นเป็นสิ่งที่ดี แต่วิธีการของคุณไม่ดี ต่อไปคุณจะต้องปรับปรุงตัว คุณเองจะมีการพัฒนาด้วยการทำความดีอย่างนี้อีก โดยไม่ต้องไปทำความเสียหายเลย ไม่ใช่ไปสรุปว่าถูกต้อง เลยจบ ต่อไปทำอย่างนี้อีกก็ถูกหมด จริยธรรมสัมพันธ์กับการศึกษา พุทธศาสนาดูถือการศึกษาเป็นเรื่องสำคัญ การศึกษาเป็นตัวแท้และเป็นที่มาของจริยธรรม ถ้าจริยธรรมไม่ทำให้เกิดการศึกษาพัฒนา ก็ไม่ใช่จริยธรรมที่ถูกต้อง

ในสังคมไทยก็มีตัวอย่างที่พูดกันแบบเดียวกับโกลเบิร์ต เช่น เด็กยากจน แม่ป่วย เด็กก็ไปลักเงินเขามารักษาแม่ เมื่อถามว่าถูกหรือผิดก็มักจะ มีแนวโน้มที่จะเอาอย่างใดอย่างหนึ่ง ไม่ถูกก็ผิดไปเลย เช่น วินิจฉัยว่าการรักษาแม่สำคัญกว่า ชีวิตสำคัญหรือว่าแม่มีพระคุณ ฉะนั้น การลักขโมยในการนี้ไม่ผิด อย่างนี้เป็นต้น

ในพุทธศาสนาเห็นว่าต้องใช้วิภาษทาง ต้องแยกไปตามความจริง คือ ไม่มากลบความจริง เรามองว่าการกตัญญูช่วยเหลือพ่อแม่เป็นความดี แต่การลักขโมยก็ยังไม่ได้อยู่แน่แหละ เป็นอันว่าส่วนที่ทำดีรักษาพ่อแม่ดีแล้วทำต่อไป แต่ที่ไปลักขโมยนี้ต้องพยายามแก้ไข มันยังไม่ดี ต้องหาทาง ที่จะ

รักษาพ่อแม่ได้โดยต่อไป ไม่ต้องกลัวโมย เด็กก็ต้องพัฒนาตนขึ้นไป ซึ่งเราก็ต้องรู้ว่าจุดไหนยังอ่อน จุดไหนดีแล้วก็พัฒนาไป อย่างนี้เป็นวิวัฒนาการ ซึ่งสัมพันธ์กับการพัฒนามนุษย์ด้วย เพราะทำให้เห็นช่องทางที่จะพัฒนาคนต่อไปให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น โดยยอมรับว่ามนุษย์นั้นยังมีข้อบกพร่องอยู่

ทีนี้ ในกรณีที่ยกมา ที่ถามว่าจริยธรรมคืออะไร ก็ตอบได้เลยว่า จริยธรรมมีอยู่ตลอดทั้งหมดนั่นแหละ ตั้งแต่ความรู้สึกและท่าทีในจิตใจของแพทย์ต่อชีวิตของเด็กในครรภ์ ต่อมารดาที่ถือกันว่าเป็นเจ้าของครรภ์ ต่อชีวิตของมนุษย์โดยทั่วไป ตลอดจนความรู้สึกรับผิดชอบต่อสังคม ท่าทีการมองและความเข้าใจความหมายของชีวิต การคิดพิจารณาว่าจะปฏิบัติต่อชีวิตในการนั้นอย่างไร ความเพียรพยายามในการใช้สติปัญญา ความสามารถที่จะปฏิบัติต่อการนั้นให้ได้ผลดีที่สุดออกมาจนถึงปฏิบัติการในการลงมือทำกับเด็กในครรภ์และหญิงเจ้าของครรภ์นั้น ทั้งหมดนี้เป็นเรื่องจริยธรรมทั้งสิ้น ซึ่งจะเห็นได้ว่า เรื่องหรือกรณีเดียวนี้ทั้งด้านจิตใจ ด้านปัญญา และด้านพฤติกรรม สัมพันธ์เกี่ยวเนื่องอยู่ด้วยกันทั้งหมด คือครบทั้งศีล สมาธิ และปัญญา

ที่ว่านี้หมายถึงจริยธรรมที่แท้ ที่เป็นเรื่องของระบบการดำเนินชีวิตทั้งหมด ไม่ใช่จริยธรรมแยกส่วนอย่างที่มีคนมองกัน

จะเห็นว่า ในกรณีที่ยกมาตามนั้น ในแง่ความจริงของธรรมชาติที่เป็นเรื่องสัจธรรม จะมีสภาวะที่ชัดเจนแน่นอนอยู่ในตัวของมัน ไม่ว่าเราจะรู้เข้าใจถึงหรือไม่ เช่นว่า เป็นการทำลายชีวิตหรือฆ่าหรือไม่ เมื่อทำอย่างนั้นๆ แล้วชีวิตของเด็กและชีวิตของมารดาจะเป็นอย่างไรดังนี้ เป็นต้น แต่ในแง่ที่ว่าเมื่อความจริงเป็นอย่างนั้นแล้ว เราจะเอาอย่างไร ซึ่งเป็นเรื่อง

จริยธรรมจะต้องขึ้นต่อบัจจัยต่างๆ ในตัวเราที่จะเอามาประกอบกันเป็นผลรวมในการตัดสินใจ จึงไม่มีคำตอบสำเร็จรูปแต่เป็นเรื่องของการใช้ทางเลือกที่ดีที่สุด ยิ่งในยุคต่อไปที่ปัญหาทั้งหลายมีแง่มุมซับซ้อนแปลกๆออกไปเนื่องจากมีปัจจัยเกี่ยวข้องมากขึ้น เช่น เทคโนโลยี เป็นต้น คนจะยังต้องเผชิญกับปัญหาจริยธรรมชนิดที่ไม่มีคำตอบต้นแบบมากยิ่งขึ้น

ถึงแม้จะไม่มีคำตอบสำเร็จรูป แต่ก็มีหลักทั่วไปตามหลักจริยธรรมที่แท้ สำหรับใช้เป็นมาตรฐานในการตัดสินใจ ซึ่งเป็นหลักการที่ทำหายความสามารถของมนุษย์ผู้ถือกันว่าอยู่ในยุคที่โลกพัฒนามากแล้ว ว่าตัวคนเองจะเป็นมนุษย์ที่พัฒนาทันกับโลกแห่งเทคโนโลยีเป็นต้นนั้นหรือไม่

หลักการทางจริยธรรมนี้ สรุปลงเป็นหลักเกณฑ์สำหรับใช้เป็นแนวทางและเป็นมาตรฐานวัดการตัดสินใจ โดยพิจารณาองค์ประกอบใหญ่ ๒ ประการในการตัดสินใจปฏิบัตินั้น ว่าเป็นอย่างไรคือ

๑. **ในด้านจิตใจ มีเจตนาดีที่สุด** คือทำการนั้นด้วยความตั้งใจดี มีแรงจูงใจดี ปราปรณาดี มีเมตตากรุณา เป็นต้น ต่อชีวิตของเด็กและของมารดา ต่อสังคม เป็นต้น อย่างดีที่สุด
๒. **ในด้านปัญญา ใช้ปัญญาสูงสุด** คือทำการนั้นโดยแสวงหาความรู้ ด้วยการค้นคว้าสอบถามปรึกษา พินิจพิจารณาใช้ปัญญาอย่างดีที่สุด

เมื่อตัดสินใจด้วยเจตนาที่ดีที่สุด และใช้ปัญญาสูงสุดแล้วก็จะเป็นการตัดสินใจที่ดีที่สุดที่จะทำได้ในกรณีนั้น แล้วก็ลงมือปฏิบัติการโดยใช้ทักษะทางพฤติกรรมทำอย่างดีที่สุดตามความชำนาญที่ตนมี เพื่อสนองเจตนาและปัญญาที่ดีและสูงส่งนั้น ก็จะออกผลเป็นพฤติกรรมที่ดี

ที่สุดเท่าที่จะทำได้

เมื่อครบ ๓ ด้านอย่างนี้ ก็เป็นจริยธรรมที่ดีที่สุดของบุคคลนั้นที่จะทำได้ในกรณีนั้นๆ เพราะฉะนั้น ในการกระทำทุกอย่างก็ตรวจสอบตนเองได้ โดยใช้เกณฑ์ที่ว่ามานี้ว่า เราได้ทำพฤติกรรมนั้นอย่างดีที่สุด ด้วยเจตนาที่ดีที่สุด โดยแสวงหาและใช้ปัญญาอย่างสูงสุดแล้วหรือไม่ หรือแค่นั้นเพียงไรแล้วสำหรับการนี้ได้แก่ไรก็ตามนั้น เป็นอันจบกรณีไป ไม่ต้องมัวเดือดร้อนใจ

แต่ไม่ใช่จบจริงแค่นั้น จะต้องเปิดทางที่จะก้าวไปข้างหน้าโดยมีข้อ ๓. ด้วยคือ

๓. ในการก้าวต่อของสิกขา เปิดช่องทางที่จะพัฒนาต่อไป คือ ไม่มองการทำได้ดีที่สุดในกรณีนั้นครั้งนั้นว่าเป็นความเพียงพอแล้ว หรือสมบูรณ์แล้ว แต่มองการทำได้ดีที่สุดในกรณีนั้นว่าเป็นการก้าวมาได้ดีที่สุดในเพียงนี้ ซึ่งจะพื้นฐานให้เราก้าวต่อไปเพื่อในครั้งหน้าเราจะตัดสินใจและทำได้ดียิ่งกว่านี้ การมีทำที่อย่างนี้เรียกว่าเป็นความไม่ประมาทในสิกขา

ระบบจริยธรรมที่แท้ ซึ่งควบคู่ไปด้วยกันกับสิกขานี้ จะเห็นได้แม้แต่ในบัญญัติของสังคม เช่น กฎหมาย เพราะกฎหมาย เป็นต้น เป็นบัญญัติธรรมที่เป็นผลปรากฏหรือเป็นที่แสดงออกแห่งความเจริญหรือพัฒนาการทางจริยธรรมของสังคมนั้น หมายความว่า กฎหมาย (ในระบบประชาธิปไตย) เป็นผลรวมแห่งเจตนาและปัญญาของมวลชนในสังคมนั้น กฎหมายไม่ใช่เรื่องต่างหากจากจริยธรรม มิใช่เป็นอย่างที่บางคนอาจจะพูดว่า ศีลธรรมหรือจริยธรรมว่าอย่างนั้น แต่กฎหมายจะเอาอย่างนี้

แท้จริง กฎหมายที่ดีจะอิงอยู่กับพัฒนาการทางจริยธรรมของสังคมนั้นๆ กล่าวคือ เมื่อเจตนาและปัญญาที่เป็นผลรวมของคนในสังคมนั้น มีมาได้ถึงแค่นี้ ก็คือสังคมนั้นมีจริยธรรมได้แค่นี้ แล้วสังคมนั้นก็เอาเจตนาและปัญญาเท่าที่มีนั้นมาตราขึ้นเป็นกฎหมาย เพื่อใช้เป็นมาตรฐานพฤติกรรมของคนในสังคมนั้นได้แค่นั้น เราจึงต้องพูดใหม่ว่า จริยธรรมมาถึงแค่นี้ กฎหมายเอามาใช้ได้เท่านี้ ข้อสำคัญก็คือการมองเชิงลึกซึ้งที่ว่า สังคมจะก้าวต่อคนในสังคมนั้นจะพัฒนากันต่อไป เราจะมีเจตจำนงและปัญญาที่ดีกว่าหรือสมบูรณ์กว่านี้ แล้วเราก็จะปรับปรุงกฎหมายให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้นต่อไป ไม่ใช่จบเท่านี้

ในการที่จะก้าวต่อไปนั้น ขอยกตัวอย่างในด้านปัญญาที่รู้ความจริงของธรรมชาติ เมื่อเรายังไม่รู้ชัด เราก็พยายามศึกษากันไป เช่นในเรื่องชีวิต เราจะต้องจับให้ได้ว่าจุดของความจริงอยู่ที่ไหน เช่นว่า ชีวิตเริ่มเมื่อไร วันนี้ เราเข้าถึงความจริงของธรรมชาติหรือยัง ถ้ายังก็มาช่วยกันหา และจุดนี้เมื่อยังไม่ถูก ต่อไปถ้าพบว่าผิดก็ต้องยอมรับว่าผิด ส่วนในเรื่องผลดีผลเสียในแง่ที่เป็นเรื่องของยุคสมัย ก็ต้องยอมรับว่านี่เป็นเรื่องของยุคสมัยตกลงกันจะเอาอย่างนี้ เพราะมองเห็นว่าประโยชน์ในด้านนี้สูงกว่า เราก็เลยตกลงตัดสินใจด้วยเหตุผลว่าผลดีมากกว่าผลเสีย เป็นการทำได้ดีที่สุดของเราในกรณีหรือในยุคสมัยนี้ และเราจะพยายามพัฒนาเจตนาและพัฒนาปัญญาเพื่อให้ตัดสินใจได้ดียิ่งขึ้นต่อไป

ด้วยการทำอย่างนี้มนุษย์จะไม่สับสนและไม่ไปทำลายหลักการที่แท้ เราจะรู้ขีดความรู้ความสามารถของเราในขณะนี้ว่ามีอยู่และจะเอาแค่นี้แล้วไม่ไปกีดกันมนุษย์ในยุคต่อไป ที่เขาจะหาทางที่ถูกต้องและพัฒนาต่อไป

เพื่อให้เขาเกิดปัญญาที่จะทำสิ่งที่สมบูรณ์กว่าเรา นี่คือปฏิบัติการแบบไม่ติดรูปและไม่ติดลุ่มด้วย

เรามองว่าจริยธรรมตะวันตกเป็นการติดรูป เขาสับสนระหว่างความจริงกับการที่มนุษย์ตกลงว่าจะเอาอย่างไร ในด้านความจริงต้องหยั่งให้ลึกลงถึงธรรมชาติ ส่วนการปฏิบัติของมนุษย์จะเอาอย่างไรก็ว่าไป โดยเล็งระหว่างผลดีผลเสียที่ต้องการและไม่ต้องการ นี่เป็นจุดที่สำคัญ คือ การแยกระหว่างความจริงตามธรรมชาติกับเรื่องการปฏิบัติของมนุษย์ที่เป็นทางเลือกพร้อมกันนั้นก็ไม่ผูกขาดหรือปิดตัว แต่เปิดช่องแก่ศึกษาที่จะพัฒนามนุษย์กันต่อไป

จริยธรรมเป็นเรื่องของระบบสัมพันธ์ ในองค์รวมที่องค์ร่วมส่งผลสัมพันธ์กัน

ย้อนกลับมาในเรื่องขอบเขตของจริยธรรม ที่สัมพันธ์กับมนุษย์และการพัฒนามนุษย์ ในเมื่อพุทธศาสนามอง **จริยะ** ว่าคลุมทั้งเรื่อง ศีล สมาธิ ปัญญา มีทั้ง

๑. **ศีล** คือ เรื่องพฤติกรรมภายนอก ที่สัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทั้งทางสังคมและวัตถุ ตลอดจนธรรมชาติ

๒. **สมาธิ** คือ เรื่องของจิตใจ บางทีท่านใช้คำว่า “จิต” เหตุที่เรียกว่าสมาธิ เพราะสมาธิเป็นตัวแทนสำคัญในการพัฒนาทางด้านจิตใจ

๓. **ปัญญา** คือ เรื่องของความรู้ความเข้าใจ การมองเห็นเหตุผลคุณค่า ตลอดจนเข้าถึงความจริงของธรรมชาติ

ทำไมจึงว่ามี ๓ อย่าง ก็เพราะถือว่าตัวคนนี้เป็นองค์รวม นี่ใช้ศัพท์ปัจจุบัน คือชีวิตของมนุษย์จะไปแยกส่วนออกเด็ดขาดจากกันไม่ได้ จุลสมมติ และความเป็นไปทั้งหลายของชีวิตเป็นเพียงด้านต่างๆ ของชีวิตนั้น โดยเฉพาะที่สำคัญยิ่งก็คือว่ามันเป็นปัจจัยส่งผลกระทบต่อกัน พฤติกรรมไม่สามารถแยกขาดจากจิตใจ จิตใจไม่สามารถแยกขาดจากปัญญา พฤติกรรมกับปัญญาก็แยกกันไม่ได้

ยกตัวอย่างง่ายๆ พฤติกรรมจะแสดงออกมาอย่างไร ก็เป็นไปตามเจตจำนง มีเจตนาในใจเป็นจุดเริ่ม เกิดจากความตั้งใจ แฉกบางที่ยังมีแรงจูงใจแฝงอยู่ด้วย ว่าต้องการผลประโยชน์ส่วนตัว หรือต้องการแก่งแย่งคนอื่น มีความคิดไม่พอใจ หรือขัดเคืองเขา แล้วพฤติกรรมจึงออกมาตามเจตจำนง และสภาพจิตนั้นๆ

ถ้าจะทำพฤติกรรมดีแต่จิตใจไม่ดี ก็เกิดการขัดแย้งระหว่างพฤติกรรมกับจิตใจ ทำให้ทำพฤติกรรมด้วยความฝืนใจ เกิดความไม่สบายในจิตใจ ไม่มีความสุข เช่น เมื่อเป็นที่ยอมรับกันในสังคมแล้วว่า คนเราควรช่วยเหลือกันและไม่ทำร้ายคนอื่น แต่ในใจยังโกรธอยู่ เมื่อจำต้องยอมรับพฤติกรรมในระดับสังคม ก็เบียดเบียนเขาทำร้ายเขาไม่ได้ ไม่อยากช่วยก็ต้องช่วย จิตใจไม่พร้อมก็เกิดการขัดแย้งระหว่างจิตใจกับพฤติกรรมมีผลทำให้ทำพฤติกรรมนั้นอย่างฝืนใจซึ่งอาจจะทำไม่เต็มที่ และจิตใจไม่สบาย มีความทุกข์ และเมื่อจิตใจฝืน ไม่มีความสุข ก็ส่งผลย้อนกลับให้พฤติกรรมที่ทำดีนั้นไม่มั่นคง ไม่ยั่งยืนด้วย

เมื่อคนพัฒนาขึ้นไปอีกระดับหนึ่ง เรามีคุณธรรมเกิดขึ้นในใจ เช่น เกิดมีเมตตาหรือไมตรี มีความรัก คราวนี้พฤติกรรมที่ไม่เบียดเบียนหรือ

ช่วยเหลือกันนั้น เขาทำอย่างเต็มใจเลย การที่จะไม่เบียดเบียนนั้น ไม่ต้องไปบอกไปสั่ง มันเป็นไปเอง เพราะมันไม่คิดจะเบียดเบียน และอยากช่วยเหลือเลยที่เดียว คราวนี้พฤติกรรมกับจิตใจก็สอดคล้องกัน พอเต็มใจพฤติกรรมก็สมบูรณ์ จริงจังมั่นคง คนที่ทำงานมีความสุข ทำให้พฤติกรรมที่ดีนั้นเต็มที่ และยังยืน ฉะนั้น พฤติกรรมกับจิตใจจึงต้องสอดคล้องกัน

ทีนี้จิตใจกับปัญญา ถ้าปัญญารู้คุณค่า เห็นประโยชน์ เข้าใจเรื่องราวก็ทำให้สภาพจิตเปลี่ยน เช่น จำได้ตามที่ผู้ใหญ่สอนมาว่า พฤติกรรมนี้ไม่เบียดเบียนและเป็นการสร้างสรรค์ แต่จิตใจยังไม่เต็มใจที่จะทำ ต่อมาพอมีปัญญารู้ว่านี่ละพฤติกรรมที่ดีมีประโยชน์ มีคุณค่า มีเหตุผลอย่างนั้นๆ ก็กลายเป็นเต็มใจ เพราะฉะนั้น ปัญญาคือความรู้จึงเปลี่ยนสภาพจิตได้

บางครั้งปัญญาอาจจะเปลี่ยนสภาพจิตชนิดที่ถึงกับพลิกตรงข้ามไปเลย เช่น เราเห็นคนผู้หนึ่งเดินมามีกิริยาท่าทางและพูดจาไม่ดี เราก็มีปฏิกิริยา โกรธ จิตใจไม่ดี และพฤติกรรมก็มีหัวไม่ดีด้วย แต่พอมีคนมาชี้แจงว่าที่ท่าทางและคำพูดของเขาไม่ดีนี่เพราะเขามีเรื่องกดดันไม่สบายใจ พอฟังคำอธิบายไปเราเกิดปัญญา รู้ เข้าใจเขา จากความโกรธเราเปลี่ยนเป็นสงสารเห็นใจเลย ปัญญานี้มาทำให้สภาพจิตเปลี่ยนจากความขัดเคืองกลายเป็นอารมณ์สงสารเห็นใจ แล้วส่งต่อออกมายังพฤติกรรมให้ดีไปด้วย

กล่าวโดยย่อ ปัญญามีบทบาทสำคัญที่ส่งผลทั้งต่อพฤติกรรมและจิตใจ กล่าวคือ ปัญญาเป็นตัวชี้นำ บอกทาง กำหนดและขยายขอบเขตการทำงานของพฤติกรรมและจิตใจ ตลอดจนทำหน้าที่ช่วยปลดปล่อยพฤติกรรมและจิตใจให้เป็นอิสระ ยกตัวอย่างเช่น เราจะทำพฤติกรรมต่างๆ ทางกายก็ตาม ทางวาจากก็ตาม ได้มากน้อยแค่ไหน ละเอียดซับซ้อนเท่าใด และได้

ผลดีหรือไม่ ก็อยู่ที่ปัญญาของเรา เมื่อเรารู้เข้าใจมีปัญญามากขึ้น พฤติกรรม และจิตใจของเราก็สามารถขยายขอบเขตการทำงานให้กว้างขวางลึกซึ้งยิ่งขึ้น

เราไปพบสถานการณ์อะไร หรือเจอปัญหาอันใด ถ้าเราไม่รู้ว่ามันเป็นอย่างไร ไม่รู้ว่าเราจะปฏิบัติต่อมันอย่างไร จิตใจจะรู้สึกอึดอัดบีบตัน ขัดข้อง พุดง่ายๆ ว่า เกิดความทุกข์ทันทึ แต่พอรู้เข้าใจว่าอะไรเป็นอะไร จะปฏิบัติต่อสิ่งนั้นอย่างไร จะแก้ปัญหาได้อย่างไร คือปัญญามากก็จะหลุดล่อง หายอึดอัดขัดข้อง หหมดทุกข์ทันทึ พร้อมกันนั้น พฤติกรรมที่ถูกจำกัดหรือ ขัดข้องติดตันอยู่ก็ดำเนินต่อไปได้ ปัญญาจึงเป็นตัวปลดปล่อยจิตใจและ พฤติกรรมให้เป็นอิสระ

จิตใจต้องอาศัยพฤติกรรม จิตใจมีความต้องการต่างๆ และจิตใจ ก็อาศัยพฤติกรรมเป็นเครื่องมือที่จะสนองความต้องการของมัน ความ สมปรารถนา และการได้มาซึ่งความสุขของจิตใจมากมายทีเดียวเกิดจาก พฤติกรรมเป็นตัวสนอง และในทางกลับกัน พฤติกรรมใดที่ช่วยให้จิตใจมี ความสุขหรือมีความพอใจ พฤติกรรมนั้นก็จะดำเนินไปได้อย่างแข็งขัน คล่องแคล่วและจริงจังยั่งยืน

ณ จุดนี้ ขอให้สังเกตไว้ด้วยถึงความสำคัญของความสุขต่อการ พัฒนาจริยธรรม (พระพุทธเจ้าตรัสไว้บ่อยๆ ถึงสภาพจิต ๕ ประการของ ผู้เจริญงอกงามในจริยธรรม คือ ปราโมทย์/ความร่าเริงเบิกบานใจ ปิติ/ ความอิ่มใจ ปัสสัทธิ/ความผ่อนคลายสงบเย็นกายใจ สุข/ความมีใจ คล่องแคล่วชื่นมื่นและ สมาธิ/ความตั้งมั่นอยู่ตัวของจิตใจ)

นอกจากนั้น พฤติกรรมทำให้เกิดสภาพจิต เมื่อเราเคยชินอย่างไร จิตใจเราจะยึด และเกิดความพอใจ ตลอดจนหาเหตุผลเข้าข้าง และสำหรับ

ความพอใจจิตใจนั้น กลายเป็นความยึดติดแล้วทำให้พฤติกรรมนั้น
แน่นแฟ้นยิ่งขึ้นแล้วยาก ฉะนั้น ต้องระวังเรื่องพฤติกรรมเคยชินที่ส่งผล
ต่อความพอใจ พอกลายเป็นความเคยชินขึ้นมาแล้วคนก็จะติด พฤติกรรม
จึงมีผลต่อจิตใจ

ปัญญาก็คือภัยพฤติกรรม คนจะพัฒนาปัญญาได้ จะต้องมีความ
พฤติกรรมที่เอื้อต่อการแสวงหาความรู้ พฤติกรรมที่เอื้อก็ช่วยให้คนได้ปัญญา
ถ้าไม่มีพฤติกรรมที่ดีปัญญาก็จะไม่เกิด เช่น ไม่รู้จักแสวงหาข้อมูล เป็นต้น
การจะได้ปัญญาหรือไม่เพียงไร ขึ้นต่อการที่ว่าจะไปหาข้อมูลความรู้ที่ไหน
ไปหาข้อมูลอย่างไร เช่น ถ้ารู้จักไปปรึกษาครูรู้จักพูดจาไปตามคนอื่น มี
พฤติกรรมในการอยู่ร่วมและสัมพันธ์กับผู้อื่นดี รู้จักใช้ตาหูฟังใช้มือเท้าจับ
ต้องคู้ยัน ฯลฯ ก็ทำให้ตัวเองมีทางได้ปัญญา เวลาเขาพูดแนะนำอะไร
ตัวเองมีปฏิกิริยาแสดงออกทางพฤติกรรมอย่างไร ก็จะมีผลต่อการได้ความรู้
ของตัวเอง

จิตใจก็มีผลต่อปัญญา ถ้าจิตใจเกียจคร้านอ่อนแอก็เกียจคิด
ปัญญาก็ไม่เกิด แต่คนขยันอดทนใจสู้ พยายามคิด เจอปัญหา ก็พยายามหา
ทางแก้ไข ไม่ยอมหยุดคิด ปัญญาก็เกิด ก็พัฒนา ตลอดจนจิตใจมีสมาธิ
แน่วแน่ สงบ ไม่ฟุ้งซ่าน ไม่เกรี้ยวกราด ไม่วุ่นวาย สดชื่นแจ่มใส ก็คิดได้ผลดี
ขึ้น มีกำลังในการคิดและความคิดก็ชัดเจนจนความไม่รู้ (ฉันทะ) ความขยัน
อดทน ความเพียรพยายามไม่ยอมหยุด เป็นต้น ที่เป็นสภาพหรือคุณสมบัติ
ของจิตใจเป็นปัจจัยสำคัญที่จะทำให้พัฒนาปัญญาได้

นี่คือระบบการดำเนินชีวิตของมนุษย์ที่มีองค์ประกอบ ๓ ด้าน
สัมพันธ์ส่งผลต่อกัน แต่ในที่นี้เป็นระบบการดำเนินชีวิตที่ดี ที่เรียกว่า

“จริยธรรม” (โดยสาระหมายถึงพรหมจริยะ) คือระบบการดำเนินชีวิตที่ดี ที่องค์ประกอบทั้ง ๓ ด้านนั้น สัมพันธ์เป็นปัจจัยต่อกัน โดยมีการเรียนรู้ ผูกมัดพัฒนาสืบเคลื่อนไปข้างหน้าในทางที่ดีขึ้นเรื่อยๆ ตลอดเวลา

องค์ประกอบ ๓ ด้านนั้น ไม่สามารถแยกจากกันได้ เพราะชีวิต เป็นองค์รวมที่ไม่สามารถแยกเป็นส่วนๆ เด็ดขาดจากกัน แต่จะต้องสัมพันธ์ ซึ่งกันและกัน

เป็นอันว่า เมื่อมองในแง่ของพุทธศาสนา จริยธรรมคือ ระบบการ ดำเนินชีวิตที่ประเสริฐ ซึ่งมีองค์ประกอบที่ต้องครบทั้งสาม แยกเป็นส่วนๆ ต่าง หากจากกันไม่ได้ แต่ถ้ามองในความหมายของตะวันตก จริยธรรมก็เป็น เพียงพฤติกรรมดีงาม ตรงกับที่พระพุทธศาสนาเรียกว่า “ศีล” ซึ่งเป็นเพียง ด้านหนึ่งของชีวิตมนุษย์ เป็นเรื่องของจริยธรรมแยกส่วนตามระบบความคิด ของฝรั่ง ที่ชอบแยกอะไรๆ ออกมาเป็นเรื่องๆ และศึกษาเป็นอย่างๆ ซึ่งดีในแง่เจาะลึก แต่ลืมไปว่ามันต้องโยงกันอีกทีหนึ่ง

จริยธรรมตามแนวคิดแบบตะวันตกนั้น เมื่อแยกออกมาเป็น ส่วนๆ แล้วก็เกิดความขัดแย้งอย่างที่ว่ามาแล้ว เพราะมันไม่ลงไปถึงจิตใจ และปัญญา เช่น จะมีพฤติกรรมจริยธรรม แต่เกิดการผินทางด้านจิตใจ และเมื่อไม่มีปัญญามาช่วย จริยธรรมก็ไม่สัมฤทธิ์ผล

อนึ่ง จริยธรรมตะวันตกที่เป็นแบบแยกส่วนนั้นมักจะมาในแบบที่ เป็นบัญญัติทางสังคม หรือมีแหล่งมาจากเทวบัญชา ซึ่งเป็นของตายตัว และ ในที่สุดก็มาลงท้ายที่ผินใจอีกนั่นแหละ เพราะถูกบังคับ หรือแม้มีศรัทธาก็ ไม่มีการพัฒนาจิตใจและปัญญาให้ครบทั้งระบบ

พฤติกรรมจะเปลี่ยนไปด้วยตัวอย่างประสานกลมกลืน ก็เพราะ

สอดคล้องไปด้วยกันกับการพัฒนาทางด้านจิตใจและปัญญา ฉะนั้น จริยธรรมแบบตะวันตกที่แยกส่วน จึงฉกฉวย และไปสิ้นสุดที่ความจำใจมีใจ ตั้งจะเห็นว่าบางทีตะวันตกเขาให้ความหมายของจริยธรรม (คือ ethics) ว่าเป็น obligation ซึ่งหมายถึงข้อกำหนดในเชิงผูกมัด ซึ่งอาจจะเป็นเรื่องทางสังคม ที่ทำให้คนต้องจำใจยอม ถ้าเป็นอย่างนี้ก็ขาดจากระบบการพัฒนาคน และเสียผลในด้านการศึกษา ทำให้เกิดความขัดแย้งวุ่นวายและติดตัน

ข้อสำคัญที่สุดในเรื่องนี้อยู่ที่ว่า เมื่อคำว่า "จริยธรรม" ตามแนวคิดของตะวันตก มีความหมายจำกัดอยู่แค่พฤติกรรมเป็นสำคัญ โดยคาบเกี่ยวไปถึงด้านจิตใจบ้างเพียงในแง่คุณธรรมไม่ครอบคลุมระบบการดำเนินชีวิตทั้งหมดของมนุษย์ และเมื่อความเข้าใจความหมายของจริยธรรมที่ขาดวิน เว้าแห้วนี้แผ่ขยายอิทธิพลออกไปเป็นที่ยึดถือกันของคนสมัยใหม่ ก็ก่อให้เกิดช่องว่างหรือที่รูโหว่อ่างใหญ่กว้างทางความคิด ทำให้คนสมัยใหม่ขาด ก้อยคำที่จะสื่อความหมายเพื่อโยงความคิดออกไปเชื่อมประสานกับระบบการดำเนินชีวิตของมนุษย์ที่เป็นจริง เป็นการตัดโอกาสที่จะก้าวไปสู่การมีระบบวิธีการที่จะจัดการระบบการดำเนินชีวิตของมนุษย์ให้ได้ผลครอบคลุม พร้อมกันนั้นก็ทำให้การศึกษาไม่ประสานกับการดำเนินชีวิต ระบบการศึกษา เชื่อมโยงกับระบบการดำเนินชีวิตไม่กลมกลืน ไม่สนิท และการศึกษาที่เคยมีความหมายไม่ชัดเจนและไม่สมบูรณ์ไปด้วย

เป็นอันว่า เราจะพัฒนาจริยธรรมในความหมายของตะวันตกที่ ตรงกับศีลอย่างเดียวไม่ได้ แต่จะต้องพัฒนาจริยะทั้งระบบของชีวิต เพราะชีวิตนี้ไม่สามารถแยกเป็นส่วนๆ ขาดลอยจากกันจริยะที่แท้ต้องมีทั้งศีล สมาธิ และปัญญา คือพฤติกรรม จิตใจ และปัญญาต้องไปด้วยกัน ให้เป็นปัจจัยที่

ส่งผลต่อกัน เสริมซึ่งกันและกันในระบบความสัมพันธ์ เพราะชีวิตของเราก็เช่นเดียวกับสิ่งทั้งหลายในธรรมชาติ ซึ่งเป็นระบบแห่งความสัมพันธ์ทั้งนั้น ความสัมพันธ์อะไร ก็คือความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัยที่ส่งผลต่อกัน นี่คือการความคิดพื้นฐาน

จะได้จริยธรรมที่แท้ ต้องเห็นความจริงของธรรมชาติ และโยงกับบัญญัติของสังคมได้

อีกประการหนึ่ง จริยธรรมตามหลักพุทธศาสนาเป็นเรื่องที่สืบเนื่องจากธรรมชาติ เราจะไม่มาเถียงกันในแง่ว่าจริยธรรมเป็นเรื่องที่คนบัญญัติตามที่สังคมนั้นสังคมนั้นว่าดีหรือไม่ดี นั่นเป็นอีกระดับหนึ่ง เพราะศีลมีอยู่สองระดับ คือระดับที่โยงอยู่กับความจริงตามธรรมชาติ และระดับที่เป็นเรื่องของข้อกำหนดทางสังคม

พุทธศาสนาถือว่า พฤติกรรมก็คือกิจกรรมของชีวิตที่เป็นธรรมชาติ ซึ่งเป็นความจริงพื้นฐานที่มีอยู่โดยตัวของมันเองอยู่แล้ว พร้อมกันนั้นอีกด้านหนึ่งมันก็มาสัมพันธ์กับการที่มนุษย์จะกำหนดเป็นข้อตกลงกันในทางสังคม หมายความว่า ศีล ที่แท้จริงนั้นเป็นพฤติกรรมที่ถูกเรียกร้องจากธรรมชาติว่า เพื่อให้เรามีชีวิตที่ดีงาม มีความสุขที่แท้ หรือโดยความเป็นไปของเหตุปัจจัยที่สัมพันธ์กันทุกระดับ ในชีวิตก็ตาม ในสังคมก็ตาม การที่สิ่งทั้งหลายจะเป็นไปด้วยดี เรียกร้องให้เราต้องมีพฤติกรรมอย่างนี้ นี่คือการเหตุผลในระบบเหตุปัจจัยที่แท้ ตอนนี้อย่างไรยังไม่มองที่บัญญัติทางสังคม ซึ่งเป็นเรื่องที่หลัง

เป็นอันว่า ต้องลงไปหาความจริงแท้ตามธรรมชาติก่อนว่า ชีวิต

ติงามที่เป็นไปตามความสัมพันธ์ของเหตุปัจจัย รวมทั้งระบบความสัมพันธ์ของเหตุปัจจัยที่ส่งผลออกมาถึงระดับของสังคมความเป็นจริงตามเหตุตามผลที่จะให้สิ่งทั้งหลายเป็นไปด้วยดีและมนุษย์อยู่กันได้ด้วยดี มันเรียกร้องให้คนต้องประพฤติอย่างไร นั่นแหละเป็นศีล ซึ่งมาจากธรรมชาติ ถ้าเราไม่สามารถเข้าถึงตัวนี้ จริยธรรมหรือศีลจะยุ่งเหยิง จะสับสนหมด

เรื่องนี้มนุษย์จะมาเที่ยวตกลงเอาเองไม่ได้ แต่จะต้องตกลงกันโดยมองตรงนี้ก่อน แล้วจึงจะบัญญัติหรือวางข้อกำหนดในระดับข้อตกลงของสังคมให้สอดคล้องกับข้อเรียกร้องของธรรมชาตินั้น ยิ่งสังคมไหนเข้าถึงตัวความจริงนี้มากเท่าไร เขาก็จะบัญญัติศีลในระดับสังคมได้มั่นคงถูกต้องเป็นผลดียิ่งขึ้นเท่านั้น แต่ถ้าเขาไม่สามารถเข้าถึงตัวความจริงนี้แล้ว บัญญัติของสังคมก็จะเป็นของง่อนแง่น และไม่ยั่งยืน

ตกลงว่าจะต้องเข้าถึงความจริง **ศีล** คือพฤติกรรมที่ดีซึ่งเป็นความเรียกร้องจากความเป็นจริงของระบบปัจจัยสัมพันธ์ของสิ่งทั้งหลายในธรรมชาติที่จะใช้ชีวิตและสังคมมนุษย์เป็นอยู่ด้วยดีเท่าที่ตนเอง ฉะนั้น จริยธรรมแม้แต่ภาษามัยใหม่ก็หมายถึงศีล ก็ไม่แยกขาดจากสังขธรรม สังขธรรมต้องเป็นฐานมาก่อน นี่คือระบบจริยธรรมที่แท้จริง

เป็นอันว่า ตัวความจริงของธรรมชาติเป็นพื้นฐานที่อิงอาศัยของศีลที่เป็นพฤติกรรมของมนุษย์ ถ้าใช้ศัพท์ปัจจุบันก็หมายความว่า สังขธรรมต้องเป็นฐานของจริยธรรม ถ้าจริยธรรมเข้าไม่ถึงสังขธรรมก็ไปไม่รอด

ต่อมาก็ถึงขั้นบัญญัติในสังคมมนุษย์ คือ เมื่อตกลงกันแล้วว่าระบบความจริงในธรรมชาติมันเรียกร้องให้เราต้องประพฤติอย่างนั้น เราก็มาตกลงกันบัญญัติเป็นข้อตกลงทางสังคมโดยสัมพันธ์กับปัจจัยทางสังคมใน

กาลเทศะนั้น อาจจะมีข้อกำหนดในการลงโทษผู้ละเมิดเป็นต้นขึ้นมากด้วยก็ได้ซึ่งเป็นเรื่องบัญญัติของสังคมที่ต่างหากจากความจริงในธรรมชาตินี้แหละจึงเกิดเป็นศีลในระดับสังคมขึ้นมาอีกชั้นหนึ่ง

เมื่อเป็นบัญญัติในระดับสังคมแล้ว พอเหตุปัจจัยแวดล้อมเปลี่ยนไป เนื่องจากสภาพไม่เหมือนกันในแต่ละถิ่น หรือถิ่นเดียวกันแต่คนละยุค เหตุปัจจัยเปลี่ยนไป บัญญัติที่วางไว้ในระดับสังคมก็จะไม่สอดคล้องกับความจริงนั้น กลายเป็นว่าการทำอย่างนี้เป็นความดีที่หนึ่งหรือเวลานี้ แต่ตรงโน้นหรือเวลาโน้นกลายเป็นไม่ดี แต่ถ้าเราจับหลักนี้ได้เราก็แยกได้ไม่มีปัญหา เมื่อสภาพความเป็นจริงตามเหตุปัจจัยไม่เหมือนกัน เราก็ต้องเข้าถึงปัจจัยตัวแปรแล้วปรับให้สอดคล้องกัน โดยยืนอยู่บนฐานของความจริงอันเดียวกัน

ฉะนั้น ในระดับสังคมอย่าไปยึดตายตัว เราต้องเข้าถึงตัวความจริงในระดับของความสัมพันธ์ในธรรมชาติให้ได้ และปัญญาจะเป็นตัวรักษาความเข้าถึงและความสามารถที่จะปรับเปลี่ยนนี้ไว้ เป็นอันว่าศีลในระดับที่เป็นบัญญัติของสังคมก็ปรับเปลี่ยนไปได้

ตอนนี้ก็แยกให้ได้ว่าระหว่างหลักความประพฤติดสองชั้น คือศีลที่แท้ที่เรียกว่า “จริยธรรม” ในภาษาปัจจุบันต้องตั้งอยู่บนฐานของสังขาร เมื่อศีลหรือจริยธรรมนี้ออกมาเป็นบัญญัติของสังคม และมีการประพฤติดกันในสังคมนั้นจนเป็นวิถีชีวิต มันก็เข้าไปอยู่ในวัฒนธรรม ถึงตอนนี้รูปแบบวัฒนธรรมก็จะหล่อหลอมจริยธรรมไว้

จะเห็นว่าจริยธรรมของสังคมส่วนใหญ่จะแฝงมาหรือบรรจุรวมอยู่ในวัฒนธรรม ช่วยให้มีการสืบต่อของจริยธรรมของสังคม ซึ่งหมายความว่า

จริยธรรมนั้นลงไปอยู่ในวิถีชีวิตของสังคมแล้ว เช่นที่เราพูดกันว่าสังคมไทยมีวัฒนธรรมน้ำใจ ซึ่งเกิดจากจริยธรรมประเภทเมตตากรุณา ส่วนสังคมตะวันตกก็หนักในวัฒนธรรมธุรกิจอย่างนี้เป็นต้น และบางทีก็เกิดการขัดแย้งกันระหว่างวัฒนธรรม จึงต้องแยกให้ถูกว่าส่วนนี้เป็นเรื่องของตัวความจริงในธรรมชาติ และตอนนี้เป็นเรื่องของบัญญัติในสังคมมนุษย์ โดยเฉพาะในระดับวัฒนธรรมที่เป็นรูปแบบห่อหุ้ม

จริยธรรมในระดับบัญญัติและวัฒนธรรมนี้ ส่วนมากจะเป็นเรื่องที่ขึ้นต่อกาลเทศะ เพราะเป็นเรื่องระดับสังคม ส่วนตัวจริยธรรมที่แท้ที่เป็นศีลนั้นต้องโยงไปหาตัวความจริงในธรรมชาติให้ได้ เพราะแท้จริงแล้วมันเป็นเพียงด้านหนึ่งในระบบการดำเนินชีวิตของคนที่ว่าทั้งพฤติกรรม จิตใจและปัญญา

เมื่อถึงจุดนี้ก็โยงไปหาธรรมชาติทั่วไปในระบบเหตุปัจจัยและโยงมาหาธรรมชาติของมนุษย์เอง ขออย่าว่า จริยธรรมในความหมายเดิม (พรหมจริยะ) เป็นเรื่องของระบบการดำเนินชีวิตที่อิงตามธรรมชาติ

มนุษย์คือสัตว์ผู้ต้องศึกษา

ชีวิตที่ดีคือชีวิตแห่งการศึกษา

ธรรมชาติของชีวิตมนุษย์เป็นอย่างไร ธรรมชาติของมนุษย์ก็คือเป็นสัตว์ที่ต้องฝึก หรือต้องศึกษา และฝึกได้ หรือศึกษาได้ด้วย

การที่มนุษย์เราจะมีชีวิตที่ดีงาม เราจะต้องศึกษาฝึกฝนพัฒนาตัวเองให้ดีขึ้นไป ในระบบการดำเนินชีวิตของเราซึ่งประกอบด้วยพฤติกรรม จิตใจ และปัญญา เมื่อเราฝึกฝนพัฒนามีการศึกษา ก็ทำให้การดำเนินชีวิต

ของเราดีขึ้น แต่ถ้าเราไม่เรียนรู้ไม่ฝึก เราที่เป็นมนุษย์นั้นก็จะดำเนินชีวิตให้ดีขึ้นไม่ได้เลย ทั้งนี้เพราะมนุษย์อยู่ด้วยสัญชาตญาณอย่างเดียวไม่พอ

สัญชาตญาณนี้มนุษย์อาศัยได้น้อยเหลือเกินไม่เหมือนสัตว์ชนิดอื่นที่อาศัยสัญชาตญาณได้มากจนกระทั่งว่ามันแทบจะไม่ต้องเรียนรู้ ไม่ต้องฝึกฝนอะไรเลย และมันก็ฝึกได้น้อยเรียนรู้ได้น้อย อย่างดีก็ต้องให้มนุษย์ฝึกให้จนพอทำอะไรได้บ้างในขอบเขตที่จำกัดยิ่ง ตรงข้ามกับมนุษย์ที่อาศัยสัญชาตญาณแทบไม่ได้เลย การดำเนินชีวิตต้องเรียนรู้ต้องฝึกทั้งหมด การดำเนินชีวิตที่ดีของมนุษย์ต้องอาศัยการลงทุน คือต้องเรียนรู้ต้องฝึก แต่พร้อมกันนั้นมนุษย์ก็เรียนรู้และฝึกได้อย่างแทบไม่มีขีดจำกัด

หลักการของพระพุทธศาสนาสอนตามธรรมชาติว่า มนุษย์เป็นสัตว์ที่ต้องฝึกและฝึกได้ ฝึกไปทำไม ก็ฝึกให้ดำเนินชีวิตได้ดียิ่งขึ้นไปจะได้มีชีวิตที่ดีงาม มีความสุข เป็นอิสระ และอยู่ร่วมกันได้อย่างมีสันติสุขในสังคมและในโลก ทำไมจึงต้องฝึก เพราะชีวิตของเราที่เกิดมาตั้งแต่เริ่มต้น เราได้เรียนรู้มา ได้ฝึกได้หัดมา เราจึงอยู่รอดมาได้ และอยู่ได้ด้วยดี

อย่างที่เห็นกันอยู่ว่า มนุษย์เกิดมาอาศัยสัญชาตญาณแทบไม่ได้เลย เราต้องเรียนรู้และต้องฝึกต้องหัดเอาทั้งนั้น พอเกิดมาก็ต้องมีคนอื่นอุ้มชูก่อน ต้องเลี้ยงดูเป็นเวลหลายปี ในระหว่างที่เขาเลี้ยงดูนั้น ตัวเองทำอะไร ตัวเองก็เรียนรู้และฝึกหัดไป ต้องเรียนต้องฝึกทั้งนั้น ทั้งการนั่ง การนอน การยืน การกิน การขับถ่าย จนกระทั่งมาเดิน มาพูด ต้องฝึกหัดหมด จึงบอกว่าการดำเนินชีวิตของมนุษย์แทบไม่มีอะไรได้มาเปล่าๆ มนุษย์ต้องลงทุนทั้งนั้น ด้วยการหัด ด้วยการฝึก ด้วยการเรียนรู้ เราจึงได้การดำเนิน

ชีวิตที่ดีมา เป็นอันว่าการดำเนินชีวิตที่ดี ที่เรียกว่า **จริยะ** สัมพันธ์กับการเรียนรู้ คือ **การศึกษา**

การดำเนินชีวิตที่ดี ที่เรียกว่าจริยะนี้ ได้มาด้วยศึกษา คือการศึกษา เพราะฉะนั้น ชีวิตของมนุษย์ถ้าจะเป็นชีวิตที่ดี ต้องมีการศึกษาตลอดเวลา คือต้องเป็นชีวิตแห่งการศึกษา จะพูดว่า **ชีวิตที่ดี คือชีวิตแห่งการศึกษา** ก็ได้ เพราะชีวิตที่ดีต้องมีการฝึกฝนพัฒนา เราไม่สามารถได้ชีวิตที่ดีมาเปล่าๆ พร้อมกันนั้น การดำเนินชีวิตก็เป็นโอกาสให้มนุษย์ได้เรียนรู้หรือได้ศึกษา กล่าวคือมนุษย์ก็ศึกษาหรือเรียนรู้จากการดำเนินชีวิตนี้แหละ เพราะฉะนั้น การดำเนินชีวิตที่ดี จึงเป็นการดำเนินชีวิตพร้อมไปด้วยกันกับการเรียนรู้ และจึงกล่าวว่า **ชีวิตที่ดี คือชีวิตแห่งการเรียนรู้ (ศึกษา) และมนุษย์ยังเรียนรู้ก็ยังมีชีวิตที่ดี (จริยะ/มรรค)**

แต่มนุษย์ส่วนใหญ่ ไม่รู้ตัว ไม่รู้หลักการ ไม่รู้ธรรมชาติอันนี้ การเรียนรู้ การฝึก การหัดนั้นจำเป็นเพื่อให้ตัวดำเนินชีวิตอยู่ได้ ก็เรียน ก็ฝึก ก็หัดไปด้วยความจำเป็น จำใจ พอทำให้อยู่รอดได้ก็หยุดฝึก จึงไม่พัฒนาเท่าที่ควร ถ้าเรารู้ธรรมชาติแห่งชีวิตของตนเอง รู้หลักการของชีวิตมนุษย์อย่างนี้ว่า ชีวิตที่ดีของมนุษย์ได้มาด้วยการเรียนรู้ ฝึกฝน พัฒนา ต้องมีศึกษา ถ้าเราฝึกฝนพัฒนาเรียนรู้อยู่เรื่อยๆ ชีวิตของเราจะดีขึ้น เขาก็จะศึกษาต่อไปเรื่อยๆ จนมีชีวิตที่ประเสริฐ อย่างน้อยก็อยู่ดี มีใช้แค่อยู่รอด

ชีวิตที่มีการศึกษา คือเรียนรู้ ฝึกหัด พัฒนาอยู่เรื่อย จะเป็นชีวิตที่ประเสริฐ เรียกว่า **"ชีวิตประเสริฐเกิดจากการศึกษา"** ดังพุทธพจน์ที่ย้ำอยู่เรื่อยๆ ว่า หนูโต แสกุโร มนุสเสสุ แปลว่า ในหมู่มนุษย์นั้นผู้ที่ฝึกแล้วเป็นผู้ประเสริฐ

ความเป็นสัตว์พิเศษของมนุษย์อยู่ตรงนี้ คือการศึกษา เรียนรู้ ผึก หัด พัฒนาได้ และฝึกหัดพัฒนาไปได้อย่างแทบไม่มีที่สิ้นสุด จนเป็นพุทธะก็ได้ อีกทั้งฝึกตนเองได้ด้วยดวงพระ ที่ว่า **มนุสฺสภูตํ สมุพฺพุทฺธํ อุตฺตมหนฺตํ สมาหิตํ** แปลว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้านี้ ทั้งที่เป็นมนุษย์ แต่ฝึกพระองค์แล้ว มีพระทัยอบรมถึงที่แล้ว แม้เทพทั้งหลายก็น้อมนมัสการ กลายเป็นพลิก กลับเลย แต่ก่อนมนุษย์ต้องให้กราบเคารพเทวดา แต่พอมนุษย์ฝึกดีแล้ว เทวดากลับมาไหว้มนุษย์

ที่ว่าเป็นการพูดในสภาพแวดล้อมเก่า พระพุทธศาสนาเกิดในสังคมที่บูชาเทพเจ้า มนุษย์มีความโน้มเอียงที่คอยแต่จะไปหวังพึ่งอำนาจ ตลบ้นตาลจากภายนอก พระพุทธเจ้าต้องให้กำลังใจว่า อย่ามัวไปอ่อนหวาน อย่ามัวไปหวังพึ่ง ตัวคุณนี่แหละพัฒนาได้ และถ้าคุณพัฒนาตัวดี เทวดาและ แม้แต่พระพรหมก็หันมานับถือ มาเคารพคุณ นี่เป็นการดริสตามสภาพแวดล้อมของยุคสมัย เพื่อให้คนเกิดกำลังใจไม่ใช่มัวงอมืองอเท้าไปหวังพึ่ง สิ่งภายนอกอยู่

ตกลงว่า ในคติพุทธศาสนา เรื่องจริยะหรือจริยธรรมไม่ได้แยกจากการศึกษาเลย แต่เป็นเรื่องเดียวกัน เพื่อให้มีจริยะ คือการดำเนินชีวิตที่ดีงาม ที่ประเสริฐเป็นพรหมะ ก็ต้องมีการศึกษา คือฝึกฝน เรียนรู้ พัฒนาไป และเมื่อคนมีจริยะคือดำเนินชีวิตที่ดีงามไป เขาก็ยังได้ศึกษาคือได้เรียนรู้ฝึกฝน พัฒนามากขึ้น จึงได้ยังพระดำรัสของพระพุทธเจ้าที่ตรัสว่า พรหมจริยะ คือ จริยะอันประเสริฐ ได้แก่ ศีล สมาธิ ปัญญา ซึ่งมาเป็นสิกขา คือการเรียนรู้ฝึกฝน พัฒนา ได้แก่ ศีล สมาธิ ปัญญา ๓ อย่าง เหมือนกัน

ไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา บอกชั้ต้อยอยู่แล้วว่าฝึก ๓ อย่าง ฝึกอะไร ก็ฝึกพฤติกรรม ฝึกจิตใจ ฝึกปัญญา แล้วก็เกิดจริยะที่ตามมา (พรหมจริยะ) คือการดำเนินชีวิตที่ดีงาม ทำให้มีพฤติกรรม สภาพจิตใจ และปัญญาที่ดียิ่งขึ้นไป ฝึกอะไรก็ได้สิ่งนั้น ฝึกที่ไหน ฝึกที่ศีล สมาธิ ปัญญา

คติของสัตว์ชนิดอื่นว่า เกิดมาด้วยสัญชาตญาณใด ก็ตายไปด้วย สัญชาตญาณนั้น แต่ของมนุษย์ไม่อย่างนั้น **คติของมนุษย์ว่า ฝึกอย่างไรได้ อย่างนั้น** จึงเป็นหลักการของมนุษย์ว่า จะต้องมีการฝึก คือเรียนรู้ ฝึกหัด พัฒนา เพราะนี่เป็นธรรมชาติของมนุษย์ ผู้เป็นสัตว์ที่ต้องฝึก และฝึกได้

คำว่า "ต้องฝึก" แสดงถึงความเลียบเปรียบของมนุษย์ที่ว่าสัตว์อื่น มันไม่ต้องฝึก ไม่ต้องหัด ไม่ต้องเรียนรู้ มันก็อยู่ได้ ส่วนมนุษย์นี้แม้ว่า ต้องฝึกจึงอยู่ได้ แต่ "ฝึกได้" แสดงความพิเศษที่เป็นข้อดีของมนุษย์ว่า มนุษย์นี้ฝึกได้ จนกลายเป็นสัตว์ผู้ประเสริฐ ส่วนสัตว์อื่นฝึกไม่ได้ สัตว์อื่น มันไม่ต้องฝึกและมันก็ฝึกไม่ได้ด้วย ไม่ใช่ฝึกไม่ได้เลย มันเรียนรู้และฝึกได้ ในขอบเขตจำกัดมาก และต้องให้มนุษย์ฝึกให้ ส่วนมนุษย์มัน

๑. ฝึกได้

๒. ฝึกตัวเองได้ด้วย

ฝึกตนเองได้นี่แหละที่สำคัญยิ่ง การเรียนรู้ ฝึกฝน พัฒนาที่แท้ได้ผล สูงสุดอยู่ที่ตัวเอง ขยายความว่า รู้จักเรียนรู้เอาสิ่งทั้งหลายเป็นปัจจัยในการ ฝึกฝนพัฒนาตนเอง

ที่วามทั้งนี้ก็ช่วยต้องการให้เห็นชัดในเรื่องระบบจริยะในพุทธศาสนา ว่าเป็นเรื่องของชีวิตทั้งชีวิต ที่เป็นองค์รวม เป็นระบบความสัมพันธ์ของเหตุ ปัจจัย ๓ ด้าน ที่ส่งผลต่อกันจะไม่แยกจากกันไม่ได้ ต้องพัฒนาไปด้วยกัน

และการที่จริยะนั้นจะเป็นพรหมะ คือจะเป็นการดำเนินชีวิตที่ตั้งงามได้นั้น จริยะก็ต้องเป็นไปตามธรรมชาติของมนุษย์ที่เป็นสัตว์ที่ต้องฝึกต้องเรียนรู้ก็ต้องศึกษา เพราะฉะนั้น จริยะจึงแยกจากการศึกษาไม่ได้ และดังนั้นเรื่อง การศึกษากับเรื่องของจริยะจึงแทบจะเป็นเรื่องเดียวกัน

แต่เวลานี้เรามองจริยธรรมเป็นส่วนพิเศษชนิดเดียวของการศึกษา และการศึกษาที่เราพูดถึงกันนั้นเมื่อมองในแง่ของพุทธศาสนา ก็เป็นชนิดเดียวในระบบการศึกษาของพุทธศาสนา เพราะการศึกษาปัจจุบันมองพร่าแล้ว

การศึกษาในความหมายของคนทั่วไป จะมองเน้นไปในเรื่องของ การเล่าเรียนวิชาชีพ ทั้งๆที่นักการศึกษาบอกว่าไม่ใช่แค่นั้น แต่เวลาจัดการศึกษาในเชิงปฏิบัติ เราก็มักจะเอาอย่างนั้น จนกระทั่งชาวบ้านก็มองเป็นอย่างนั้นว่า การศึกษาคืออะไร คือไปเล่าเรียนวิชาการ เพื่อจะได้เอามาทำมาหา เลี้ยงชีพ ตลอดจนเอาไปเป็นเครื่องมือหาผลประโยชน์ อย่างดีก็เอามาพัฒนา เศรษฐกิจ พัฒนาสังคม จนกระทั่งไปๆ มาๆ ตัวคนเองก็กลายเป็นทรัพย์สิน ทรัพย์ากร มนุษย์ รวมแล้ว การศึกษาจะไปได้แค่ตัววิชาชีพทำมาหากิน

ถึงเวลา ต้องพัฒนาคนให้มานำอารยธรรมสู่ทิศทางใหม่

**พอสบาย ไม่ฝึก คนก็อ่อนแอลง
กลายเป็นทุกข้ง่าย แต่สุขได้ยาก**

ตอนนี้เราก็มารู้ถึงเรื่องของความสัมพันธ์ระหว่างระบบการดำเนินชีวิตของมนุษย์ กับตัวการศึกษาหรือระบบการฝึกฝนพัฒนาคน

เป็นอันว่าชีวิตที่ดีที่เรียกว่าจริยะอันประเสริฐต้องได้มาด้วยสิกขา คือการเรียนรู้ฝึกฝนพัฒนา จากหลักการใหญ่ที่เป็นหัวใจนี้ เราก็ก้าวมาสู่การแก้ปัญหาสังคมของยุคสมัย แม้จะเป็นโลกาภิวัตน์หรืออะไรก็ตามก็ต้องนำหลักการนี้มาใช้

ในการนำหลักการนี้มาใช้ในยุคสมัย เราสามารถเริ่มได้ทุกจุดแห่งวิถีชีวิตของมนุษย์ ขอยกตัวอย่างที่เป็นเรื่องใหญ่ ซึ่งเป็นจุดเด่นของปัจจุบัน กล่าวคือ มนุษย์ในยุคนี้ได้พัฒนาสร้างสรรค์สิ่งประดิษฐ์ โดยเฉพาะอุปกรณ์เทคโนโลยีขึ้นมามากมาย ชีวิตก็มีความสุขสบาย

มนุษย์นั้นมักจะฝึกหัดและเรียนรู้เพราะความจำเป็นบังคับ เมื่อชีวิตมีความสุขสบาย ไม่มีเหตุจำเป็นบังคับ ก็ไม่ค่อยฝึกตัวเอง พอถึงตอนนี้ก็จะมีปัญหา มนุษย์ที่ดีเป็นอารยชนนั้น ย่อมจะฝึกฝนพัฒนาตนโดยไม่ต้องรอให้เหตุจำเป็นบังคับ แล้วจึงมาฝึกโดยไม่รู้ตัว แต่เขาจะฝึกโดยรู้ตัวและตั้งใจเลยทีเดียว เมื่อมนุษย์เอาแต่แค่จำเป็นก็เกิดปัญหา

พวกมนุษย์ที่สร้างเทคโนโลยีขึ้นมานั้น เป็นพวกที่ต้องฝึกจริงๆ ต้องเพียรพยายามในการสร้างสรรค์ แต่พอมีเทคโนโลยีพร้อมพร้อมขึ้น คนก็อยู่สบาย สะดวกสบาย กลายเป็นผู้บริโภคเทคโนโลยี และเมื่อนั้นความเพียรพยายามในการสร้างสรรค์ก็จะอ่อนกำลังลงน้อยลง คนจะเริ่มเฉื่อยชา เห็นแก่ความสะดวกสบาย พอใจอยู่กับการได้รับบำรุ้งบำเรอ

เมื่อมีเทคโนโลยีพร้อมแล้ว สภาพที่เหมือนจะเป็นไปตามกฎธรรมชาติอย่างหนึ่งก็จะเกิดขึ้นคือ มนุษย์นั้นอยู่ในสภาพแวดล้อมอย่างไร เขาก็มีความโน้มเอียงที่จะมองสภาพแวดล้อมนั้นเป็นสภาพปกติของเขา หมายความว่า เป็นเรื่องสามัญธรรมดา

อย่างเด็กสมัยนี้เกิดท่ามกลางเทคโนโลยีที่สะดวกสบายทุกอย่าง ความสะดวกสบายนี้ก็เป็นสภาพปกติของเขาที่เขารู้สึกเฉยๆ ไม่ได้มีอะไรพิเศษ แต่พอสภาพปกตินั้นขาดตกบกพร่องลงไปในใดหนอยก็กลายเป็นทุกข์ทันที

ขอยกตัวอย่างเช่น เมื่อมนุษย์เจริญขึ้น รู้จักสร้างบ้านเรือนอย่างสมัยใหม่ มีประตูปานพับใช้ ไม่ต้องยกก็ขึ้นหรือทอนไม้ใหญ่มาปิดหรือยกออกไป เพียงแต่ใช้มือดึงเข้าหรือผลักออก ก็รู้สึกว่าคุณสบายขึ้นมาก ต่อมาเทคโนโลยีเจริญยิ่งขึ้น เด็กอยู่ในสังคมที่เจริญพัฒนาแล้วมากๆ เขาเดินไปถึงประตู ก็เปิดเองโดยไม่ต้องไปใช้มือดึง เขาอยู่อย่างนั้นก็รู้สึกเฉยๆ แต่ถ้าเกิดคราวไหนต้องไปเปิดประตูเองก็ต้องขยับเขยื้อนเคลื่อนไหวและใช้กำลังนิดหน่อย เขาก็ชักจะหงุดหงิดรู้สึกไม่สบาย จึงกลายเป็นทุกข์ง่าย หมายความว่า สภาพที่สะดวกสบายไม่ต้องทำอะไรนี้เป็นปกติ เพราะฉะนั้นถ้าไปเจออะไรที่ต้องทำบ้าง ก็ทุกข์ทันที ขาดนิดเดียวก็ทุกข์ เรียกว่าสภาพะทุกข์ง่ายเกิดขึ้นแล้ว พร้อมกันนั้นสภาพปกติที่มีความพร้อมพร้อมอยู่แล้วจึงเติมได้

ยาก พอเติมยากก็สุขได้ยาก จึงกลายเป็นว่าสภาพที่พรึงพรืมนี่ทำให้คนทุกข์ได้ง่ายแต่สุขได้ยาก

ฉะนั้น เมื่ออยู่ในสภาพแวดล้อมอุดมสมบูรณ์ที่เรียกว่าสุขสบาย จึงต้องระวังมากทีเดียว ถ้าไม่พัฒนาคนให้ดี แทนที่จะได้ประโยชน์กลับจะได้โทษ

หันไปดูสภาพอีกแบบหนึ่ง อาจจะเป็นสังคมเดียวกันแต่ละยุคสมัยย้อนหลังไปในอดีตเมื่อยังไม่พัฒนา หรือแม้แต่ยุคเดียวกันแต่เป็นสังคมอื่นที่มีความไม่พรึงพรืมนในการดำเนินชีวิตประจำวัน ซึ่งถ้ามองจากสายตาของคนในสังคมที่มั่งคั่งพรึงพริ้วก็เห็นว่าชีวิตอย่างนั้นลำบาก แต่สำหรับคนเหล่านั้นเองสภาพอย่างนั้นก็เป็นเรื่องปกติของเขา

ตัวอย่างในสังคมไทยนี้เอง สมัยก่อนเด็กๆ ขึ้นขี่มา อาจจะต้องไปเก็บผักหักพิน แล้วก็นำหุงข้าวก่อไฟ เอาข้าวใส่หม้อ ข้าวข้าว ตั้งหม้อ หุงข้าวเข็นน้ำ อะไรต่างๆ แต่อันนั้นก็ป็นสภาพปกติของเขา ซึ่งเขาก็ไม่รู้สึกอะไรมากมาย แต่ถ้าเด็กที่อยู่ในสภาพมั่งคั่งพรึงพริ้วด้วยเทคโนโลยีในปัจจุบัน วันไหนต้องไปทำอย่างเด็กปกติในสมัยนั้น เขาก็ทุกข์แสนทุกข์เลยใช้ไหม ทั้งที่อันนั้นเป็นสภาพปกติของเด็กสมัยนั้น

ที่นี่ คนที่อยู่ในสภาพแวดล้อมที่ไม่เอื้ออำนวยนัก ที่ต้องใช้แรงกำลังบ้าง ซึ่งเป็นสภาพปกติสำหรับเขา แต่มองในแง่ของเรว่าลำบาก เหน็ดเหนื่อย เมื่อเขาทำอะไรเสร็จไปนิดหน่อย หรือเขาได้อะไรมาช่วยเอื้ออำนวยความสะดวกเพิ่มขึ้นนิดหน่อย เขาจะสุขทันที และจะสุขมากในขณะที่คนสมัยนี้เลยๆ แต่เขาจะเป็นสุข เป็นอันว่าเขาจะเกิดภาวะที่เรียกว่าสุขได้ง่ายกว่า แล้วอีกอย่างหนึ่งก็คือการกระทำอะไรที่เหน็ดเหนื่อยนั้นเป็นธรรมชาติของเขา พอเจอเรื่องอื่นที่ต้องทำมันก็ทำนั้นแหละ ซึ่งอาจจะยากว่า

ด้วยซ้ำ สิ่งที่ต้องไปทำอีกอันหนึ่งยังเบากว่าที่เขาทำอยู่แล้ว มันก็ไม่เห็นจะต้องทุกข์ เพราะฉะนั้นจะเกิดภาวะที่เรียกว่าทุกข์ได้ยาก ซึ่งตรงข้ามกับเด็กสมัยนี้ที่ทุกข์ได้ง่ายแต่สุขได้ยาก

นี่คือภาวะที่สิ่งแวดล้อมภายนอกมีผลสัมพันธ์กับสภาพจิตใจที่เป็นสัมพัทธ์ ซึ่งต้องระวังมากในทางการศึกษา ฉะนั้น การที่สังคมมั่งคั่งพร้อม มีเทคโนโลยีอำนวยความสะดวกสบายมาก จึงไม่เป็นหลักประกันว่ามนุษย์จะมีความสุข ยิ่งในปัจจุบันนี้ มนุษย์ไม่มุ่งพัฒนาแต่ภายนอกที่จะสร้างสิ่งเสพมามาเรือตัวเอง โดยไม่พัฒนาตัวเองให้ทัน ตัวเองก็ยิ่งอ่อนแอ สิ่งเพิ่มภายนอกที่จะมาบำรุงบำเรอปรนเปรอเพิ่มขึ้นเท่าไร ตัวก็ยิ่งอ่อนแอเท่านั้น กลายเป็นเติม ๑ ลด ๑ ก็ศูนย์เท่าเดิม จึงอยู่ในระดับศูนย์ตลอดเวลา ก็เลยไม่ช่วยให้มีความสุขมากขึ้น

ยิ่งกว่านั้น เมื่อคนอ่อนแอเองก็จะเกิดปัญหาทางด้านสภาพจิตใจมากขึ้นด้วย ซึ่งจะเห็นได้ง่ายจากการเปรียบเทียบระหว่างอเมริกากับเม็กซิโก

อเมริกาเป็นสังคมที่มั่งคั่งพร้อม มีความเจริญสูงสุดในทางเทคโนโลยีเป็นสังคมที่อุดมสมบูรณ์แล้ว คือไม่ต้องใช้กล้ามเนื้อใช้แต่กล้ามเนื้อคนแสนจะสุขสบาย ส่วนสังคมเม็กซิโกนั้นแสนจะยากจนแร้นแค้น คนหาทางหลบหนีเข้ามาทำงานในอเมริกาอย่างมุ่นมั่นจริงจัง ต้องมีเจ้าหน้าที่คอยตรวจชายแดนตลอดเวลา แล้วเป็นอย่างไรลองวัดความสุขความทุกข์กันดู

วิธีวัดอย่างหนึ่งก็คือ ดูสถิติฆ่าตัวตายในสังคมอเมริกัน คนฆ่าตัวตายแสนละ ๑๒.๕ ส่วนในเม็กซิโกคนฆ่าตัวตายแสนละ ๑.๗ หมายความว่าคนในอเมริกาฆ่าตัวตายมากกว่าเม็กซิโกโดยอัตราส่วน ๗.๔ เท่า ทำไมจึงเป็นอย่างนี้ ในสังคมที่ยากลำบากแสนจะทุกข์ ทำไมคนฆ่าตัวตายน้อย

ไม่ค่อยฆ่าตัวตาย แต่ในสังคมที่มั่งคั่งพร้อมทำไมคนฆ่าตัวตายง่าย แล้วที่ร้ายก็คือเด็กหนุ่มสาวฆ่าตัวตายมากด้วย

ในสังคมอเมริกันยุคก่อนก็ยังสร้างเนื้อสร้างตัวคือยุคอุตสาหกรรม คนฆ่าตัวตายมากคือคนแก่ ยุคนี้คนแก่ฆ่าตัวตายมากเพราะอะไร เพราะว่า เป็นสังคมที่คนมุ่งทำงานหนักการไม่มีเวลาเอาใจใส่ดูแลกัน คนแก่ถูกทอดทิ้ง ก็เหงา ว้าเหว่ จึงฆ่าตัวตายมาก แต่เวลานี้สังคมอเมริกัน เขาเรียกว่าเป็น postindustrial society ผ่านพ้นยุคอุตสาหกรรมมาเป็นสังคม consumer society คือเป็นสังคมบริโภค พอผ่านพ้นอุตสาหกรรมมาเป็นนักบริโภค สถิติ ก็เปลี่ยนจากคนแก่ฆ่าตัวตายมาก มาเป็นเด็กหนุ่มสาวฆ่าตัวตายมากด้วย นี่ เพราะอะไร เป็นเรื่องที่ต้องระวังให้มาก นี่แหละคือเรื่องของจริยะและเรื่องของการศึกษา เป็นตัวอย่างหนึ่งที่แสดงว่า การศึกษาจะต้องพัฒนาคนให้ทัน และเหนือยุคสมัย

หนึ่ง หัน เพื่อจะได้รับประโยชน์จากยุคสมัยให้ดีที่สุด

สอง เหนือ เพื่อนำยุคสมัยไปในทางที่ถูกต้อง

ข้อสองนั้นรวมทั้งแ่งที่ว่า ถ้ายุคสมัยนี้มีผิดพลาด ก็จะได้แก้ไขด้วย

ถ้าการศึกษาทำอย่างนี้ไม่ได้ ก็ได้แต่ตามสังคม จะถูกสังคม หล่อหลอมมากกว่าที่จะมาช่วยนำสังคม หรือแก้ไขสังคมให้ดำเนินไปในทางที่ดีงาม

เวลานี้แม้แต่หันก็ยังไม่ค่อยจะทันเลยใช่ไหม คือทำอย่างไรจะให้ คนของเราอยู่ได้ดีที่สุดในสังคมที่เป็นอย่างนี้ แคนี่เรียกว่าทันสังคม แต่ต้อง เหนือกว่านั้นคือ สามารถแก้ไขสังคมที่เดินทางผิดให้ไปในทางที่ถูกต้อง เพราะเราจะหวังไม่ได้ว่าสังคมจะเดินทางถูกต้องตลอดเวลา และโดยมากสังคม

จะเดินทางผิด หรืออย่างน้อยก็ต้องมีข้อบกพร่อง และมนุษย์เท่านั้นที่จะมาเป็นผู้แก้

ถ้าไม่พัฒนามนุษย์ให้เหนือสังคมแล้ว สังคมจะไปดีได้อย่างไร เพราะสังคมนั้นคือมวลรวมทั้งหมดของหมู่มนุษย์ ซึ่งอยู่ในระดับการพัฒนาที่ต่างกัน และในระดับการพัฒนาที่แตกต่างนั้น มนุษย์ส่วนมากจะยังพัฒนาน้อย ฉะนั้น ในผลรวมที่ออกมา สังคมก็จะต้องมีจุดอ่อนและข้อผิดพลาดเป็นธรรมดา จึงจะต้องมีมนุษย์อยู่ส่วนหนึ่ง ที่จะมาเป็นผู้คอยแก้ไข ปรับปรุงสังคมอยู่เรื่อยๆ ดังนั้น จึงต้องพัฒนาคนให้เหนือสังคมไว้

ถ้าคนมีการศึกษาดี ก็จะได้ประโยชน์จากเทคโนโลยีเต็มที่

การฝึก คือการศึกษา จะมาช่วยให้การดำเนินชีวิตเป็นไปด้วยดี และได้รับผลดีที่สุดจากสภาพปัจจุบันอย่างไร เช่น ในเรื่องเทคโนโลยีที่กล่าวแล้ว คำตอบก็คือ เราจะต้องฝึกมนุษย์แทนที่จะปล่อยให้มนุษย์เป็นผลที่ถูกหลอหลอมไป โดยมีสภาพจิตที่อยู่ใต้อิทธิพลของสภาพแวดล้อม คือเมื่อมีเทคโนโลยีอำนวยความสะดวกสบาย จิตใจก็มีความโน้มเอียงที่จะเห็นแก่ความง่าย และความสะดวกสบาย แล้วก็อ่อนแอ ลำราวย หยิบหย่อง ใจเสาะ เพราะบาง มนุษย์ที่ถูกหลอหลอมด้วยความอุดมสมบูรณ์ของเทคโนโลยีจะเป็นอย่างนี้ คือมีความอ่อนแอ ใจเสาะ เพราะบาง ไม่สู้ความยากลำบาก)

ชีวิตมนุษย์เป็นชีวิตแห่งการศึกษา คือ เรียนรู้ ฝึกฝน พัฒนา จึงต้องสู้ สู้อย่างไร ก็ต้องมีจิตสำนึกในการศึกษา แต่เราได้สร้างจิตสำนึกนี้หรือเปล่า นี่คือตัวแกนเลยทีเดียว ถ้าเราให้การศึกษาไป แต่คนไม่มีจิตสำนึก

ในการศึกษา มันจะไปไหนได้อย่างไร เพราะฉะนั้น เมื่อรู้แล้วว่าการศึกษาคือชีวิตของมนุษย์หรือชีวิตที่ดีคือชีวิตแห่งการศึกษา มนุษย์จะต้องรับเป็นหลักการเลยว่า การศึกษาเป็นเนื้อหาแห่งชีวิตของตน ชีวิตของเราจะต้องมีการศึกษา คือต้องสร้างจิตสำนึกในการศึกษาขึ้นมา

ในเมื่อมนุษย์ทั่วไปเขาไม่รู้ด้วย เขายังไม่เข้าใจธรรมชาตินี้ ก็เป็นเรื่องของมนุษย์ผู้ทำหน้าที่ที่เรียกว่าเป็นกัลยาณมิตร เช่นเป็นผู้ใหญ่กว่า จะต้องคอยสร้างจิตสำนึกในการศึกษาให้แก่เด็กหรือคนรุ่นใหม่ และอันนี้จะ เป็นจุดเริ่มต้นที่จะทำให้เขาพัฒนาได้

เป็นอันว่า ในเมื่อชีวิตมนุษย์เป็นชีวิตแห่งการศึกษา ก็สร้างจิตสำนึกแห่งการศึกษาขึ้นมา พอสร้างจิตสำนึกนี้ขึ้นมาได้ก็สบายเลย เขาจะมีทั้งภูมิคุ้มกันและความสามารถที่จะก้าวไป คือ

๑. จะอยู่ได้ด้วยดี มีชีวิตที่ดีงามในสภาพแวดล้อมนั้น
๒. สามารถเอาประโยชน์ได้สูงสุดจากสภาพแวดล้อมที่ตัวอยู่ร่วม
๓. สามารถปรับปรุงแก้ไขสภาพแวดล้อมต่างๆ ให้ดียิ่งขึ้นด้วย

ตัวคนเป็นแกน สิ่งที่เกิดขึ้นในอารยธรรมมนุษย์นี้เกิดจากความสัมพันธ์ในระบบของเหตุปัจจัย แต่ตัวกระทำคือมนุษย์ เหตุปัจจัยด้านอื่นเป็นตัวประกอบไปหมด ตัวกระทำคือมนุษย์ซึ่งจะต้องคอยระวังให้ดี ให้เป็นตัวกระทำที่ดีที่ถูกต้อง จึงต้องพัฒนามนุษย์อยู่เรื่อย เริ่มแต่สร้างจิตสำนึกในการศึกษาขึ้นมา คนที่มีจิตสำนึกในการศึกษานี้ เท่ากับยอมรับโดยไม่รู้ตัวว่า หลักการแห่งชีวิตของมนุษย์คือการศึกษาว่า มนุษย์มีชีวิตที่ดีได้ด้วยการศึกษา

จิตสำนึกในการศึกษา ก็คือ การที่ระลึกอยู่เสมอและไม่ใจที่จะเรียนรู้ ผักผ่อน พัฒนาตนอยู่ตลอดเวลา เมื่อมีจิตสำนึกนี้แล้ว การรับประสบการณ์ก็จะมีท่าที่ต่างไป ปฏิกริยาตอบสนอง และการมองอะไรต่างๆ จะต่างไปหมด

ถ้าไม่มีจิตสำนึกในการศึกษา เวลาเจออะไรก็จะมองในแง่ที่ว่า ชอบใจหรือไม่ชอบใจ มันถูกใจเราหรือไม่ มันน่ารู้บ้างเราตัวเราหรือไม่ ท่าที่อย่างนี้ก็คือการตกเป็นทาสของสภาพแวดล้อมอย่างที่ว่ายิ่งอยู่ไปก็ยิ่งอ่อนแอ ลงไปทุกที เพราะขึ้นต่อมันและพวยตามมัน แต่พอมีจิตสำนึกในการศึกษา ก็กลายเป็นว่าประสบการณ์และสถานการณ์ต่างๆ ไม่ว่าดีหรือร้าย รวมทั้งสิ่งที่เรียกว่าปัญหา คือสิ่งที่จะทำให้เราได้เรียนรู้ได้ฝึกฝนพัฒนา

พอมีจิตสำนึกนี้ เราก็มองประสบการณ์และสถานการณ์ทุกอย่างในแง่ที่เราจะได้เรียนรู้และฝึกฝนพัฒนาทั้งนั้น แล้วมันก็จะมีความรู้สึกโดยไม่รู้ตัวว่า เมื่อเราได้เรียนรู้ก็คือเราได้ เมื่อเราได้ฝึกหัดก็คือเราได้ โดยเฉพาะคือได้ปัญญามพัฒนาตัวเอง ประสบการณ์ทุกอย่างที่เราพบคือการที่เราได้เรียนรู้เพิ่มขึ้น สถานการณ์ที่เป็นปัญหาเกิดขึ้นมาเราก็ได้เรียนรู้จากมัน พอเจอมันก็ไม่รู้สึกว่าเป็นความยากลำบาก แต่เป็นสิ่งที่ทำให้เราเกิดมีโอกาส

ฉะนั้น เมื่อฝึกไป พอเจอปัญหาก็เริ่มมีความรู้สึกว่าเป็นโอกาสของการเรียนรู้และฝึกตัวเอง พอไปเจองานหนักก็เห็นว่านี่คือโอกาสที่จะได้พัฒนาตัวเอง นี่คือโอกาสที่จะได้ฝึกและเรียนรู้ก็ไม่กลัว เพราะฉะนั้น จิตสำนึกนี้จึงเป็นภูมิต้านทาน และเป็นพลังในตัวที่ทำให้สบายจะอยู่ในสถานการณ์อะไรก็ใช้ได้นึกอยู่เรื่อยว่าจะเรียนรู้ฝึกฝนพัฒนา

ยิ่งเจอปัญหาหรือสถานการณ์อะไรที่ยากมาก เราก็ยิ่งได้เรียนรู้มาก ได้ฝึกมาก ได้พัฒนามากซึ่งเป็นความจริงอย่างนั้น เป็นความจริงโดย

ธรรมชาติ อะไรที่ยังยาก เมื่อมนุษย์ทำ มนุษย์ก็ยิ่งได้เรียนรู้มาก ถ้ามันง่าย ก็ได้เรียนรู้น้อย ถ้าไม่ต้องทำอะไรก็ไม่ได้เรียนรู้แล้วก็อยู่เท่าเดิม

คนที่เป็นอย่างนี้จะมีสภาพจิตที่ต้องการจะทำให้เกิดขึ้น ซึ่งทางพระเรียกว่า **ฉันทะ** นี่คือจุดเริ่มของการศึกษา พอมีฉันทะอยากทำเพราะจะได้เรียนรู้ ก็เกิดการศึกษา พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่าพอมีฉันทะ รุ่งอรุณของการศึกษาก็มา พอเจอปัญหาใจก็สู้ เพราะรู้อย่างยากยิ่งได้มาก

หนึ่ง ความเต็มใจ ความสุข ความยินดีที่จะได้จากการสู้ปัญหา หรือจากการที่จะได้ทำก็เกิดขึ้น ทำให้มีความสุข ความเต็มใจ และมีสภาพจิตดี

สอง เมื่อเต็มใจ ก็ตั้งใจทำ และทำให้ได้ผลดีด้วย

มองเทคโนโลยีเป็นปัจจัย

ไม่ใช่เอาชีวิตและความสุขไปขึ้นต่อมัน

เมื่อมนุษย์เป็นอย่างนี้ ก็จะมองเทคโนโลยีและความสะดวกสบาย เป็นเรื่องประกอบ เป็นเครื่องมือที่รับใช้เรา เรียกว่ามองอย่างเป็นปัจจัย ไม่ใช่มองในเชิงเสพ คือรู้ตระหนักว่า เทคโนโลยีนี้เป็นสิ่งที่เราผลิตขึ้นมาเพื่อช่วยการดำเนินชีวิต งานบางอย่างเราทำได้ยากหรือไม่สำเร็จ แต่เมื่อเราอาศัยเทคโนโลยีก็ทำได้สำเร็จหรือทำได้ง่ายขึ้น อย่างน้อยก็ทุ่นเวลาของเรา ใจก็จะมองไปถึงสิ่งที่จะต้องทำต่อไป ว่าเทคโนโลยีมาช่วยให้เราทุ่นเวลา เพื่อจะได้เอาเวลาไปใช้ทำหรือสร้างสรรค์สิ่งอื่นที่ดีงามยิ่งขึ้นไปไม่ใช่หยุดแค่นี้

คนมีจิตสำนึกในการศึกษา ไม่มองเป็นฝ่ายรับว่าเทคโนโลยีมาช่วยบำเรอเรา แล้วเราจะนอนสบาย (มองเชิงเสพและมองเป็นจุดหมายที่

จะหยุด) แต่เรามองด้วยความรู้สึกว่า เทคโนโลยีเป็นสิ่งรับใช้เรา มาช่วยให้เราสามารถก้าวต่อไปในการทำการสร้างสรรค์สิ่งที่ดียิ่งกว่านี้ (มองเชิงสร้างสรรค์และมองเป็นปัจจัยที่จะช่วยให้ทำต่อไป) ถ้ามีท่าทีอย่างนี้ไม่เสีย และเทคโนโลยีก็จะเป็นพิษ

คนที่ไม่มีการฝึกฝนพัฒนา ขาดจิตสำนึกในการศึกษา เมื่อได้หนึ่ง ก็ลบหนึ่ง เพราะข้างนอกเพิ่มหนึ่ง แต่ข้างในลบหนึ่ง เลยเป็นศูนย์ตลอดเวลา ส่วนคนที่เรียนรู้ฝึกฝนพัฒนานั้นได้ทั้งสองด้าน ข้างนอกก็ได้หนึ่ง ข้างในก็ได้หนึ่ง ก็เป็นบวกสองเพราะว่า

๑. ความสามารถที่จะได้ความสุขจากสภาพแวดล้อมก็ยังมียู่เท่าเดิม ไม่ได้สูญเสียความสามารถนี้ไป การอยู่กับสิ่งแวดล้อม การที่ได้เผชิญสถานการณ์ การที่จะได้ทำงาน การที่จะได้สู้ปัญหาเป็นความสุขไปหมด

๒. แล้วยังแถมมีความสุขจากเทคโนโลยีมาช่วยอีก

เทคโนโลยีก็เป็นตัวเสริมสุข โดยที่ตัวเองยังมีความพร้อมที่จะมีความสุขของตัวเองเท่าเดิม เพราะฉะนั้น คนอย่างนี้จึงได้ประโยชน์จากผลงานสร้างสรรค์ของอารยธรรมอย่างเต็มที่โดยสมบูรณ์

ส่วนคนที่ไม่พัฒนาตัวเองนั้น ไม่ได้ประโยชน์จากสิ่งแวดล้อมและแม้แต่จากเทคโนโลยีที่ได้พัฒนาขึ้น ทั้งๆ ที่มีสิ่งอำนวยความสะดวกมากมาย แต่สิ่งเหล่านั้นกลายเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับความสุขของเขา เทคโนโลยีนั้นกลายเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับความสุขของเขา ถ้าขาดมันแล้วเขาก็ไม่มีความสุข เขาจึงแย่ แต่สำหรับคนที่พัฒนาตัวเอง มีการศึกษาดี เทคโนโลยีก็จะมาเป็นสิ่งเสริมสุขโดยที่ตัวเองเขาสามารถมีความสุขอยู่แล้ว ถึงไม่มีมันฉันก็อยู่ได้มีความสุขได้ แต่เมื่อมีมันเขาก็เสริมฉันก็ยังสุขเพิ่มเข้าไปอีก

ฉะนั้น ความหมายและท่าทีต่อเทคโนโลยี ตลอดจนสิ่งอำนวยความสะดวกสบายบำรุงความสุขทั้งหลายจะต้องเปลี่ยน ถ้าคนมองว่าเทคโนโลยีเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับความสุข แสดงว่าไปไม่รอด ตัวเขาเองจะไม่มีการศึกษา และจะพัฒนาลักษณะพึ่งพาเทคโนโลยีขึ้นมาสองประการ ซึ่งกำลังเริ่มเป็นปัญหาในสังคมฝรั่ง ทำให้เขาคิดหวาดเกรงว่า ต่อไปจะมีปัญหาเรื่องนี้ในสังคมแคโทเน สภาพนี้เรียกว่า Technological Dependence คือ สภาพพึ่งพาเทคโนโลยี ที่เป็นไปใน ๒ ประการ

๑. ในการดำเนินชีวิตและทำการงาน

๒. ในแง่ความสุข

๑. เทคโนโลยีเป็นเครื่องขยายวิสัยแห่งอินทรีย์ของมนุษย์ ทำให้มนุษย์ทำอะไรได้สะดวกสบาย ได้ผลดี และมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น เช่น เราเคยใช้ตาดูดาวได้แค่นี้ พอมีเทคโนโลยีคือกล้องดูดาว ก็เห็นใกล้และเห็นใหญ่ สายตาของเราดูสิ่งเล็กๆ ได้แค่นี้เมื่อมีกล้องจุลทรรศน์ก็เห็นสิ่งเล็กๆ น้อยๆ แม้แต่ไวรัส เรามีรถแบคโฮก็ขุดดินได้สบาย ทั้งง่าย รวดเร็วและมากมาย อะไรอย่างนี้ เทคโนโลยีเหล่านี้ก็มาเสริม มาขยายวิสัยแห่งอินทรีย์ของมนุษย์ทำให้เราทำงานและดำเนินชีวิตได้สะดวกสบายสำเร็จผลดียิ่งขึ้น

อย่างไรก็ตาม เป็นธรรมชาติของมนุษย์ที่จะต้องฝึกอินทรีย์ของตัวเอง ให้ตาเห็นคมชัด ให้สัมผัสดีขึ้น ให้หูฟังอะไรต่ออะไรได้ชัดเจนยิ่งขึ้น ในการเรียนวิชาอะไรก็ต้องฝึกอินทรีย์ที่จะใช้งานในวิชานั้น เพื่อจะให้ทำงานได้ดี เช่น อินทรีย์ตา แพทย์ก็จะฝึกดูคนไข้จนทำให้วินิจฉัยโรคได้ง่าย ฝึกสัมผัสเอามือมาช่วย และใช้หูฟัง สิ่งเหล่านี้คือการฝึกอินทรีย์

พอเรามีเทคโนโลยี มนุษยชาติอินทรีย์ของเรา แต่ไปๆ มันก็อาจ
จะทำงานแทนเรา ต่อมาเราลืม เราไม่ฝึกตัวเอง อินทรีย์ของเรานี้หยุดฝึก
แต่เราไปยกงานให้เทคโนโลยีทำแทนเลย ตอนนี่สิ่งจะเกิดผลร้าย คือเมื่อ
เทคโนโลยีมาทำงานแทนเรา เราไม่ทำและเราไม่ฝึกตัวเอง ต่อไปพอขาด
เทคโนโลยี เราก็ทำงานไม่ได้เลย ดำเนินชีวิตด้วยดีไม่ได้เลย เช่น ถ้าขาด
หม้อหุงข้าวไฟฟ้า ก็หุงข้าวไม่ได้ ถ้าขาดเครื่องซักผ้าไฟฟ้า ก็ซักผ้าไม่เป็น หรือ
ขาดเครื่องคิดเลข ก็คิดเลขไม่ได้ ซึ่งในสังคมที่เจริญมาก คนมักจะลืมตัว
ไม่ฝึก ไม่พัฒนาอินทรีย์ของตัวเอง พอขาดเครื่องคิดเลข ฝรั่งเศสก็คิดเลขไม่ออก
ไปตามร้าน มีคนมาซื้อสินค้า ขายละ ไม่มีเครื่องคิดเลข คนขายคิดไม่ออก
ถ้าฝึกอินทรีย์ไว้ก็คิดเลขในใจได้ บางทีคิดได้ซับซ้อนมากมาย

เป็นอันว่า ถ้าไม่พัฒนามนุษย์ควบคู่กันไปกับการพัฒนาเทคโนโลยี
และพัฒนาวัตถุทั้งหลาย มนุษย์ก็จะสูญเสียความสามารถของอินทรีย์ไป
แล้วเขาจะต้องพึ่งพาเทคโนโลยี จนกระทั่งถ้าปราศจากเทคโนโลยี เขาก็จะ
อยู่ไม่ได้ จะดำเนินชีวิตที่ดีไม่ได้ ทำงานไม่ได้ นี่คือสภาพพึ่งพาเทคโนโลยี
ข้อที่หนึ่ง

๒. การพึ่งพาเทคโนโลยีในแง่ความสุข เทคโนโลยีมันบำรุงบำเรอ
เราให้สุขสบาย ต่อมาเราต้องมีเทคโนโลยี ถ้าไม่มีแล้วเราอยู่ไม่ได้ ไม่มีความสุข
ถ้าขาดมันเราก็เป็นทุกข์หนักเลย ทั้งที่แต่ก่อนไม่มีมันแต่ทำไมคนอยู่ได้
เป็นสุขได้ ฉะนั้น มนุษย์จะต้องรักษาอิสรภาพของชีวิตนี้ไว้ท่ามกลางสภาพ
แวดล้อมแห่งความเจริญของอารยธรรม เช่นรักษาอิสรภาพจากเทคโนโลยีว่า
เทคโนโลยีมาเป็นส่วนเสริมนะ ไม่ใช่มาแทนที่

มนุษย์ต้องรักษาอิสรภาพและฝึกความสามารถ จะต้องพัฒนาศักยภาพของตัวเองตลอดเวลา ไม่เอาเทคโนโลยีหรือความเจริญภายนอกมาเป็นข้ออ้างให้เราหยุดพัฒนาศักยภาพของตน มนุษย์สมัยนี้มีปัญหาในเรื่องนี้มาก คือ พอมีอะไรมาช่วยข้างนอกก็หยุดฝึกข้างในตัวเอง นี่คือเรื่องของการปฏิบัติผิดหรือถูก และการที่จะได้รับผลดีหรือผลร้ายจากอารยธรรม

เราต้องศึกษา เรียนรู้ ฝึกหัด พัฒนาตลอดเวลา ถ้าเรามีสิ่งที่มาจากภายนอกจะเป็นตัวเสริมตลอด ไม่มาเป็นตัวแทนแล้วมันจะไม่เกิดโทษ เรายังคงสภาพของผู้สร้างสรรค์อยู่ได้ เราจะได้ประโยชน์จากสิ่งแวดล้อม จากความเจริญเหล่านั้นอย่างเต็มที่

จากเทคโนโลยี ฝรั่งเศสได้ความไม่รู้-รู้สิ่งยาก เจอเทคโนโลยี ไทยจะเสพสุนอนสบาย?

การศึกษามีเรื่องต้องพูดกันมากในแง่ของการฝึก ยกตัวอย่างสังคมฝรั่ง มีการฝึกมาในเรื่องศักยภาพจากวัฒนธรรมวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมอุตสาหกรรม ทำให้เกิดนิสัยไม่รู้-รู้สิ่งยากซึ่งตอนนี้ต้องขบขันอยู่เรื่อย

ฝรั่งเศสได้ความไม่รู้จากวัฒนธรรมวิทยาศาสตร์ และได้ความรู้สิ่งยากจากวัฒนธรรมอุตสาหกรรม ซึ่งออกมาเป็นผลิตผลปัจจุบัน คืออุปกรณ์เทคโนโลยี เพราะฉะนั้น เทคโนโลยีสำหรับฝรั่งจึงมีความหมายมาก เพราะว่าเทคโนโลยีของฝรั่งที่เห็นในปัจจุบัน ก็คือผลงานแห่งความเพียรพยายามสร้างสรรค์ของเขานี่มีหลายร้อยปี โดยผ่านวัฒนธรรมวิทยาศาสตร์

และวัฒนธรรมอุตสาหกรรม ซึ่งทำให้เขาได้นิสัยที่ฝังลึกลงในจิตใจ กลายเป็นนิสัย **ไฝรู้-สู้สิ่งยาก**

จะเห็นได้ว่า ในด้าน**ไฝรู้** ฝรั่งเศสต้องการรู้อะไรนิดเดียว เขายอมเสี่ยงชีวิต หรือสละชีวิตทั้งชีวิตให้ได้ เขาต้องการค้นคว้าหาความรู้ชนิดเดียว นั้น เขาอาจตื่นตันไปสุดหล้าฟ้าเขียว เพื่อหามันให้ได้ แต่คนไทยเราไม่ค่อยเอา

สู้สิ่งยาก ก็มาด้วยกัน คือนับแต่ปฏิวัติอุตสาหกรรมมา ๒๕๐ ปี ฝรั่งเศสได้พัฒนาอุตสาหกรรมจนเกิดเป็นวัฒนธรรมอุตสาหกรรม

เทคโนโลยีสมัยใหม่เกิดขึ้นได้ด้วยอาศัยวิทยาศาสตร์ และต้องอาศัยการพัฒนาอุตสาหกรรม เทคโนโลยีที่เกิดขึ้นแก่ฝรั่งปัจจุบัน เขาไม่ได้มาเปล่าๆ แต่ได้มาจากภูมิหลังของการเพียรพยายามสร้างสรรค์ โดยผ่านวัฒนธรรมวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมอุตสาหกรรมเป็นร้อยๆ ปี ทำให้เขาได้นิสัยของจิตใจที่**ไฝรู้-สู้สิ่งยาก**

ขนาดฝรั่งมีภูมิหลังฝังลึกมายาวนานอย่างนี้ พอผ่านพันยุคอุตสาหกรรม เปลี่ยนมาเป็นสังคมบริโภคนิยม ก็ยังแทบแย่ ฝรั่งเศสนี้แม้จะได้นิสัย**ไฝรู้-สู้สิ่งยาก** ที่หลงเหลือจากอดีตมาอยู่ แต่กระนั้นก็ยังอ่อนแอลงเยอะจนกระทั่งฝรั่งรุ่นเก่ากำลังโอตครวญต่อว่าฝรั่งรุ่นใหม่ว่าทำไมจึงอ่อนแอสำรวย หยิบหย่อง ไม่ขยันขันแข็ง ขาดจริยธรรมในการทำงาน (work ethic) มีคนหนุ่มสาวฆ่าตัวตายมาก

หันมาดูสังคมไทย เทคโนโลยีมีความหมายสำหรับคนไทยต่างกัน ไกลกับฝรั่ง เริ่มต้นคนไทยก็เจอเทคโนโลยีสำเร็จรูปเลย ฝรั่งเศสมาเสร็จ แล้วก็เป็นเทคโนโลยีประเภทบริโภค พอเจอกับฝรั่งก็เจอเทคโนโลยีบริโภคและสำเร็จรูป เกิดขึ้นเมืงขึ้นโดยไม่ได้ผ่านการเพียรพยายามสร้างสรรค์ของตน

ฉะนั้น คนไทยจึงได้เปรียบ เหมือนว่าฝรั่งมาใช้เรา เราได้ของมาง่ายๆสบาย แต่เราเสียเปรียบคือไม่ได้ทุนทางด้านชีวิตจิตใจ เราไม่ได้ผ่านวัฒนธรรมวิทยาศาสตร์ ไม่ได้ผ่านวัฒนธรรมอุตสาหกรรมเลย เราก็ไม่ได้นิสัยใฝ่รู้-ใฝ่สิ่งยาก แต่เราได้เทคโนโลยีในลักษณะความหมายที่เป็นสิ่งบำรุงบำเรอความสะดวกสบาย ทำให้มีจิตใจโน้มเอียงไปในทางที่จะเห็นแก่ความสะดวกสบายยิ่งขึ้น

ตอนนี้จึงต้องมานั่งเรื่องสังคมไทยเป็นพิเศษ เพราะคนไทยเราผ่านภูมิหลังมาคนละแบบ โดยเฉพาะการปฏิบัติต่อเทคโนโลยีนี้จะต้องมีความหมายต่างออกไป ไม่เหมือนสังคมตะวันตก ขอสรุปว่า สังคมไทยมีเหตุให้คนของเราอ่อนแอ ๔ ประการด้วยกัน

๑. ภูมิหลังที่มีธรรมชาติแวดล้อมอุดมสมบูรณ์ ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว ทำให้คนของเราจิตใจโน้มเอียงไปในทางชอบความสะดวกสบายอยู่แล้ว

๒. ต่อมาเราก็เจอกับเทคโนโลยีประเภทสำเร็จรูปโดยไม่ต้องผ่านการเพียรพยายามสร้างสรรค์ ซึ่งมักเสริมความสะดวกสบายเข้าไปอีกซ้ำสอง เลยยังมีความโน้มเอียงที่จะเห็นแก่ความสะดวกสบาย เอาแต่ที่ง่าย ไม่รู้ความยากลำบาก หนีปัญหา

๓. ยิ่งกว่านั้น ยังมีวัฒนธรรมน้ำใจมาช่วย ทำให้คนหวังพึ่งกันได้ ไม่มีตัวบีบให้ดิ้นรนจนขวาย ไม่เหมือนวัฒนธรรมตะวันตก ซึ่งเป็นวัฒนธรรมตัวใครตัวมัน ถ้าคุณไม่ช่วยตัวเอง คุณตาย เพราะฉะนั้นต้องดิ้น

ในสังคมไทย วัฒนธรรมน้ำใจอาจกลายเป็นพิษได้ ไม่ใช่มีแต่ส่วนดี เพราะทำให้คนจำนวนมากหวังพึ่งคนอื่นได้โดยตัวเองไม่ต้องทำ เช่นหวังว่า ถ้าเราเดือดร้อนก็ไปหาผู้ใหญ่คนไหนคนนี้ช่วยอันนั้นก็เป็นการปองร้ายหนึ่ง

แห่งความอ่อนแอของสังคมไทย

๔. สังคมไทยมีทางเลือกให้ง่าย ทางเลือกอะไร คือคนของเรามีความโน้มเอียงที่จะเอาง่ายสะดวกสบายอยู่แล้ว พอมีทางเลือกว่า จะต้องเหนื่อยกับไม่ต้องเหนื่อย จะเอาอันไหน เขาก็มีความโน้มเอียงที่จะเอาทางที่ไม่ต้องเหนื่อย ไม่ต้องทำ

ที่นี่ ในสังคมไทยมีกระแสความเชื่อทางศาสนาอยู่ ๒ กระแสคือ

หนึ่ง สายการนับถืออำนาจเงินลัทธิลัทธิเงินตรา คือเรื่องของเทวดา เทพเจ้า เจ้าพ่อเจ้าแม่ ไสยศาสตร์ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ ลัทธิพราหมณ์กับผี มีในสังคมไทยก่อนพุทธ หลักการของลัทธิเหล่านี้ ก็คือมีอำนาจดลบันดาลจากภายนอกที่เราจะต้องไปอ่อนนวยอมสยบ ลัทธิแบบนี้ก็ทำให้คนมีความสัมพันธ์กับอำนาจเงินลัทธิแบบไปอ่อนนวยอมหวังพึ่งให้อำนาจภายนอกบันดาลผล

อีกสายหนึ่ง มาทีหลัง คือพุทธศาสนา ที่ให้พึ่งตนเอง ต้องพยายามทำเหตุให้เกิดผล เมื่อพุทธศาสนาเจริญขึ้นมาเป็นใหญ่ในสังคมไทยแล้ว เนื่องจากไม่มีหลักการในการที่จะบังคับความเชื่อ เพราะถือหลักเสรีภาพ ซึ่งเป็นจุดอ่อนของพุทธศาสนาก็ได้ แต่ก็เป็นจุดดีเพราะให้ใช้ปัญญา และเปิดเสรีภาพเมื่อไม่บังคับก็ทำให้ลัทธิเก่าอยู่ได้สบาย กลายเป็นว่า ในสังคมไทยความเชื่อสองสายนี้อยู่คู่กันมาตลอด เวลาไหนพุทธศาสนาแรงก็สอนให้พึ่งตนเอง เวลาไหนอ่อนแอ ลัทธิอำนาจดลบันดาลจากภายนอกก็เข้ามาครอบงำ จนแม้กระทั่งจะเข้ามาในพุทธศาสนาเอง จนบางทีถ้าจับหลักไม่ได้ก็แยกกันไม่ออก

ที่นี่ คนไทยมีความโน้มเอียงที่จะไม่สู้ปัญหาเนื่องจาก ๓ ปัจจัยที่ว่าไปแล้ว พอมีทางเลือกสองอย่างจะเอาอันไหน ถ้าเอาพุทธศาสนา ก็ต้อง

เพียรพยายาม แต่ถ้าเอาอำนาจคลบันดาลแว่นลับภายนอก คือไสยศาสตร์สิ่งศักดิ์สิทธิ์ผีเทวดา ก็คือมีผู้รับภาระไปทดแทน เราก็โอนภาระให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ช่วยทำให้ โยนปัญหาไปให้เทวดาช่วยแก้ ก็เกิดลัทธิ คติ หรือสภาพพฤติกรรมที่แพร่หลายในสังคม คือระบบถ่ายโอนภาระ หมายความว่า พอเจอปัญหาอะไรจะต้องทำก็ไม่ว่า ก็โอนภาระไปให้เทวดาช่วยทดแทน โดยไปเช่นไหว้อ้อนวอน

พอเราเลือกทางนี้ บังคับตัวนี้ก็กลับมากเสริมความอ่อนแอหนักเข้าไปอีก นี่คือสภาพสังคมไทยที่มีปัจจัย ๔ ประการ อันเป็นปัญหาของเราที่ทำให้ภูมิหลังไม่เอื้อที่จะทำให้เข้มแข็ง ไม่สอดคล้องกับระบบปัจจุบันซึ่งเป็นระบบที่เรียกร้องความเข้มแข็ง ต้องต่อสู้

ถ้าจะให้การพัฒนายั่งยืน ต้องรื้อปรับระบบพัฒนาคนกันใหม่

แม้ว่าด้านเทคโนโลยีและวัตถุส่วจะอำนวยความสะดวกสบายก็จริง แต่เทคโนโลยีไม่ใช่สิ่งอำนวยความสะดวกสบายที่เกิดตามธรรมชาติ มันต้องอาศัยการสร้างสรรค์ของมนุษย์ นอกจากนั้นสภาพของสังคมปัจจุบันยังซับซ้อนด้วย มันจึงเกิดภาวะที่ขัดแย้งกันในตัว ซึ่งมีผลร้ายต่อชีวิตของคนไทย

ขออธิบายท่อน้อยหนึ่งว่า ในแง่ของสิ่งอำนวยความสะดวกสบาย เรามีความไม่เอื้อที่จะหาความสะดวกสบายเห็นแก่ง่ายอยู่แล้ว แต่พร้อมกันนั้นสภาพการดำเนินชีวิตเต็มไปด้วยการแข่งขันแย่งชิง และกลไกของสังคมก็ซับซ้อนผจญได้ยาก ความที่อ่อนแอด้านหนึ่ง แล้วมากอยู่ท่ามกลางสภาพ

สังคมที่เรียกร้องความเข้มแข็ง ก็ยิ่งทำให้มีความทุกข์มาก เพราะฉะนั้น การศึกษาจึงต้องหันต่อสภาพความเป็นจริงอันนี้

ชีวิตเหมือนจะสะตอกสลายทุกอย่างมีเทคโนโลยีช่วย แต่เทคโนโลยีนั้นเราไม่ได้มกเปล่านั้น นะ คุณต้องหาสตางค์มาซื้อ ใช้ไหม มันไม่เหมือนของในธรรมชาตินี้ ธรรมชาติถ้าสลายก็สลายได้เลย นอกจากนั้น กลไกของสังคมก็ซับซ้อนยิ่งขึ้นด้วย เราต้องมีความเข้มแข็ง เก่งที่จะอยู่ในสภาพสังคมแบบนี้ เมื่อเกิดสภาพขัดแย้งตรงกันข้ามอย่างนี้ คนอ่อนแอก็อยู่ไม่ได้

ฉะนั้น จึงต้องพัฒนาคนให้มีความไม่รู้สึกียาก ยิ่งระบบแข่งขัน เข้มกรอบงำ ทั้งแข่งขันกันเองในสังคมนี้ และแข่งขันกับสังคมอื่น ถ้าจะไม่ให้ถูกครอบงำ ตัวเองก็ต้องเข้มแข็ง ต้องเอาชนะในระบบแข่งขัน จึงต้องบ่งบอกว่า เป็นปัญหาในด้านตรงข้ามที่สวนทางกันในตัว ถ้าเราพัฒนาคนไม่ทัน จะลำบาก เพราะคนมีความไม่เมื่อยที่ จะอ่อนแอ ในขณะที่สภาพความเป็นอยู่ ต้องการความเข้มแข็งยิ่งขึ้น

เป็นอันว่า จะต้องใช้หลักการการศึกษาให้เป็นประโยชน์ ถ้าเราพัฒนาคนถูกต้องแล้วเราไม่กลัว เมื่ออยู่ในระบบการแข่งขันก็จะต้องเข้มแข็งที่จะสู้ไม่ให้ถูกครอบงำ และเอาชนะให้ได้

แต่พร้อมกันนั้น ระบบการแข่งขันของมนุษย์ก็คือระบบทำลายโลก เพราะเป็นระบบการแย่งชิงผลประโยชน์ จนกระทั่งต้องสร้าง business ethics ที่พูดตั้งแต่ต้น เพราะว่าธุรกิจอุตสาหกรรมต่างๆ ก็คือการสนองและกระตุ้นเร้าความต้องการของมนุษย์ในสิ่งเสพบริโภค ซึ่งจะต้องได้มาจากทรัพยากรธรรมชาติ เมื่อมนุษย์เสพมากบริโภคมาก แล้วกระตุ้นกันให้บริโภคมาก เพื่อได้กำไรมาก ก็สนองระบบธุรกิจผลประโยชน์ ที่แข่งขันกัน

เพื่อให้ผลประโยชน์มากที่สุด ซึ่งก็หมายถึงการรักษาความยิ่งใหญ่หรืออำนาจให้คงอยู่ได้ด้วยผลประโยชน์นั้น แต่ก็หมายถึงการทำลายธรรมชาติมากขึ้นด้วย มันพันกันไปหมด

ชาติที่เป็นผู้นำแล้วก็ต้องรักษาความยิ่งใหญ่ไว้ ทำอย่างไรอำนาจจะอยู่ได้ ก็ต้องมีผลประโยชน์ ถ้าตัวเองยอมสละผลประโยชน์ ก็เสียอำนาจ เมื่อจะรักษาอำนาจก็ต้องได้ผลประโยชน์มาก ผลประโยชน์มากจะได้มาอย่างไร ก็ต้องมีผู้บริโภคมมาก เพื่อให้ตัวได้ผลประโยชน์ และชนะการแข่งขัน

หนึ่ง ก็ต้องไปครอบงำประเทศกำลังพัฒนาให้เป็นแหล่งบ่อนทรัพยากร

สอง ต้องไปกระตุ้นให้ชนในประเทศเหล่านั้นบริโภคมาก เสพมาก มีค่านิยมบริโภค จะได้มาซื้อให้มาก การหาผลประโยชน์จะได้สำเร็จ และรักษาอำนาจไว้ได้

เวลานี้จะสงวนทรัพยากรธรรมชาติและรักษาสิ่งแวดล้อมก็ทำไม่ได้ แก้ปัญหาไม่ตก เพราะว่าติดผลประโยชน์ในระบบแข่งขัน ถ้าเราไม่พัฒนาคนให้เข้มแข็งในระบบผลประโยชน์ เราก็ถูกครอบงำ เพราะฉะนั้น ก็ต้องพัฒนาคน

ขั้นที่ ๑ ให้ชนะการแข่งขัน

ขั้นที่ ๒ ให้เหนือการแข่งขัน ขึ้นไปสู่ขั้นที่สามารถถกกลับลงมา แก้ปัญหาของระบบการแข่งขันนี้ ซึ่งหมายถึงการแก้ปัญหาที่แท้จริงของโลก โดยเฉพาะปัญหาสิ่งแวดล้อม จนกระทั่งสามารถเปลี่ยนระบบเศรษฐกิจและระบบสังคมเสียใหม่

เวลานี้โลกมีแต่ปัญหาสภาพขัดแย้งที่สวนทางกันในตัว เข้าสู่ยุคที่ถึงจุดติดตันของอารยธรรมไปไหนไม่ได้ เพราะจะแก้ด้านหนึ่ง ก็เสียด้านหนึ่งไม่รู้จักเอาอย่างไร เกิดความขัดแย้งไปหมด แม้แต่ในการหาความสุขของมนุษย์ มนุษย์ปัจจุบันเชื่อว่าตัวเองจะมีความสุขจากการเสพบริโภควัตถุ แต่ถ้าตัวเสพบริโภควัตถุมาก ทรัพยากรธรรมชาติร่อยหรอ ธรรมชาติแวดล้อมเสียตัวเองก็อยู่ไม่ได้ ครั้นจะให้ธรรมชาติอยู่ได้ ตัวเองก็ต้องยอมอดหรือลดความสุข ถ้าอดความสุขนั้นก็แกล้ง เพราะฉะนั้น เวลานี้วัฒนธรรมและอารยธรรมทุกระดับติดขัดหมด ติดตันหมด ฟรังก็มาจนตรอกนี้ ไปไม่รอด จึงเป็นการพัฒนาที่ไม่ยั่งยืน

ในที่สุด อารยธรรมของมนุษย์ก็มาจบลงด้วยคำว่า **การพัฒนาที่ไม่ยั่งยืน** เมื่อมนุษย์หาทางให้การพัฒนายั่งยืน ก็คือการบั่นทอนความสุขของมนุษย์ เพราะการพัฒนาที่ยั่งยืนคือ เศรษฐกิจก็เจริญได้ และธรรมชาติก็อยู่ดี หรือธรรมชาติก็อยู่ดี และเศรษฐกิจก็เจริญได้ให้ควบคู่กันทั้งสองอย่าง

แต่ในความหมายของมนุษย์นั้น ถ้าเศรษฐกิจจะเจริญดี ธรรมชาติก็อยู่ไม่ได้ เพราะถ้าเศรษฐกิจเจริญดี มนุษย์บอกวาก็คือจะมีความสุขจากการได้เสพมาก ซึ่งก็หมายถึงการทำให้ธรรมชาติพินาศ ถ้ามนุษย์จะยอมให้ธรรมชาติอยู่ได้ก็ต้องลดการบริโภค ตัวเองก็หมดความสุขอีก เพราะฉะนั้น จึงเกิดจริยธรรมแบบประนีประนอมว่า มนุษย์ต้อง compromise (ประนีประนอม) กับธรรมชาติ ซึ่งก็คือการฝืนใจ ไม่สุขจริง เลยกลายเป็น **จริยธรรมที่ไม่ยั่งยืน**

จริยธรรมแบบนี้ไม่ยั่งยืน เพราะเป็นแบบแยกส่วนด้านเดียวตัวๆ เช่น พัฒนาด้านพฤติกรรมที่ไม่เบียดเบียนสิ่งแวดล้อม แต่จิตใจไม่ไปด้วย

แม้แต่หลักการที่สหประชาชาติ คือ UN ประกาศ ซึ่งอยู่ในกรอบแนวคิดกระแสหลักของตะวันตกว่า การพัฒนายั่งยืน คือเศรษฐกิจเจริญเติบโตโดยธรรมชาติก็อยู่ได้นั้น ก็ยังไม่เพียงพอ เพราะการพัฒนายั่งยืนได้ ต้องไม่ใช่แค่นั้น

เราจะต้องกลับมาสู่ระบบจริยธรรมที่เป็นองค์รวม ซึ่งบูรณาการ ๓ ด้าน ทั้งพฤติกรรม จิตใจ และปัญญาโดยพัฒนาไปด้วยกัน มิฉะนั้น คำถามที่ท้าทายยุคสมัย เช่นว่า “เราจะให้คนเราเสพน้อยลง แต่สุขมากขึ้น เป็นไปได้ไหม” ก็จะไม่มีความหมาย เพราะจริยธรรมแบบแยกส่วนที่ขาดตอนจากการศึกษาให้ได้เพียงคำตอบที่ตรงข้าม แต่ระบบจริยธรรมที่แท้แบบองค์รวมที่กลมกลืนเป็นอันเดียวกันกับการศึกษา มีคำตอบให้ และคำตอบนั้น มิใช่เพียงว่าเป็นไปได้เท่านั้น แต่บอกว่านั่นคือปกติธรรมดาของการพัฒนาคนที่ถูกต้อง ซึ่งเป็นเรื่องของความเป็นไปตามธรรมชาติ

เราบอกว่า มนุษย์สามารถจะฝึกตนให้สุขได้ง่ายด้วยการเสพวัตถุ น้อยลง อาจจะทำให้ถึงขนาดตรงข้ามกับความคิดบริโภคนิยมที่บอกว่า เสพมากที่สุด จะสุขมากที่สุด โดยเราบอกว่าสุขมากที่สุด ด้วยการเสพให้น้อยที่สุด คนไหนทำได้ คนนั้นเก่ง

ที่ว่า สุขง่ายด้วยวัตถุอยู่นั้น มิได้หมายความว่า จะให้เป็นอยู่อย่างจำกัดจำเขี่ย อันนั้นเป็นเรื่องของจริยธรรมแบบประนีประนอมและผินจิตจำใจ ซึ่งถ้ามนุษย์ยังดำเนินการพัฒนาต่างๆ ตามแนวทางที่เป็นอยู่นี้ต่อไป ในที่สุดก็ต้องไปจบที่นั่น แต่เป็นการจบลงด้วยความทุกข์ ที่มาจากการบังคับฝืนใจไม่ใช่โดยตรงก็โดยอ้อม ไม่ใช่ลงตัวที่ความสุข

คำว่า “สุขง่ายด้วยวัตถุน้อย” มิใช่มีความหมายเชิงบังคับความเป็นอยู่ แต่เป็นคำแสดงความสามารถของจิตใจที่พัฒนาอย่างถูกต้อง ซึ่งสื่อโยงไปถึงอิสรภาพของจิต ที่มีความสุขได้โดยไม่ต้องขึ้นต่อวัตถุ แต่ในด้านความเป็นอยู่ภายนอกที่ปรากฏทางด้านพฤติกรรม ความสัมพันธ์กับวัตถุสภาพบริโศค จะมีการจัดปรับในลักษณะที่เรียกว่า “เป็นอยู่พอดี”

ที่ว่า “เป็นอยู่พอดี” นั้น หมายถึง ความประสานกลมกลืนแห่งด้านทั้งสามของจริยธรรม หรือระบบการดำเนินชีวิตที่ดีนั้น เช่นว่า เมื่อจิตมีความสามารถที่จะสุขง่ายด้วยวัตถุน้อย และมีอิสรภาพที่จะมีความสุขโดยไม่ต้องขึ้นต่อวัตถุแล้ว ปัญญาก็จะทำหน้าที่จัดปรับการดำเนินชีวิตหรือความเป็นอยู่ด้านพฤติกรรมให้เหมาะสมและดีที่สุดได้อย่างเต็มศักยภาพของมัน เพื่อให้เกิดผลดีที่สุดแก่ชีวิต แก่สังคม และแก่สิ่งแวดล้อมทุกอย่าง โดยไม่ถูกอิทธิพลแรงจูงใจแอบแฝงของจิตมาครอบงำหรือทำให้เอนเอียง

เวลานั้นมนุษย์บอกว่าต้องเสพมากที่สุด จึงจะสุขมากที่สุด ก็จบกัน นี่ก็คือการพัฒนาที่ไม่ยั่งยืนซึ่งมากขึ้นที่จะเสพมากที่สุดเพื่อสุขมากที่สุดไม่ได้ แต่ต้องยอมอดหรือลดความสุขบ้าง โดยยอมให้ธรรมชาติอยู่ อย่างนี้จริยธรรมก็ไม่ยั่งยืน เมื่อจริยธรรมไม่ยั่งยืน ในที่สุดอารยธรรมก็ไม่ยั่งยืน มนุษยชาติจึงจะไปไม่รอด เพราะฉะนั้น จะต้องทำให้จริยธรรมยั่งยืนด้วย การพัฒนาจึงจะยั่งยืน แล้วอารยธรรมก็จะยั่งยืนได้ และมนุษยชาติก็จะอยู่รอด

จริยธรรมที่ยั่งยืน ก็คือ การพัฒนาคนด้วยการศึกษาตามหลักการที่ว่า จริยธรรมเป็นระบบการดำเนินชีวิตดีงาม ที่เกิดจากการศึกษาพัฒนาคนแบบองค์รวม เมื่อพัฒนาคนแบบองค์รวม โดยพัฒนาพฤติกรรม จิตใจ และปัญญาอย่างประสานเกื้อหนุนกันและสอดคล้องกัน เริ่มแต่ให้พฤติกรรมที่ดี

กับจิตที่เป็นสุขสอดคล้องกัน เราก็สามารถฝึกกันได้ แม้แต่ให้มีคติว่า สุขได้ง่ายด้วยสิ่งเสพน้อยที่สุด ซึ่งมนุษย์จำนวนมากไม่นึกว่าจะฝึกได้ เคยแต่นึกว่าต้องเสพมากที่สุดจึงจะสุขมากที่สุด แต่ที่จริงฝึกได้ และ “สุขง่ายด้วยวัตถุน้อย” โดยเข้าถึงมิติใหม่ของความสุখনั้น สุขยิ่งกว่า “สุขมากที่สุดด้วยการเสพมากที่สุด”

เวลานี้อารยธรรมไม่ยั่งยืน กำลังจะสลายสู่ความพินาศ เพราะว่าการพัฒนาไม่ยั่งยืน แล้วจะแก้ที่จิตที่จริยธรรมไม่ยั่งยืน ตอนเนี่ยเราบอกว่าคุณเราพัฒนาได้ แม้แต่จะให้สุขง่ายด้วยวัตถุเสพน้อยที่สุด และสุขได้โดยไม่ต้องขึ้นต่อการเสพวัตถุ เมื่อเราทำได้ มนุษย์ก็ยังมีความสุขโดยไม่ต้องทำลายธรรมชาติ การพัฒนาคนก็มาประสานปัจจัยด้านเศรษฐกิจกับปัจจัยด้านธรรมชาติแวดล้อมให้ลงตัวกลมกลืนกันได้ เพราะฉะนั้น หนทางในการพัฒนาที่ถูกต้องและยั่งยืนมีอยู่ มันไม่ได้ติดขัดผินใจหรือทำลายความสุข เราจึงมี **จริยธรรมที่ยั่งยืน ที่ทำให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน และนำไปสู่อารยธรรมที่ยั่งยืน**

ระยะนี้ขอบพูดกันว่า จะต้องรีเอนยีเนียร์ หรือรื้อปรับระบบและกระบวนการทำงานกันใหม่ แต่แค่นั้นไม่พอ เราบอกว่าจะต้องพัฒนาคนเพื่อเป็นฐานของการพัฒนาที่ยั่งยืนแต่ถ้าจะให้การพัฒนายั่งยืนได้จริง สิ่งที่จะต้องรีเอนยีเนียร์ ก็คือ ต้องรื้อปรับระบบและกระบวนการพัฒนาคนนั้นเองกันใหม่ทั้งหมด แต่จะรื้อปรับกันอย่างไร ก็จบลงด้วยเวลาอันจำกัดเท่านี้ก่อน

ภาคผนวก ๑

ตอบข้อสงสัย ในเรื่องการพัฒนามนุษย์

ถาม ขอเรียนถามว่า ในการพยายามฝึก บางครั้งก็มีความยาก อาจเป็นเพราะเรื่องปัญหาหรือเปล่า สิ่งທີ່คิดว่ายากที่สุดคือเรื่องการรักษา คำพูดที่จะไม่พูดอะไรที่ไม่ถูกต้อง แต่เวลาอยู่ในสังคมการพยายามที่จะทำอย่างนั้นมันช่างยากเหลือเกิน บางทีถ้าพูดปกติมันดีทุกอย่างจะคลี่คลายเมื่อเป็นอย่างนี้แล้วถ้าไม่พยายามทำสิ่งที่ผิด ก็รู้สึกว่าจะต้องหาทางออกที่ดี แล้วรู้สึกยุ่งยาก ทำอย่างไรจะมีทางออกโดยไม่ต้องพูดปด นี่เป็นปัญหาที่เกิดจากปัญหาหรือจิต

ตอบ ที่ถามนี้คงไม่สบายใจเกี่ยวกับปัญหาเรื่องศีล เริ่มแรกต้องเข้าใจความหมายและความมุ่งหมายของศีลก่อน เช่นในการเว้นเมสุสาวาท การพูดเท็จ ตัวตัดสินอยู่ที่เจตนาที่พูดเท็จ แก่ถึงทำให้คลาดเคลื่อนจากความ เป็นจริงโดยมุ่งจะทำลายผลประโยชน์ของเขา คือเป็นการทำร้ายนั่นเอง การงดเว้นของศีลก็คือพยายามไม่ทำร้ายเขา คนเราทำร้ายกันด้วยกาย และด้วยวาจา วาจาประทุษร้ายก็คือหลอกเขา หรือทำให้เขาเสียผลประโยชน์ อย่างใดอย่างหนึ่งด้วยวาจา อันนี้จะเป็นตัวเมสุสาวาทที่แท้ แต่ถ้าไม่ตัดรอน ประโยชน์ของเขา ไม่ทำร้ายเขา ก็ยังไม่เป็นเมสุสาวาทแท้ นี่เป็นตัวตัดสินที่สำคัญ ถ้าแม้จะพูดเท็จ แต่ไม่มีเจตนาที่เป็นเรื่องของการมีจิตคิดจะทำร้ายเขา ก็ยังดี ยังไม่เสียหลัก เพราะโดยเจตนา เราไม่ได้ต้องการทำร้ายเขา

ที่ถามว่า เป็นปัญหาเกิดจากปัญหาหรือจากจิต ก็เกิดทั้งจากจิต และจากปัญญา ในด้านจิตอาจจะเป็นเพราะจิตใจไม่เข้มแข็งพอ เช่น กังวล

หรือทันทันกล่าวว่าเขาจะโกรธ เป็นต้น เลยไม่กล้าพูดให้ตรงตามความจริง ใน
ด้านปัญญาก็อาจจะเป็นเพราะไม่รู้จักรสรวทด้วยคำหรือไม่รู้วิธีที่จะพูดให้ทั้งจริง
และได้ผล โดยไม่ทำให้เขาไม่พอใจ

เรื่องอย่างนี้จะเห็นได้จากกรณีของแพทย์ เมื่อตรวจพบว่าคนไข้
เป็นโรคร้ายแรง แพทย์ไม่มีความปรารถนาร้ายต่อคนไข้ ถ้าจะบอกความจริง
ก็กลัวว่าคนไข้จะใจเสียแล้วยิ่งทรุดหนัก ก็เลยต้องพูดเท็จด้วยปรารถนาดี
อย่างนี้ก็ยังไม่เป็นเมรุสาวาทเต็มความหมาย เพราะไม่เกิดจากเจตนาทำร้าย
หรือเบียดเบียน แต่ถ้าแพทย์เกิดมีปัญญาอย่างสูง สามารถพูดความจริงให้
คนไข้ยอมรับได้ โดยไม่เสียกำลังใจ ทำให้คนไข้วางใจถูกต้อง และเตรียมตัว
วางแผนชีวิตได้ดียิ่งขึ้น ก็จะเป็นผลดีแก่คนไข้มากที่สุด

นอกจากนี้ก็เป็นปัญหาเกิดจากพฤติกรรมด้วย เช่น พฤติกรรมใน
การพูดอาจจะสะสมมาอย่างนั้นจนเคยชินลงร่องแล้ว ก็ยังขัดขวางให้แก้ไข
หรือทำอย่างอื่นได้ยาก การที่จะแก้ปัญหานี้ ต้องให้ตรงกับเหตุปัจจัยเฉพาะ
กรณีด้วย เรื่องนี้จึงจะต้องมีเวลาวิเคราะห์กันเฉพาะตัว

ส่วนในการฝึกนั้น ทุกด้านสัมพันธ์กัน เพราะเป็นระบบสัมพันธ์ทั้ง
พฤติกรรม จิตใจ และปัญญา ยกตัวอย่างในกรณีที่เป็นเรื่องเกี่ยวกับความ
เข้มแข็งของจิตใจ ประการแรกจิตใจเรามีความเข้มแข็งพอที่จะเปลี่ยน
พฤติกรรมไหม เราต้องยอมรับความจริงว่า อะไรที่เคยชินแล้วแก้ยาก ไม่ว่า
จะเป็นความเคยชินทางพฤติกรรมก็ตาม ทางจิตใจก็ตาม แม้แต่กระแสความ
คิด เคยคิดแบบไหนก็จะลงร่องแบบนั้น ฉะนั้น เมื่อชินอย่างไรแล้วแก้ยาก
นี้ต้องยอมรับความจริงเป็นขั้นที่หนึ่ง

ในการแก้ไขฝึกฝน ต้องอาศัยสามด้านมาช่วยกัน เพื่อให้พฤติกรรมนั้นเป็นไปได้อย่างสำเร็จ ต้องอาศัยปัญญา ความรู้เข้าใจ เห็นเหตุผล ยิ่งเห็นเหตุผลชัดพอเท่าไร ก็เกิดกำลังใจ มั่นคง แน่วแน่หนักแน่นยิ่งขึ้น ในการที่จะทำพฤติกรรมนั้น นอกจากนั้นก็เห็นช่องทางเห็นวิธีการที่จะทำได้ อย่างอื่น ทำให้ได้ทางเลือกที่ดีกว่า เป็นต้น แล้วการแก้ปัญหาที่ยังมีทางออกมากขึ้น

พร้อมกันนั้นอีกด้านหนึ่ง ถ้าจิตใจของเรามีความมั่นคงเข้มแข็ง หรือมีการตั้งเป้าหมายอย่างเด็ดเดี่ยว ก็จะเป็นตัวช่วยอีก ฉะนั้น บางครั้งเมื่อเราต้องการที่จะเปลี่ยนพฤติกรรม เราต้องใช้วิธีที่ว่า ตั้งจุดมุ่งหมายเป็นความเด็ดเดี่ยวขึ้นมา ที่ท่านเรียกว่าปณิธาน ไม่งั้นพระโพธิสัตว์จะต้องบำเพ็ญบารมีทำไมถ้ามันง่าย การประพฤตสิ่งที่ดีงามแม้กระทั่งพฤติกรรมนี้ไม่ใช่ง่าย ๆ เพราะฉะนั้น จะต้องพัฒนาทางด้านจิตใจมาก เพื่อให้เกิดแหล่งพลังในทางจิตที่จะมายึดเหนี่ยวในแนวพฤติกรรมอันนี้ ก็ต้องตั้งปณิธานขึ้นมา พอไฟแรงขึ้นมาพอแล้วก็มีทางทำพฤติกรรมอันนั้นได้

ถาม ก่อนที่จะไปเรื่องวิชาชีพ ขอถามตรงที่ท่านบอกว่าเราจะต้องเรียนรู้ว่าความจริงธรรมชาติเป็นอย่างไร เราถึงจะพัฒนาได้ ที่นี้มันสำคัญอยู่ที่ว่า เรายังไม่มีปัญญารู้ว่าตัวสังขารจริงๆ มันคืออะไร เพราะบางทีเราเกิดมาในสังขม เราถูกบอกว่านี่คือสิ่งที่ถูกต้อง แล้วเราจะรู้ได้อย่างไรว่านี่คือตัวความจริงอันเป็นบัญญัติธรรม หรือความจริงที่เป็นสังขาร

ตอบ ความจริงของธรรมชาติที่เรียกว่าสังขาร พุท้ง่ายๆ อย่างหนึ่งก็คือ ความเป็นไปตามเหตุปัจจัยในระบบความสัมพันธ์ของสิ่งทั้งหลาย ที่มันเป็นของมันอย่างนั้นเอง ไม่เข้าใครออกใคร เช่น ในทางนามธรรมของจิตใจ

เวลาความโกรธเกิดขึ้น จิตใจเรวร้อน ร่างกายเครียด หัวใจเต้นแรง เป็นผลเสียแก่จิตใจและร่างกาย คือไม่ดีหรือไม่เกื้อกูลต่อชีวิต จึงเรียกว่าอกุศล ยิ่งเรื่องที่เป็นรูปธรรม ก็เห็นง่ายมากขึ้น

ส่วนความจริงขึ้นบัญญัติธรรม ก็คือความจริงตามที่มนุษย์ตกลงกำหนดวางกันขึ้นสำหรับสื่อสารให้รู้เข้าใจร่วมกัน หรือจะได้ยึดถือปฏิบัติกัน ให้ได้ผลตามวัตถุประสงค์ที่เห็นชอบร่วมกัน เช่น ไม้เราเอามาทำเป็นรูปร่างอย่างหนึ่งเพื่อใช้เป็นไม้เขียนหนังสือแล้วตกลงกันเรียกว่าโต๊ะ เมื่อพูดว่าโต๊ะก็รู้กันว่าคืออะไร เพื่ออะไร โต๊ะก็เป็นความจริงตามบัญญัติ แต่ในธรรมชาติโต๊ะก็แค่นั่นแหละ หรืออย่างเราตั้งกฎว่าเวลา ๘.๓๐ น. ตีระฆัง ให้นักเรียนทุกคนมาเข้าแถวพร้อมกันหน้าเสาธง อย่างนี้ก็เป็นความจริงตามบัญญัติ ซึ่งเมื่อตกลงกันยึดถือปฏิบัติก็มีผลจริงในระดับของมัน

ความจริงของบัญญัติธรรม อยู่ที่การยอมรับและปฏิบัติตามที่ได้ตกลงกัน เช่น เมื่อสังคมตกลงกันให้คนถือกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สิน คนผู้หนึ่งมีกรรมสิทธิ์เป็นเจ้าของสวนมะม่วง เขาจะขายหรือยกสวนมะม่วงหรือต้นมะม่วงในสวนให้แก่ใครก็ได้ ผลก็เกิดขึ้นตามข้อตกลงที่กำหนดไว้ในกฎหมาย แต่ความจริงของสังขารในธรรมชาติ อยู่ที่เป็นไปตามเหตุปัจจัยของมัน ซึ่งมนุษย์จะต้องปฏิบัติถูกต้องตามเหตุปัจจัยนั้นๆ หรือให้ผลเกิดขึ้นตามเหตุปัจจัยของมัน มนุษย์จะถือสิทธิ์บังคับตามความประสงค์ของตนเองไม่ได้ เช่น คนที่เป็นเจ้าของสวนมะม่วง หรือเจ้าของต้นมะม่วง จะถือว่าตนเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์ แล้วสั่งบังคับต้นมะม่วงให้ออกลูกมากน้อยเท่าไรเท่าไรไม่ได้ เมื่ออยากให้มะม่วงออกผลดก ก็ต้องทำเหตุปัจจัยที่จะให้เกิดผลนั้น

ตามกฎหมายชาติ ถ้าทำถูกต้องก็ได้ผล ทำไม่ถูกต้องก็ไม่ได้ผล จะเรียกร้อง
ถือสิทธิอะไรก็ไม่มีผล

พูดให้ได้ความสั้น ๆ ว่า ถ้าต้องการผลของบัญญัติธรรม ต้อง
ทำตามที่ได้ตกลงกันแต่ถ้าจะให้ได้ผลตามสังขธรรมต้องทำกับเหตุปัจจัยของมัน

ข้อสำคัญอยู่ที่ว่า ความจริงตามบัญญัติของสังคมหรือบัญญัติ
ธรรมนั้น จะต้องมีความจริงแท้ของธรรมชาติรองรับ หรือตั้งอยู่บนฐานของ
สังขธรรม บัญญัติธรรมนั้นจึงจะได้ผลจริง ยั่งยืน มิฉะนั้นบัญญัติธรรมก็จะ
กลายเป็นของเหลวไหล เลือนลอย แต่ถ้าอิงสังขธรรมสอดคล้องกับความจริง
แท้แล้ว ถึงแม้ต่างสังคมกันจะบัญญัติต่างกัน ก็สามารถที่จะเกิดผลดีได้
เหมือนกัน เช่น เพื่อให้การจราจรเป็นไปด้วยดีไม่ติดขัด รถไม่ชนกัน และทุก
คนไปได้คล่อง สังคมอเมริกันบัญญัติให้รถทุกคันวิ่งแถบขวาของถนน แต่
สังคมไทยบัญญัติให้รถวิ่งแถบซ้าย ทั้งที่บัญญัติตรงกันข้ามอย่างนี้ก็ได้ผลดี
ด้วยกัน แต่ถ้าสังคมไหนจะบัญญัติว่า บุคคลใดมีเงินล้านบาทขึ้นไป ให้มี
ชีวิตอยู่ได้ ๒๐๐ ปี บุคคลใดมีเงินพันล้านบาทให้มีชีวิตอยู่ได้ ๕๐๐ ปี ฯลฯ
บัญญัติอย่างนี้เลื่อนลอย เหลวไหล ไม่มีผล เพราะไม่มีฐานของความจริงใน
ธรรมชาติรองรับ

อย่างไรก็ตาม เรื่องความจริงของธรรมชาตินั้น มีความละเอียดซับซ้อน
อย่างมาก เพราะองค์ประกอบที่เป็นเหตุปัจจัยมีหลากหลายอย่างยิ่ง จึงยากที่
จะรู้อย่างเข้าถึง แต่ก็จำเป็นอยู่นั่นเองว่า ถ้าเราต้องการให้ชีวิตและสังคมอยู่ดี
เราก็ต้องบัญญัติจิตตาวาระบบต่าง ๆ ให้ดี และการที่เราจะบัญญัติจิตตาวางได้ผลดี
เราก็ต้องรู้ความจริงของธรรมชาติหรือสังขธรรมนั้น มิฉะนั้น สิ่งที่เราต้องการ
ก็จะไม่สำเร็จผลจริง ที่พูดมานี้จึงเป็นการพูดถึงหลักพื้นฐาน แต่ในระดับการ

ปฏิบัติของคนทั่วไป ตัวผู้ประพฤดียังอยู่ระหว่างการพัฒนา ยังไม่มีความรู้ถึงขนาดนี้ คือคนทั่วไปไม่มีความรู้ถึงขนาดนี้ ก็ต้องเรียนรู้ไป โดยที่ตามปกติก็จะเริ่มจากการปฏิบัติตามบัญญัติธรรมก่อน เหมือนกับไว้วางใจว่า คนที่อยู่กันมาก่อนในสังคมนี้ได้วางบัญญัติขึ้นจากความเข้าใจและเจตนาที่ดีอย่างน้อยในระดับหนึ่ง

สำหรับในที่นี้ เรากำลังพูดถึงตัวระบบที่เป็นฐานมากเลย ว่ามันเกิดจากอะไร ว่าตัวแท่นจะต้องมาอย่างนี้ เรากำลังพูดกับผู้ที่ทำงานด้านการศึกษา หรือผู้ที่จัดการศึกษาว่า จะต้องมีความรู้ความเข้าใจความจริงถึงขั้นนี้ จึงจะไปช่วยให้คนพัฒนาได้ถูกต้อง

แต่เวลามาดูในความเป็นจริงทางปฏิบัติ ชีวิตแต่ละคนที่พัฒนาเพื่อให้เข้าถึงความดีงามนี้ ก็เริ่มจากเรื่องของพฤติกรรมภายนอก เช่นที่มาจากข้อตกลงทางวัฒนธรรมเป็นต้น วัฒนธรรมมาก่อนเลย เพราะว่าไม่ต้องพูด ไม่ต้องสอน ไม่ต้องบังคับอะไรทั้งนั้น พอเกิดขึ้นมากท่ามกลางวิถีชีวิตที่เรียกว่าวัฒนธรรมอย่างนี้ มันก็ไปตามเขาเอง

เด็กเกิดในสังคมฝรั่ง ตามพ่อแม่ไปเข้าสถานทีสาธารณะ เช่น เข้าชมภาพยนตร์ เขาเข้าแถวเรียงกัน ก็เข้าแถวด้วย วิถีชีวิตมันเป็นอย่างนั้นเอง ใช่ไหม นี่คือเรื่องความเป็นจริงในการฝึกมนุษย์ แต่ในฐานะนักการศึกษาจะต้องรู้เข้าใจ ว่าตัวความจริงเป็นอย่างไร เหตุปัจจัยมาจากไหน ไม่ใช่มาบังคับบีบรัดกันอยู่อย่างนั้นจะได้รู้ว่าการฝึกมนุษย์เราต้องทำเป็นขั้นเป็นตอน เริ่มแต่อาศัยวัฒนธรรมมาช่วย

วัฒนธรรมเป็นผลสะสมแห่งการเรียนรู้คือการศึกษาระดับสังคมมนุษย์ ก็เลยเป็นแหล่งใหญ่ของการศึกษาที่จะใช้พัฒนามนุษย์ ถ้าวัฒนธรรมมันดี

ลงตัว และคนยังอยู่ในวัฒนธรรมนั้น ก็แทบจะไม่ต้องสอนเลย เหมือนได้มาเอง คือศึกษาโดยไม่รู้ตัว

วัฒนธรรมก็คือความเคยชินของสังคม เมื่อสังคมเคยชินอย่างไรแล้ว มนุษย์ในหมู่นั้นก็ถูกหล่อหลอมไปเอง ไม่ต้องมาปากเปียกปากแฉะ แต่ในที่สุดวัฒนธรรมจะต้องเป็นฐานที่ช่วยให้คนเข้าถึงสังคมที่อยู่ในธรรมชาติ คือมนุษย์จะต้องแหวกทะลุวัฒนธรรมที่เป็นบัญญัติธรรมและเข้าถึงสังคมถ้าปฏิบัติไม่ถูก วัฒนธรรมอาจบังมนุษย์จากสังคมไปเลย

แม้แต่ในระดับบุคคล การสร้างความเคยชินของบุคคล ก็สร้างโดยอาศัยความเคยชินของสังคมคือวัฒนธรรมที่ถ่ายทอดทำตามกันมา แต่ก็มีความเคยชินเฉพาะตัวด้วย พ่อแม่ก็ช่วยทำให้เกิดความเคยชิน เด็กอยู่ในบ้านเกิดมา พ่อแม่ทำอย่างไร ตัวก็ทำไปตาม

ถึงแม้จะมีความเคยชินที่ได้รับถ่ายทอดมาจากแหล่งใหญ่ คือ วัฒนธรรมอย่างนี้ แต่การสร้างความเคยชินนั้นก็จะเป็นระบบปฏิสัมพันธ์ ดังนั้นเมื่อตรวจดูให้ละเอียด ก็เห็นว่า ในความเหมือนกันนั้น ก็มีความแปลกหรือความต่างที่เป็นของเฉพาะตัวบุคคลนั้นอยู่พร้อมกัน ความเคยชินส่วนตัวที่เป็นผลรวมนี้ ก็เป็นที่มาของวิถีชีวิตส่วนบุคคลของผู้คน ดังนั้น บุคคลจึงเป็นทั้งผลรวมการสั่งสมที่เป็นตัวแทนของสังคมด้วย แล้วก็ป็นผลรวมการส่งผลเฉพาะตัวด้วยพร้อมกัน

ในด้านที่หนึ่ง ตัวบุคคลนั้น ได้ประโยชน์จากการศึกษาในรูปของวัฒนธรรมที่เป็นเสียบบอกจากข้างนอก แต่อีกด้านหนึ่งตัวเขาเองก็มีศักยภาพที่จะโยนตัวจากฐานนั้น ไปเข้าถึงความจริงในธรรมชาติที่เป็นแหล่งแห่งตัวของเขาเอง ฉะนั้น ในการอยู่ในโลก การฝึกคนจึงต้องมาดูกันเป็นชั้นๆ

เริ่มแต่ความเคยชินนั้น ถ้าคำนวณเรื่องความเคยชิน พฤติกรรมเคยชิน ต้องเอาก่อน พ่อแม่รู้ตัวอยู่แล้วเด็กเขายังไม่รู้ เราต้องพยายามให้เด็กของเราได้ความเคยชินในพฤติกรรมที่ดีเสียก่อน เพราะถ้าเด็กไปได้พฤติกรรมเคยชินที่ไม่ดีเสียแล้วจะแก้ยาก

ในเมื่อชีวิตในเชิงปฏิบัติเป็นอย่างนี้ ก็เลยกลายเป็นเรื่องของวิธีการ เราก็มาถึงขั้นวิธีการในการฝึกคน เป็นอันว่า ตัวเราเข้าใจแล้วว่า ระบบจริยธรรมที่แท้เป็นอย่างไร แต่เมื่อเอามาใช้กับผู้ที่เขาเพิ่งจะเริ่มฝึก เราก็ต้องมีวิธีการ ตัวคนจะไปเข้าใจทันทีได้อย่างไร ถ้าเขาเข้าใจหมดเขาก็เป็นพระพุทธรูปเจ้าสิ หมายความว่าพัฒนาเสร็จแล้ว แต่ตอนนั้นเรากำลังพูดถึงความจริงที่จะให้มองเห็นว่าจะพัฒนาให้สำเร็จได้อย่างไร

ถาม อย่างสมมุติว่าเราอยู่ในสังคม บางอย่างมันไม่ถูกต้อง เราจะบอกได้อย่างไรว่าสิ่งนั้นมันไม่ถูกต้อง

ตอบ อันนี้อยู่ที่การเข้าถึงความจริงของธรรมชาติ พร้อมทั้งสามารถมองเห็นเหตุปัจจัยต่างๆ ที่สัมพันธ์กันซึ่งโยงมาถึงความเป็นไปในสังคม ถ้าเรามีปัญญาดีกว่าและมองเห็นความจริงถึงขนาดนี้ เมื่อคนในสังคมเขาทำพฤติกรรมนั้นๆ โดยที่เขาไม่รู้ หลงผิด เรามีปัญญารู้เข้าใจความจริงที่เขา มองไม่เห็น เราก็จะสามารถอธิบายแยกแยะให้เห็นเหตุปัจจัยและความสัมพันธ์ที่โยงลงไปจนถึงความจริงแท้ตามกฎธรรมชาติได้ แต่นอกจากขึ้นต่อปัญญาของเราแล้ว ก็ขึ้นต่อปัญญาของผู้ฟังด้วย พูดอย่างกว้างๆ ว่า เราก็ต้องหนักหน่วง คือต้องหาทางช่วยให้เขาเรียนรู้ ให้เขาได้ฟังเหตุผล ทำความเข้าใจ อธิบายเหมือนอย่างพระพุทธเจ้ามาเที่ยวสอนชาวบ้านชาวโลก ก็ต้องเห็นเดเห็นน้อยเป็นธรรมดา

สังคมมีคนอยู่ในระดับต่าง ๆ ของการพัฒนา คนที่พัฒนาเหนือกว่า มีปัญญาดีกว่า มีจิตใจดีกว่า ก็มองสังคมแบบหนึ่ง แล้วด้วยความปรารถนาดี มีความสัมพันธ์ที่ดี ก็เกื้อกูลในการช่วยแนะนำชี้ช่องทางให้เขาพัฒนาขึ้น นี่แหละจึงต้องมีการศึกษา

ถ้าพูดรวบรัดกับบอกว่า ถ้าคุณอยู่แค่ปรโตโมสะ คุณก็ต้องว่าตามเขา แต่ถ้าคุณมีโยนิโสมนสิการ ถึงแม้เขาคิด คุณก็จะโยงสัมพันธ์สืบสาวเลยต่อไปถึงความจริงได้ และถ้าคุณฝึกฝนพัฒนาดีพออีกขั้นหนึ่ง คุณก็จะสามารถชี้แจงอธิบายให้คนอื่นเข้าใจและมองเห็นอย่างที่คุณรู้นั้นได้ด้วย ขอให้นึกถึงตัวอย่างง่ายๆ พระปัจเจกพุทธเจ้าก็ตรัสรู้แล้ว แต่ก็อธิบายให้คนอื่นรู้เข้าใจด้วยไม่ได้ ต้องมีพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ทั้งตรัสรู้เองแล้ว ก็ยังมาสอนให้คนอื่นตรัสรู้ตามได้ด้วย แต่ถึงกระนั้นในที่สุด แม้จะมีพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามาสอนแล้ว ก็ยังทำให้คนในช่วงสมัยหนึ่งตรัสรู้หมดไม่ได้ อย่างไรก็ตาม สำหรับเรา ก็ต้องเพียรพยายามกันไปให้ดีที่สุด เริ่มต้นด้วยการพัฒนาตัวเองให้มากที่สุด

ถาม วินัยกับศีลต่างกันอย่างไร จะฝึกอย่างไร

ตอบ ได้เคยพูดแล้วว่า **วินัยคือเรื่องฝึกพฤติกรรม** จึงอยู่ในส่วนศีล ถ้าพูดให้ตรงแท้ วินัยนั้นแหละเป็นศีลในระดับบัญญัติทางสังคม ส่วนศีลที่แท้คือส่วนที่เป็นธรรมชาติ คือส่วนที่ไปเป็นคุณสมบัติของคน เมื่อคนมีพฤติกรรมอย่างนั้นๆ ก็กลายเป็นศีลของเขา คือเป็นคุณสมบัติของชีวิตของคนนั้น

เพราะฉะนั้น ในความหมายที่เคร่งครัด ต้องแยกว่า ศีลนั้นเป็นคุณสมบัติในตัวคน คือการที่เขามีพฤติกรรมอย่างนั้น เป็นเรื่องของชีวิตของ

บุคคล ส่วนวินัยเป็นแบบแผนทางสังคม ที่จะมาเป็นการอุปสำหรับพฤติกรรม
ของคน แล้วก็เครื่องฝึกพฤติกรรมไปในตัวด้วย จึงบอกว่า

ในความหมายหนึ่ง วินัยคือตัวการฝึก

ในอีกความหมายหนึ่ง วินัยคือตัวแบบแผนรูปแบบ บัญญัติ
กฎหมาย กติกาสังคมที่ใช้ฝึก

เมื่อเราฝึกตัวดำเนินตามวินัยจนมีพฤติกรรมที่เป็นไปตามวินัยนั้น
คือมีเจตนาที่จะประพฤติอย่างนั้น นั่นเป็นศีล เพราะเป็นเรื่องของชีวิตคนแล้ว

คืออยู่ในระบบการดำเนินชีวิตของคน เป็นส่วนของชีวิตที่เป็น
ธรรมชาติ ส่วนวินัยเป็นแบบแผนบัญญัติข้างนอก คือ เมื่อเรารู้ว่าพฤติกรรม
อย่างนี้จะเกือกละเมิดชีวิต ทำให้ชีวิตดิ่งม เื่อคอส้วสดีภาพของสังคม เราก็
วางแผนบัญญัติสังคมว่าให้คนมีพฤติกรรมอย่างนั้นๆ พอบัญญัติก็เกิดเป็น
วินัยขึ้นมา หมายความว่าสังคมยอมรับหรือนักปราชญ์ยอมรับ คนก็ฝึกตาม
พอฝึกตามก็มีศีลขึ้นมา แยกกันอย่างนี้ ตอนนั้นคนสับสนระหว่างบัญญัติ
ของสังคมกับระบบชีวิตของคนที่เป็นธรรมชาติ เป็นอันว่าวินัยเป็นตัว
แบบแผนของสังคม ซึ่งเป็นแบบแผนในด้านพฤติกรรม

พฤติกรรมที่เป็นไปตามวินัย (คือศีล) จะสร้างได้ดีก็ต้องอาศัย
ธรรมชาติของมนุษย์ที่ว่าเคยชินอย่างไรแล้วแก้ไขยาก เพราะฉะนั้นก็เอาวินัย
มาเป็นเครื่องฝึกความเคยชิน ดังนั้น เราจะเห็นว่าหัวใจของวินัย คือการฝึก
ความเคยชิน หรือฝึกพฤติกรรมเคยชิน ถ้าเราได้พฤติกรรมเคยชินตาม
นั้นแล้วก็สบาย และเมื่อพฤติกรรมนั้นแพร่ขยายออกมาในสังคม ก็กลายเป็น
วัฒนธรรม

วินัยในระดับสังคมก็เป็นวัจนธรรม พออยู่ตัวเป็นวัจนธรรมแล้ว ก็สลายไปเลย แต่ก็ต้องระวังพอเปลี่ยนยุคสมัย เหตุปัจจัยในสภาพแวดล้อม เปลี่ยนไป วัจนธรรมที่อยู่那儿เกิดไปขัดแย้ง ไม่เหมาะสมไม่สอดคล้อง กลายเป็นว่าแบบแผนหรือรูปแบบนั้นไม่เหมาะสมแล้ว กลับกลายเป็นผลเสีย ถึงตอนนั้นก็แก้ยาก

เรื่องของมนุษย์มันลำบากที่ว่ามีปัญหาอย่างนี้ คือเป็นผลดีในระยะหนึ่ง แต่พอเหตุปัจจัยเปลี่ยนไป ซึ่งขึ้นต่อกาลเวลายุคสมัย พฤติกรรมเคยชินนั้นกลับเป็นผลเสียไป แล้วก็กลับมาเป็นโทษที่แก้ไขยาก นี่ก็เพราะปัญญารู้ไม่ทัน ซึ่งก็เป็นเรื่องของการศึกษาที่จะทำหน้าที่อีก เพราะอย่างนี้ มนุษย์จึงต้องพัฒนากันเรื่อยตลอดชีวิต ทั้งของบุคคลและของสังคม

ภาคผนวก ๒

รุ่งอรุณของการศึกษา*

ในวงการศึกษานั้น ถ้าถือตามหลักพระพุทธศาสนาจะมองเห็นตรงนี้เป็นจุดสำคัญ เราจะเห็นว่าพระพุทธศาสนาแสดงหลักการอะไรบ้าง ประการที่หนึ่ง ต้องมีศกาคตโพธิสัตถา เชื่อในปัญญาตรัสรู้ของมนุษย์ ที่ว่ามนุษย์สามารถพัฒนาตนเป็นพุทธะได้ เชื่อในศักยภาพของมนุษย์ก่อนในการศึกษาก็เหมือนกันต้องมีความเชื่อนี้ แล้วก็ต้องมีบุพนิมิต ๗ ประการเหมือนกัน ถ้าจะดูว่าตรงกันไหม อย่างน้อยต้องดูว่าพระพุทธศาสนาเสนออะไร ที่จะมานำมรรคและการศึกษาโดยดูที่บุพนิมิต ๗ ประการนี้

บุพนิมิตนั้นไม่ใช่เฉพาะว่าเป็นแสงหรือเป็นเครื่องหมายที่สื่อแสดงว่าเราจะเข้าถึงมรรคเท่านั้น แต่เป็นปัจจัยสำคัญซึ่งท่านบอกว่า จะทำให้มรรคที่ยังไม่เกิดก็เกิดขึ้น มรรคที่เกิดขึ้นแล้วก็จะเจริญเต็มบริบูรณ์ด้วย หมายความว่า มันเป็นเครื่องช่วยในระหว่างเดินทางด้วย กล่าวคือ ตอนแรกมันเป็นเครื่องช่วยนำเข้าสู่ทาง แล้วต่อไประหว่างเดินทาง มันก็เป็นเครื่องช่วยให้เราเดินทางได้ผลดีจนกระทั่งบรรลุจุดมุ่งหมายด้วย เพราะฉะนั้น จึงเป็นทั้งตัวนำและตัวช่วย

ตัวนำและตัวช่วยที่เรียกว่า บุพนิมิตของมรรค หรือ บุพภาคของการศึกษา ๗ ประการ คืออะไรบ้าง

*“รุ่งอรุณของการศึกษา” ส่วนนี้ จัดตอนจาก ปฏิบัติธรรมให้ถูกต้อง หน้า ๔๓-๖๔

๑. กัลยาณเมตตตา ความมีกัลยาณเมตต ข้อนี้นี้ พูดกันบ่อย ๆ อยู่แล้ว ท่านเอามายกเป็นข้อที่หนึ่งเลย ความมีกัลยาณเมตต ถ้าพูดอย่างภาษาง่ายๆ ก็คือมีสภาพแวดล้อมทางสังคมที่ดี ซึ่งถ้าจำกัดแคบเข้ามาก็เป็นตัวบุคคล เช่น พ่อแม่ ครูอาจารย์ โดยเฉพาะครูอาจารย์ซึ่งทำหน้าที่สำคัญที่สุดของกัลยาณเมตต คือ การช่วยแนะนำชี้แจงชักนำเด็กเข้าสู่ทางที่ถูกต้อง ชักนำเข้าสู่การศึกษา ครูมีหน้าที่ในแง่นี้ จึงเป็นบุพพนิมิตของการศึกษา

เพราะฉะนั้น พูดในความหมายหนึ่ง ครูทำหน้าที่เป็นบุพพนิมิตของการศึกษา ไม่ใช่เป็นตัวการศึกษา ครูไม่สามารถให้การศึกษากับเด็กได้ แต่ครูเป็นผู้สามารถชักนำเด็กเข้าสู่กระบวนการของการศึกษา เพราะทำหน้าที่เป็นกัลยาณเมตต ตลอดไปจนกระทั่งถึงเสื่อมวลชนที่ดี

เสื่อมวลชนปัจจุบันทำหน้าที่สำคัญในทางการศึกษามาก รวมทั้งทำลายการศึกษาด้วย ถ้าเป็นเสื่อมวลชนที่ไม่ดีก็ทำลายการศึกษา ถ้าเป็นเสื่อมวลชนที่ดีก็ทำหน้าที่ให้การศึกษา ปัจจุบันนี้ดูเหมือนว่าเสื่อมวลชนจะทำบทบาททางการศึกษามากยิ่งกว่าครูอาจารย์ในโรงเรียนด้วยซ้ำไป อันนี้เป็นเรื่องสำคัญประการแรกคือจะต้องมีกัลยาณเมตต

อย่างไรก็ตาม การมีกัลยาณเมตตนั้น ไม่ใช่ว่าคนอื่นจะมาเป็นกัลยาณเมตตให้อย่างเดียว ตัวเองก็ต้องรู้จักเลือกคบหากัลยาณเมตตด้วย

จริงอยู่เป็นหน้าที่ของสังคม โดยเฉพาะหัวหน้าที่รับผิดชอบ เช่น พ่อแม่ ครูอาจารย์ ผู้ปกครองจะต้องทำตัวเป็นกัลยาณเมตต สรรหา และสรรค์สร้างกัลยาณเมตตให้แก่คนในความรับผิดชอบของตน เช่น สรรหาและสรรค์สร้างรายการทางเสื่อมวลชนที่ดีๆ เป็นต้น แก่เด็กและประชาชน แต่ตัวเด็กและตัวคนนั้นๆ เอง ก็ต้องรู้จักเลือกคบหากัลยาณเมตตเองด้วย เช่น รู้จัก

เลือกคบคน รู้จักหาแหล่งความรู้ แหล่งความคิด สร้างสรรค์ รู้จักเลือกบุคคลที่จะนิยมเป็นแบบอย่างในความประพฤติหรือในการครองชีวิต เป็นต้น

การศึกษาจะเริ่มจริงจัง เมื่อคนนั้นเองเริ่มรู้จักหาถ้อยคำถ้อยคำที่ถูกต้อง ๆ ว่า ถ้าเด็กรู้จักเลือกดูรายการโทรทัศน์ รู้จักเลือกอ่านหนังสือที่มีประโยชน์ รู้จักคบหาหรือเลือกปรึกษาคน นั่นคือการศึกษาเริ่มต้นแล้ว ช่องทางแห่งชีวิตที่งดงามหรือมรรค ได้เปิดขึ้นแล้ว

ถ้าเป็นผู้ปฏิบัติธรรมลงลึกในด้านจิตตภาวนา เช่น จะไปทำกรรมฐาน ถ้าได้อาจารย์ที่เป็นกัลยาณมิตรหรือรู้จักเลือก กัลยาณมิตร รู้จักสอบถามปรึกษา แม้แต่รู้จักเลือกอ่าน ค้นคว้าหนังสือคู่มือคำอธิบายก็เป็นเครื่องหมาย ส่อแสดงถึงความหวังในการที่จะก้าวหน้าต่อไปสู่ความสำเร็จในการปฏิบัติธรรมนั้น

๒. สีสัมปทา การทำดีให้ถึงพร้อม ดีคืออะไร ดี คือความเป็นระเบียบเรียบร้อยราบรื่นในการดำเนินชีวิต และการอยู่ร่วมในสังคม เริ่มต้นแต่ความมีวินัยและข้อปฏิบัติในการอยู่ร่วมกันด้วยดีในสังคม ความสัมพันธ์ในสังคมที่ดี

เมื่อถึงข้อ ๑ เรามีสิ่งแวดล้อมที่ดีในสังคม เป็นเรื่องที่ว่า เราได้จากสังคมมากให้กับตัว แต่มองถึงข้อที่ ๒ นี้เรามีส่วนร่วมที่จะต้องให้แก่สังคมบ้าง และเป็นการเริ่มฝึกตนเองแล้วด้วย คือฝึกตัวเองให้มีวินัยที่จะไม่ให้ตัวเองไปเป็นเครื่องก่อกวนให้เสียความเรียบร้อยของสังคม แต่ให้เป็นส่วนร่วมที่ช่วยสร้างความเรียบร้อยราบรื่น

สีสสัมปทามีความหมายว่าทำดีให้สมบูรณ์ ทำดีให้เต็มขั้นมา การทำให้มีศีลขั้นนี้ก็หมายถึงว่า ต้องสร้างสรรค์ความมีศีล สัมปทาในที่นี้

คือการสร้างสรรค์หรือทำให้สมบูรณ์ ทำให้มีขึ้นมาเต็มที่ สีสัมปทา คือ สร้างสรรค์ความสัมพันธ์ที่ดีในสังคม

ตัวเองจะต้องมีความสัมพันธ์กับผู้อื่นดีด้วยต้องเกื้อกูลแก่สังคมด้วย ไม่ใช่เป็นฝ่ายรับจากกลียาณมิตรอย่างเดียว ตัวเองจะต้องแสดงออกต่อผู้อื่น ในทางที่ไม่เบียดเบียน ไม่ทำความเดือดร้อนแก่สังคม จะต้องมีความสัมพันธ์ที่เกื้อกูลต่อสังคม ต่อเพื่อนมนุษย์ แล้วก็จัดระเบียบการดำเนินชีวิต ของตนให้ดี

ทำไมจะต้องมีศีล ถ้าอุปมาจะเข้าใจง่าย ในบ้านหรือที่ทำงาน หรือ ในห้องที่อยู่ของเรา ถ้าข้าวของเครื่องใช้วางสุมเกาะก่สับสนไปหมด จะเคลื่อนไหวจะทำอะไรจะหยิบอะไรใช้ก็ติดขัด ไม่สะดวก ไม่มีช่องที่จะลง หาของที่จะใช้ก็ไม่เจอ จึงต้องจัดวางสิ่งของเครื่องใช้ต่างๆให้เป็นระเบียบ เป็นที่เป็นทาง จึงจะอยู่สบาย และทำอะไร ๆ ได้คล่องสะดวก

ชีวิตของเราและสังคมก็เหมือนกัน ถ้าสับสนวุ่นวายไม่เป็นระเบียบ เช่นวันหนึ่ง ๆ ไม่รู้เลยว่าจะทำอะไร เวลาไหน อยู่ด้วยกันแต่การเบียดเบียน ต้องหวาดกลัวคอยระแวงระวังอันตราย ก็ไม่เป็นอันทำอะไร ไม่มีทางจะทำอะไรให้ชีวิตและสังคมเจริญงอกงามขึ้นไปได้ จะทำอะไรก็ไม่มีช่องที่จะลง จึงต้องมีการจัดระเบียบชีวิตและจัดระเบียบสังคม อย่างน้อยไม่ให้เป็นอย่าง สับสน วุ่นวาย ไม่ให้สังคมเต็มไปด้วยการเบียดเบียนและเบียดต่อกัน

เมื่อจัดระเบียบชีวิตและการอยู่ร่วมสังคมให้เรียบร้อยดีแล้ว สภาพ ชีวิต และความสัมพันธ์ทางสังคมนั้นก็เอื้อโอกาสแก่การที่จะทำความดีงาม ทำ สิ่งที่เป็นประโยชน์ หรือทำกิจกรรมอย่างอื่น ๆ ในทางที่จะพัฒนาชีวิตและ พัฒนาสังคมนั้นให้มากและให้เต็มลดีต่อไป

ความมีชีวิตและการอยู่ร่วมกันที่เป็นระเบียบเรียบร้อย เรียกว่าศีล
การจัดระเบียบชีวิตและการอยู่ร่วมกันให้เรียบร้อยราบรื่น เรียกว่า วินัย

พูดอีกอย่างหนึ่งในทางกลับกันว่า **วินัย คือการจัดระเบียบชีวิต
และความสัมพันธ์ในสังคมให้เรียบร้อย เพื่อเอื้อโอกาสต่อการสร้างสรรค์
พัฒนาอย่าง ๑ ขึ้นไป และศีล ก็คือ ความมีวินัย หรือความเป็นผู้ตั้งอยู่ในวินัย
นั้น**

พูดให้สั้นอีกสำนวนหนึ่งว่า **วินัย คือการจัดระเบียบให้เอื้อโอกาส
ต่อการพัฒนาของชีวิตและสังคม และ ศีล คือความเป็นผู้ตั้งอยู่ในวินัยนั้น**

การที่จะฝึกให้มีศีล ข้อสำคัญก็คือการมีวินัย โดยเฉพาะสำหรับพระ
จะเห็นว่า การที่จะมีศีลนั้น หลักสำคัญก็คือการฝึกในเรื่องวินัย วินัยก็คือ
ระเบียบการดำเนินชีวิต และการอยู่ร่วมในสังคม

เพราะฉะนั้น หลักข้อนี้ก็คือการที่จะต้องสร้างสรรค์ความ
สัมพันธ์ที่ดีในทางสังคม การรู้จักอยู่ร่วมกับผู้อื่นด้วยดี โดยไม่เบียดเบียนกัน
โดยเก้อกูลกัน และมีระเบียบในการดำเนินชีวิต อันนี้ก็เป็นบุพนิมิตของ
การศึกษา

๓. จันทสัมปทา การทำจิตให้สงบนิ่ง ก็คือ การสร้างสรรค์แรง
จิตใจที่เรียกว่า จันทะ

แรงจูงใจเป็นสิ่งสำคัญมากในการศึกษา ถ้าไม่มีแรงจูงใจเราจะ
ก้าวเดินไปได้ยาก เราจะเดินไม่ออกหรือไม่ยอมออกเดิน เพราะฉะนั้น จะต้อง
มีแรงจูงใจ แต่ต้องเป็นแรงจูงใจที่ถูกต้องคือ **จันทะ ที่แปลสั้นๆ ว่าความใฝ่รู้
ใฝ่ดี และใฝ่ทำให้ออกดี** หรือใฝ่ศึกษาและใฝ่สร้างสรรค์ อย่างน้อยก็อยากรู้
อยากทำ ไม่ใช่เอาแต่อยากได้ อยากมี อยากเสพ สำหรับปัจจุบัน ถ้าทำ

จนกระทั่งถึงขั้นสมบูรณ์ ไม่ไหว อย่างน้อยต้องให้เกิดค่านิยมในการผลิตขึ้นมาแทนหรือมาตุลค่านิยมบริโภค โดยเลือกผลิตแต่สิ่งที่ดีงาม มีคุณค่า ส่งเสริมคุณภาพชีวิต

๔. อัตตสัมปทา การทำตนให้สมบูรณ์ หรือพัฒนาตนให้เต็มที่

อัตตสัมปทานี้ขอใช้ภาษาอังกฤษหน่อย คือพอตีมีคำภาษาอังกฤษที่เขาใช้มาตรงกันเข้า เรียกว่า self-actualization ในจิตวิทยาการศึกษา ปัจจุบัน หลักการนี้มีความสำคัญอยู่พอสมควร self-actualization ที่จริงอยู่ในอัตตสัมปทานี้เอง

เรามีความเชื่อในศักยภาพของมนุษย์อยู่แล้ว ตามหลักโพธิสัตถามาถึงตอนนี้ การสร้างสรรค์ตนเองให้สมบูรณ์ ก็คือการพัฒนาศักยภาพนั้นให้เต็มที่

อัตตสัมปทานี้เป็นศัพท์ธรรมที่เราเองข้ามไป แปลกเหมือนกันว่าทำไมเราจึงข้ามหลักนี้ไป พระพุทธเจ้าตรัสไว้กับข้ออื่นๆ ในชุดเดียวกันรวมเป็น ๗ ข้อ และเรียงลำดับไว้อย่างนี้ แต่ธรรมชุดนี้ถูกมองข้ามไป ไม่มีใครสนใจพูดถึง ข้อไหนยังเอื้อมปรากฏในที่อื่นด้วยก็มีคนรู้จัก แต่หลายข้อในชุดนี้ เป็นหลักธรรมที่คนไม่ค่อยเลย จึงต้องทำมาทบทวนกัน

พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่าบุพนิมิตของมรรคข้อที่ ๔ คือ อัตตสัมปทา การสร้างสรรค์ตนเองให้สมบูรณ์หรือพัฒนาศักยภาพของตนเองให้เต็มที่ หมายความว่า ต้องทำศักยภาพของตนให้เต็มบริบูรณ์ ผู้ที่เป็นปุถุชนก็ต้องพัฒนาตนให้เป็นอารยชน หรืออริยบุคคล ผู้ที่เป็นอริยบุคคลอยู่แล้ว ก็ต้องพัฒนาให้สูงขึ้นไป ถ้าเป็นโสดาบันก็ก้าวต่อไปให้เป็นพระสกทาคามี และพระอนาคามีตามลำดับ จนกว่าจะสำเร็จเป็นพระอรหันต์ ถึงความเป็น

พระอเสระ หลุดพ้นเป็นอิสระโดยสมบูรณ์ จบกระบวนการของการศึกษา

อย่างไรก็ตาม ข้อนี้จะไม่อธิบายมาก เพราะในความหมายทั่วไป สมัยปัจจุบันก็อธิบายกันอยู่แล้วเพียงแต่ให้เห็นว่าพระพุทธศาสนาได้แสดงไว้เป็นข้อที่ ๔ ในบุพนิมิตของการศึกษา ส่วนที่จะต่างกันก็คือ ที่ว่าเต็มบริบูรณ์นั้นคืออย่างไร และการทำให้เต็มนั้นคือทำอย่างไร

๔. วิทยุสัมปทา การทำวิทยุให้ถึงพร้อม หรือการสร้างสรรควิทยุให้สมบูรณ์

วิทยุคืออะไร วิทยุคือ ทศณคติ คำนิยาม ความคิดเห็น ทำที่ของบุคคลต่อสิ่งต่าง ๆ **เจตคคติ หรือทศณคติและคำนิยามมีความสำคัญมากในการศึกษา** พระพุทธเจ้าสอนว่า จะต้องมียุติ มีทศณคติ มีคำนิยามที่ถูกต้องในการศึกษานั้นสิ่งหนึ่งที่จะต้องทำก็คือการพัฒนาในเรื่องทศณคติและคำนิยาม ซึ่งเรียกว่า วิทยุสัมปทา

ทศณคติและคำนิยามที่สำคัญซึ่งพระพุทธศาสนาย้ำก่อนอื่น ถือว่าเป็นสัมมาวิทยุเบื้องต้น ก็คือการมองสิ่งทั้งหลายตามความเป็นไปแห่งเหตุปัจจัย อันนี้เป็นทศณคติสำคัญในการมองโลกเพื่อจะให้เห็นสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง เด็กของเราได้ฝึกการมองโลกมองชีวิตแบบนี้บ้างไหม

หลักการต่าง ๆ ในชุดนี้ ว่าที่จริงก็สัมพันธ์กันหมด แม้แต่แรงจูงใจในการสร้างสรรค์และการไม่รู้ ถ้าเรามีทศณคติในการมองสิ่งทั้งหลายตามความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย ก็จะสนับสนุนให้เราอยากรู้อยากเข้าถึงความจริง ทำให้เราสืบค้นเหตุปัจจัยของสิ่งทั้งหลาย เพราะการที่จะเข้าถึงความจริงของสิ่งทั้งหลายได้นั้นจะต้องค้นหาเหตุปัจจัยของมัน

หลักความจริงประการสำคัญอย่างหนึ่งคือ ความเป็นไปตามเหตุปัจจัย พระพุทธศาสนาประกาศหลักการแห่งความเป็นไปตามเหตุปัจจัย ทศนคติหรือทศกัณฐ์ของมนุษย์ต่อโลก ที่ควรจะต้องมีเป็นประการแรกก็คือการมองสิ่งทั้งหลายตามความสัมพันธ์ หรือตามความเป็นไปแห่งเหตุปัจจัย จะต้องพยายามฝึกกันให้มีทัศนคตินี้ส่วนทศกัณฐ์หรือทัศนคติและค่านิยมที่พึงประสงค์อย่างอื่นจะตามมากทีหลัง เช่น ค่านิยมในการผลิต เป็นต้น

ถ้าเรารู้จักมองสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง มองเห็นความเป็นไปตามเหตุปัจจัยแล้ว มันก็ส่งเสริมการสร้างสรรค์ เพราะการมองเห็นเหตุปัจจัย ก็คือการมองเห็นกระบวนการเกิดขึ้นของสิ่งต่าง ๆ และความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งทั้งหลาย

การมองในแนวทางที่จะสืบค้นเหตุปัจจัยย่อมส่งเสริมการอยากรู้ความจริง และการสร้างสรรค์สิ่งดีงามให้เกิดขึ้น เพราะในการเรียนรู้กระบวนการแห่งเหตุปัจจัยนั้น จะทำให้มองเห็นอาการที่สิ่งใดสิ่งหนึ่งเกิดขึ้น และการที่สิ่งที่เกิดขึ้นแล้วนั้น เป็นเหตุปัจจัยให้เกิดผลดีหรือผลร้ายสืบทอดต่อไปอีกอย่างไร ทำให้อยากเห็นการเกิดขึ้นของสิ่งที่ดีงาม และอยากรู้ความจริงในกระบวนการแห่งเหตุปัจจัยนั้น

ในทางกลับกัน ความไม่รู้และไม่สร้างสรรค์ ก็ส่งเสริมการมองหาเหตุปัจจัยด้วย เพราะเมื่อเด็กอยากจะทำอะไร อยากจะสร้างสรรค์อะไร แกจะต้องเรียนรู้เหตุปัจจัยว่า สิ่งนี้ทำขึ้นมาได้อย่างไร มีเหตุมีปัจจัยมีองค์ประกอบอะไรบ้าง ที่เขาจะต้องทำเพื่อสร้างสรรค์มันขึ้นมา

อย่างน้อย ผู้ที่ดำเนินชีวิตอยู่ในโลกอยู่ในสังคม ทำการอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือปฏิบัติธรรมอะไรก็ตาม เมื่อมองดูความสำเร็จหรือความ

กาลเวลามานไป พร้อมด้วยการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงของสิ่งทั้งหลาย รวมทั้งความเปลี่ยนแปลงในชีวิตของเราที่ไม่หยุดนิ่งตลอดเวลา ทุกส่วนในชีวิตของเราทั้งรูปธรรมนามธรรม มีการเกิดดับอยู่ตลอดเวลา ชีวิตของเราจะต้องแตกดับอย่างแน่นอน และชีวิตจะเป็นอย่างไรต่อไปก็ไม่แน่นอน แล้วแต่เหตุปัจจัยทั้งภายในและภายนอก จึงต้องชวนขวายเป็นรู้ และกระทำเหตุปัจจัยเท่าที่เราทำได้ให้ดีที่สุดด้วยความไม่ประมาท

พระพุทธศาสนาสอนนักสอนหนาในเรื่องความเปลี่ยนแปลง สอนหลักอนิจจังว่ามีการเกิดขึ้นและการดับสลาย ก็ด้วยต้องการให้เราเกิดความไม่ประมาท พระพุทธเจ้าตรัสปัจฉิมวาจา วาจาสุดท้ายที่ตรัสก่อนปรินิพพาน เหมือนกับวาจาสิ่งเสียของพระองค์ คือ คำว่า

วธมฺมา สงฺขารา, อปฺปมาเทน สมฺปาเทถ.

แปลว่า สิ่งสารทั้งหลายมีความเสื่อมสลายไปเป็นธรรมดา ท่านทั้งหลาย จงยังความไม่ประมาทให้ถึงพร้อม หรือแปลว่า จงทำกิจให้บริบูรณ์ด้วย ความไม่ประมาท หรือที่นิยมแปลกันให้ได้ความเต็มที่ว่า จงยังประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่นให้ถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาท

พุทธพจน์นี้แสดงถึงการที่พระองค์นำเอาหลักอนิจจัง หรือหลักความไม่เที่ยงนี้มาสัมพันธ์กับความไม่ประมาท คือ ตรัสเรื่องความเปลี่ยนแปลงความไม่เที่ยง เพื่อกระตุ้นเราไม่ให้ประมาท แต่เรามองข้ามพระพุทธพจน์สำคัญที่เป็นปัจฉิมวาจา หรือวาจาสุดท้ายนี้ไป

การที่พระพุทธเจ้าสั่งเสียสิ่งใด ก็แสดงว่าพระองค์ต้องถือว่าสิ่งนั้นสำคัญมาก แต่ชาวพุทธไม่ค่อยเอาใจใส่คำสั่งเสียของพระศาสดา

พระพุทธเจ้าตรัสสอนให้ไม่ประมาท เพราะสิ่งทั้งหลายไม่เที่ยง เรา

จึงควรมีจิตสำนึกในกาลเวลา และจิตสำนึกในความเปลี่ยนแปลง และให้
จิตสำนึกในความเปลี่ยนแปลงนั้นเป็นตัวกระตุ้นเร้าให้มีความไม่ประมาท

เพราะฉะนั้น สิ่งหนึ่งที่เป็นบุพนิมิตของการศึกษา หรือเป็นเครื่อง
นำเข้าสู่การเดินตามมรรคหรือการปฏิบัติธรรม ก็คือความกระตือรือร้น ความ
เร่งชวนชวายไม่ประมาท

หลักพระพุทธศาสนาอย่าเตือนเราไม่ให้เป็นคนเฉื่อยชา ไม่ให้เป็นคน
อยู่นิ่งเฉย ให้มีสติ ระลึกระวังตื่นตัวอยู่เสมอ ไม่ปล่อยเวลาให้ผ่านไปเปล่า
มีอะไรเกิดขึ้น จะเป็นเหตุของความเสื่อม ก็เร่งหลีกเลี่ยงแก้ไขป้องกัน อะไรรจะ
เป็นเหตุของความเจริญ ก็เร่งปฏิบัติจัดทำ

อุปมาทธรรมนี้ พระพุทธเจ้าตรัสย้ำไว้ไม่รู้กี่ครั้ง ย้ำในฐานะ
บุพนิมิตของการศึกษา ย้ำในฐานะปัจจุณมวาจา ย้ำในฐานะที่เป็นธรรมที่
ครอบคลุมการปฏิบัติทั้งหมดเหมือนกับรอยเท้าช้าง

หลายท่านคงเคยได้ยิน พระพุทธเจ้าตรัสว่า รอยเท้าของสัตว์บก
ทั้งหลาย ย่อมรวมลงได้ในรอยเท้าช้าง ฉะนั้น ธรรมทั้งหลายก็รวมลงได้
ในความไม่ประมาท ฉะนั้น ถ้ามีความไม่ประมาทแล้ว ก็สามารถปฏิบัติ
ธรรมทุกข้อแต่ถ้าประมาทเสียอย่างเดียวธรรมทั้งหลายที่เรียนมาก็ไร้ประโยชน์
เพราะไม่เอามาปฏิบัติ ไม่เอามาใช้ เพราะฉะนั้น จึงให้มีความไม่ประมาท

ตกลงว่า อุปมาทสัมปทา การสร้างสรรค์ความกระตือรือร้น ความ
เร่งชวนชวาย หรือการมีจิตสำนึกในเรื่องกาลเวลาและความเปลี่ยนแปลง
ที่ทำให้กระตือรือร้นอยู่เสมอนี้ เป็นหลักสำคัญที่เรียกว่า เป็นบุพนิมิตประการ
ที่ ๖ ของการศึกษา

๗. โยนิโสมนสิการสัมปทา การทำโยนิโสมนสิการให้ถึงพร้อม หรือสร้างสรรคโยนิโสมนสิการให้สมบูรณ์

โยนิโสมนสิการ แปลว่า การทำในใจโดยแยบคาย คือการรู้จักพิจารณาโดยแยบคาย แปลแบบภาษาสมัยใหม่ว่า รู้จักคิด หรือคิดเป็น โดยเฉพาะการพิจารณาสิ่งทั้งหลายตามแนวทางของเหตุปัจจัย

ถ้าเรามีทิวฐีสัมปทา มีท่าทีแห่งการมองสิ่งทั้งหลายตามเหตุปัจจัยแล้ว ก็หวังได้ว่าเราจะใช้โยนิโสมนสิการ และถ้าเราใช้โยนิโสมนสิการ เราก็จะเจริญยิ่งขึ้นในทิวฐีสัมปทา

ความจริง หลักเหล่านี้สัมพันธ์กันหมด เมื่อตัวใดตัวหนึ่งเกิดขึ้น แล้วก็โน้มน้าวที่จะพาตัวอื่น ๆ เกิดตามมาด้วย ดังนั้น เมื่อมีแรงจูงใจที่ถูกต้องตามหลักอันสัมปทาซึ่งเป็นข้อที่ ๓ ก็จะทำให้คิดพิจารณาสืบค้นเหตุปัจจัยเป็นต้น โยงมาถึงข้อสุดท้ายคือโยนิโสมนสิการด้วยเช่นกัน

แม้แต่ข้อที่ ๑ คือ ความมีกัลยาณมิตร ก็สัมพันธ์กับโยนิโสมนสิการนี้อย่างใกล้ชิด ตัวอย่างเช่น การรู้จักเลือกหากัลยาณมิตร ทำให้เด็กรู้จักเลือกดูรายการทีวี และเลือกอ่านหนังสือที่มีประโยชน์ จากนั้นโยนิโสมนสิการนี้ก็จะพาอีกลงไปอีก คือทำให้เด็กรู้จักดู รู้จักอ่าน รู้จักพิจารณาให้ได้สาระประโยชน์จากรายการที่ดู และจากหนังสือที่อ่านนั้นอย่างแท้จริง เพราะถ้าเรามีโยนิโสมนสิการ เราก็จะมองสิ่งทั้งหลายโดยพิจารณาว่า เหตุปัจจัยของมันเป็นอย่างไ แยกแยะให้เห็นว่าองค์ประกอบของมันเป็นอย่างไ มองสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงว่ามีคุณสมบัติอย่างไร มีทางแก้ไขอย่างไร จะเอาอะไรไปใช้ประโยชน์ได้บ้าง อย่งไร

ผู้ที่ดำเนินชีวิตอยู่ในโลก ในสังคม หรืออยู่กับตนเอง หรือจะปฏิบัติธรรมอะไรก็ตาม ก็ต้องรู้จักคิดพิจารณา รู้จักทำใจต่อสิ่งทั้งหลายอย่างถูกต้อง รู้จักพิจารณาประสบการณ์ที่เข้ามา เหตุการณ์ที่เกิดขึ้น และสถานการณ์ที่เผชิญ ในทางที่จะทำให้เกิดกุศลธรรม เกิดความรู้สึกที่ดีงาม ไม่เกิดโทษแก่ชีวิต และเกิดปัญญาที่จะแก้ไขโดยวิธีที่ถูกต้อง ตลอดจนรู้เข้าใจเท่าทันโลกและชีวิตหรือสังขารทั้งหลายตามเป็นจริงว่ามีอาการแห่งไตรลักษณ์อย่างไร จนถึงขั้นมีจิตใจเป็นอิสระหลุดพ้นปลอดโปร่งเบิกบาน ผ่องใสด้วยความรู้แจ้งได้ ทั้งหมดนี้ก็เป็นเรื่องของโยนิโสมนสิการทั้งสิ้น หลักประการที่ ๗ คือโยนิโสมนสิการนี้ ได้พูดในที่อื่นมาก แล้วจึงไม่จำเป็นต้องย้ำอีก

ตกลงว่า บุพนิมิตของการปฏิบัติธรรม หรือ รุ่งอรุณของการศึกษามี ๗ ประการด้วยกัน ในการให้การศึกษา จะต้องเน้นองค์ ๗ ประการนี้

เมื่อองค์ ๗ ประการนี้เกิดขึ้นแล้ว ตัวการศึกษาก็จะเกิดขึ้นตามมาแน่นอน เหมือนสีทั้งเจ็ดที่เป็นองค์ประกอบของรุ้งเจ็ดสี กลมกลืนกันเข้าเป็นแสงตะวันส่องโลกให้สว่างไสวมีดมนพันธ์อันธการ

ตัวการศึกษานั้นเริ่มที่สัมมกัญฐิ ซึ่งเป็นแสงสว่างเริ่มต้นของดวงปัญญา คือ อย่างเข้าสู่มรรคหรือตัวมรรคนั้นเอง

เมื่อเราทำตัวให้เดินตามมรรค ก็คือศึกษา ศึกษาที่มีองค์ประกอบ ๓ ส่วน คีล สมาธิ ปัญญา แล้วแยกออกไปเป็นสัมมกัญฐิจนถึงสัมมาสมาธิ แต่บุพนิมิตของมรรคและของการศึกษานั้น คืออะไร เรื่อย่าลิม

ถึงตอนนี้ บางท่านอาจจะสงสัย ก็เลยขอแทรกคำถามเข้ามาว่า หลักธรรมที่เป็นบุพนิมิต ๗ ข้อนี้ไม่ได้อยู่ในมรรคหรือ เช่นอย่างศีลนี้

ไม่ได้อยู่ในมรรค หรือ

ตอบว่า ใช่ หลัก ๗ ข้อนี้ ที่จริงก็อยู่ในมรรคแล้ว แต่ก็มีเหตุผลที่ต้องยกมาตั้งไว้ต่างหากอีก

จะขออุปมาให้ฟัง เหมือนกับเราพูดว่า แพทย์ พระภิกษุ ครูอาจารย์ นี่เป็นผู้มีอุปการคุณ เป็นบุคคลที่มีประโยชน์แก่สังคมหรือแก่ประชาชน ก็ต้องถามว่าแล้วแพทย์ พระภิกษุ ครูอาจารย์ นั้น ไม่ได้เป็นประชาชนหรือ ก็ไม่ใช่ไหม แต่เป็นการแยกพูดเพื่อความสะดวกพิเศษ

เรื่องนี้ก็เหมือนกัน หลัก ๗ ข้อนี้ ก็รวมอยู่ในมรรคนั้นแหละ แต่แยกออกมาตั้งไว้สำหรับทำหน้าที่พิเศษอย่างหนึ่งในความหมายแบบเดียวกับที่ว่า แพทย์ พระภิกษุ ครูอาจารย์ แม้จะเป็นประชาชนเหมือนกัน แต่ในบางกรณี เราพูดแยกออกมาจากประชาชนว่าเป็นบุคคลต่าง ๆ ที่บำเพ็ญประโยชน์แก่ประชาชน

คำว่า ตำรวจ ทหาร ข้าราชการ และประชาชน ก็เหมือนกัน อาจมีคนสงสัยได้ว่า ทำไมไปแยกอย่างนั้น ตำรวจ ทหาร ข้าราชการไม่ได้เป็นประชาชนหรือ ก็เป็นเหมือนกัน แต่พูดแยกเพื่อความหมายหรือเพื่อวัตถุประสงค์บางอย่าง นี่ก็เหมือนกัน

ตกลงว่า ตอนนี้เราพูดถึงบุพนิมิตของการศึกษาได้ครบแล้วทั้ง ๗ ประการ

ผู้ที่ปฏิบัติธรรม ไม่ว่าจะเป็นเด็กอยู่กับพ่อแม่ที่บ้าน หรือไปเป็นนักเรียนอยู่กับครูอาจารย์ในโรงเรียน คนที่ทำงานอยู่ในองค์กรและหน่วยราชการต่าง ๆ ตลอดจนถึงผู้ที่ไปบำเพ็ญจิตภาวนา เจริญสมถกรรมฐานอยู่ในป่า อยู่ในที่สงัดหลักเรือน หรือบำเพ็ญวิปัสสนาอยู่ในที่ใดก็ตาม ก็

ควรจะต้องสร้างสรรค์หลักคุณมี ๗ ประการนี้ ให้มีประจำตัว จะได้เป็นหลักประกันในการที่จะก้าวหน้าต่อไปในการปฏิบัติธรรมนั้นๆ จนกว่าจะบรรลุความเจริญองกรมเต็มบริบูรณ์แห่งศักยภาพของความเป็นมนุษย์ที่มีในตน

ปัจจัยตัวเอกของการศึกษา

ในบรรดาหลักคุณมี ๗ ประการนี้ จะเห็นว่ามีหัวข้อสำคัญอยู่เป็นตัวต้นกับตัวท้าย ๒ ตัว คือ ตัวควบหัวกับควบท้าย พระพุทธเจ้าทรงจับเอามาวางเป็นหลักสำคัญอีกอย่างหนึ่ง จัดเป็นชุดว่ามี ๒ อย่างเป็นหลักใหญ่ซึ่งถือว่าเป็นตัวการที่จะนำเข้าสู่การศึกษาที่แท้จริง คือตัวต้นกับตัวท้าย ได้แก่ ตัวที่ ๑ กับตัวที่ ๗ ได้ชื่อพิเศษอีกอย่างหนึ่งว่าเป็นปัจจัยแห่งสัมมาทิฐิ กล่าวคือ

ข้อที่ ๑ กัลยาณมิตร ทำหน้าที่ช่วยให้เกิดความรู้ ความเข้าใจที่ถูกต้อง เช่นครูอาจารย์เป็นปัจจัยสำคัญที่จะชักนำเด็กเข้าสู่การศึกษา โดยชักนำให้เกิดสัมมาทิฐิ และ

ข้อที่ ๒ โยนิโสมนสิการ การรู้จักคิด คิดเป็น จะทำให้เกิดความเข้าใจที่ถูกต้องพร้อมกับการพึ่งตนเองได้ เป็นปัจจัยภายในที่ทำให้เกิดสัมมาทิฐิ

ท่านแยกเป็นปัจจัย ๒ อย่าง คือ ปัจจัยภายนอกกับปัจจัยภายใน กัลยาณมิตรเป็นปัจจัยภายนอกเป็นอิทธิพลจากภายนอก ที่เรียกว่า ปรัตโยสะทิตติ ส่วนโยนิโสมนสิการ เป็นปัจจัยภายใน

ตกลงว่า ตัวนำของการศึกษาจะมาเน้นที่ปัจจัยหลัก ๒ ตัวนี้ เพราะฉะนั้น ครูอาจารย์จะมีบทบาทสำคัญในการศึกษามากก็ในฐานะที่เป็น กัลยาณมิตร แล้วบทบาทท้ายสุดและสำคัญที่สุดก็อยู่ที่ตัวเด็กเองที่จะต้องมียุติโสมนสิการ

ตอนสุดท้าย เหลือ ๒ ปัจจัย ใน ๗ ประการ คือปัจจัยตัวนอก เช่น ครูอาจารย์ ที่เป็นกัลยาณมิตร ฝ่ายหนึ่ง และตัวเด็กเองที่มีโยนิโสมนสิการฝ่ายหนึ่ง ปัจจัยสำคัญ ๒ ตัวนี้ จะเป็นตัวการเอกที่นำเข้าสู่การศึกษา

ถ้ามองในแง่การจัดการศึกษาอบรมโดยทำเป็นกิจกรรม และกิจการ กัลยาณมิตรที่ดีจะทำหน้าที่กระตุ้นบุพนิมิตทั้ง ๗ ประการได้หมดเลย คือ กัลยาณมิตรกระตุ้นให้เด็กเป็นคนรู้จักเลือกหา กัลยาณมิตร ให้เด็กรู้จักจัดระเบียบการดำเนินชีวิตให้เป็น และมีความสัมพันธ์ทางสังคมที่ดี สร้างเสริมแรงจูงใจที่ถูกต้อง เราให้เด็กพัฒนาศักยภาพของตนเองขึ้นไปจนสมบูรณ์ นำให้เด็กมีทัศนคติและค่านิยมที่ถูกต้อง ทำให้เด็กมีจิตสำนึกในกาลเวลาและความเปลี่ยนแปลง ปลุกให้มีความกระตือรือร้นชวนชวนย ตลอดจนกระตุ้นให้เกิดโยนิโสมนสิการก็ได้

ครูทำหน้าที่ช่วยให้เกิดการพัฒนาองค์ประกอบทั้ง ๖ อย่างที่เหลือ พร้อมทั้งช่วยให้เด็กรู้จักแสวงหาแหล่งความรู้แหล่งการสร้างสรรค์ อันเป็นหลักกัลยาณมิตรตาที่แท้จริง ซึ่งเกิดขึ้นในตัวเด็กเองรวมเป็นบุพนิมิตครบทั้ง ๗ ประการ

แต่ถ้ายังต้องอาศัยกัลยาณมิตรมากคอยช่วย เด็กนั้นคนนั้นก็ยังพึ่งตนเองไปไม่ได้จริง ต่อเมื่อใดเด็กรู้จักใช้โยนิโสมนสิการได้ดีก็พึ่งตนเองได้จริง ในกระบวนการของการศึกษา

เพราะฉะนั้น ในขั้นสุดท้าย ท่านจึงยกเอาตัวต้นกับตัวสุดท้ายมา
 ย้ำอีกทีหนึ่ง ว่าเป็นปัจจัยของสัมมาทิฐิ และเมื่อถึงที่สุดหรือถึงแก่นที่
 แท้จริง ตัวสุดท้ายคือโยนิโสมนสิการจะเป็นตัวตัดสิน

เป็นอันว่า ในที่นี้ก็ได้เห็นบทบาทความสำคัญของครู ในฐานะที่
 เป็นกัลยาณมิตร แม้จะไปบำเพ็ญกรรมฐานไปทำสมาธิ ท่านก็สอนว่าเริ่ม
 ต้นให้เข้าไปหากัลยาณมิตร เพราะอะไร ก็เพราะว่าการเข้าไปหากัลยาณมิตร
 นั้นแหละเป็นการปฏิบัติตามหลักปุณนิมิตข้อแรก แล้วกัลยาณมิตรนั้นก็จะ
 เป็นผู้ที่จะกระตุ้นให้ปุณนิมิตทั้ง ๖ ประการหลังเกิดขึ้น โดยในที่สุด ก็ไปยุติที่
 ต้องรู้จักใช้ โยนิโสมนสิการด้วยตนเอง และถ้าเราไม่มีกัลยาณมิตรที่สามารถ
 เราก็ต้องพยายามใช้โยนิโสมนสิการให้มาก

ภาคผนวก ๓

ข้อคิดในงานการศึกษา

ถาม เราพยายามจะทำให้สถานศึกษาเป็นโรงเรียนที่แท้จริง เป็นบุคลากรทางการศึกษา พยายามหนีจากวิธีการที่เราคิดว่าไม่ใช่โรงเรียนที่แท้จริง แต่ปัญหาคือรูปแบบไหนที่เป็นโรงเรียนจริงๆ คือเราพบอยู่อย่างหนึ่งว่า โรงเรียนที่ทำงานอยู่ในปัจจุบันนี้

๑. นำเด็กทยอยห่างออกมาจากความเป็นจริง ผู้ปกครองเตรียมทุกอย่างที่สำเร็จรูปพร้อมไว้สำหรับลูก เด็กจะไม่เคยได้รับรู้เลยว่า พ่อแม่ต้องผ่านอะไรมาบ้าง เด็กไม่ต้องรับรู้เรื่องต่างๆ ที่เป็นโลกแห่งความเป็นจริง พอไปถึงโรงเรียน เด็กก็ถูกจับเข้าไปอยู่ในห้อง แล้วก็เรียนในสิ่งซึ่งคนอื่นบอกว่าต้องเรียน ไม่รู้ว่าทำไมจึงต้องเรียน เรียนแล้วเอาไปใช้ไปเกี่ยวข้องกับชีวิตจริงได้อย่างไร สิ่งนั้นตัวเองอยากรู้หรือเปล่าก็ไม่รู้ เพราะฉะนั้น เราจึงคิดว่าวิธีนี้ไม่น่าจะใช้การศึกษาที่แท้จริง

๒. วิธีการจัดการเรียนการสอนที่เป็นอยู่ในปัจจุบันไม่น่าจะทำหน้าที่ได้ เพราะว่าคนแต่ละคนต้องการการสื่อสาร เมื่อใดที่เกิดการสื่อสาร เมื่อนั้นจะเกิดการเรียนรู้ แต่วิธีการศึกษาในโรงเรียนเป็นการตัดการสื่อสาร เป็นการส่งสาร แต่ไม่สื่อกัน ดูเหมือนคล้ายว่าจะสื่อ แต่ไม่ได้สื่อ เพราะครูมีสารอยู่แล้วก็ส่งสารนั้นออกมาให้นักเรียนที่นั่งอยู่ในห้อง ก็เป็นอันหมดหน้าที่ แล้วก็คิดว่านักเรียนรับสารนั้นได้มากน้อยเท่าใด วิธีนี้ก็ไม่น่าจะเป็นวิธีการของการศึกษาที่แท้จริง

โรงเรียนได้พยายามกลับเข้ามาสู่การใช้การสื่อสารระหว่างกัน

ทั้งในระดับครูด้วยกันเองและครูต่อนักเรียน เราได้พบวิธีนี้ก่อให้เกิดการพัฒนาสิ่งใหม่ๆ ขึ้นมาได้อย่างรวดเร็ว ไม่ว่าจะเป็นสื่อไปใช้สื่อใดๆก็ตาม มนุษย์กับมนุษย์ สามารถสื่อสารสัมพันธ์ได้ทั้งสองทาง และจะได้เรื่องอื่นๆ เพิ่มขึ้นนอกเหนือจากเรื่องความรู้ ทั้งในเรื่องของกระบวนการทัศน เรื่องของพฤติกรรม ฯลฯ เพราะสื่อไปให้นักเรียน นักเรียนก็มีปฏิกิริยาตอบกลับครู จะเห็นได้ทันทีว่าเด็กเข้าใจหรือไม่ วิธีสงสัย วิธีนั่งเงียบโดยปราศจากคำถามของเด็กจะทำให้ครูเหวี่ยงตกได้เหมือนกัน

ในประเด็นเรื่องของการให้เด็กเข้าสู่ความเป็นจริง คือการให้เด็กได้ลงมือกระทำ ได้เรียนรู้จากสิ่งต่างๆ ด้วยตัวของเขาเอง เช่น เมื่อมีการเรียนเรื่องพืช เราก็มีการเพาะต้นไม้กันจริงๆ ถ้าปลูกผักที่กินได้ เมื่อผักโตแล้วก็เอไปทำอาหาร นี่ก็เป็นการเรียนที่จริงขึ้นไปเรื่อยๆ

ถาม ระดับอนุบาลก็เรียนรู้จากหลักการเดียวกัน คือการสัมผัส เด็กเล็กๆ จิตใจของเขายังบริสุทธิ์ ก่อนข้างจะว่าง คำถามคือเราจะใช้กระบวนการอย่างไรมาช่วยให้เด็กมีสติ มีสมาธิจากการทำงาน และมีปัญญาในขั้นสูงต่อไป ซึ่งถ้าหากจะมีฝึกฝนกันตั้งแต่อนุบาลจนถึงมัธยม เราควรจะทำเรื่องใดบ้าง แต่เท่าที่สังเกตเห็น เด็กจะมีสมาธิในเรื่องของการเล่น ถ้าเขาเล่นอะไรแล้วจะมีสมาธิมาก แต่การจะสานต่อไปจะทำอย่างไร

ถาม เมื่อผมดูจากสไลด์ จากกิจกรรมต่าง ๆ แล้วลองเปรียบเทียบกับสิ่งที่ผมเรียนในตอนเด็กๆ ผมรู้สึกว่าการเรียนนั้นมันทุกข์ทรมาน มันเจ็บปวด แต่โรงเรียนนี้เขาเรียนกันอย่างสนุกสนาน ผมเคยได้ยินท่านพูดเกี่ยวกับเรื่องการเรียนรู้ให้เป็นสุข การพัฒนาตนเอง เราน่าจะมีการสร้างท่าทีของการเรียนรู้ การไม่รู้ การไม่รู้ไม่เรียนจะทำให้เกิดฉันทะขึ้นมา เมื่อทำ

ไปเรื่อยๆ มันก็มีความสุข การเรียนอย่างมีความสุขจะก่อให้เกิดปัญญาขึ้นมาได้

ตอบ การที่เราเกิดความไม่รู้ ก็คือเรากำลังพัฒนาความต้องการชนิดใหม่ขึ้นมา อันได้แก่ ความต้องการที่จะรู้ เมื่อมีความต้องการ เราก็ต้องหาทางสนอง เมื่อเราได้เรียนรู้ ก็คือเราได้สนองความต้องการนั้น เราก็มีความสุข

แต่ถ้าเด็กมีความไม่เสพ เด็กจะต้องการได้รับความบำรุงบำเรอ และไม่ต้องการจะทำ ปัญหาที่ตามมาคือเด็กจะมองว่าความสุขคือการไม่ต้องทำอะไร ถ้าจะทำอะไรก็คือทุกข์

ถ้าเราพัฒนาความต้องการขึ้นมาใหม่ให้เด็กต้องการรู้ และต้องการทำการรู้และการทำก็กลายเป็นความสุข

ยิ่งกว่านั้น เมื่อได้รู้ก็จะทำให้เห็นถึงความแตกต่างระหว่างสิ่งทั้งหลาย ซึ่งทำให้เกิดการเปรียบเทียบว่าอันนี้ดี อันนี้สมบูรณ์ อันนั้นไม่ดี อันนั้นยังไม่สมบูรณ์ ต่อจากนั้นก็เกิดความอยากให้อันดีให้สมบูรณ์เรียกว่า **โฝดิ** โพอโฝดิคืออยากให้อันดี เขาก็ต้องการจะทำให้มันดี โพอไปทำเขาก็ได้สนองความต้องการ เขาก็สุขจากการทำ

แต่ถ้าเด็กหาความสุขด้วยการได้รับการสนองจากภายนอก เด็กก็จะอ่อนแอเพราะเขาไม่ต้องการทำอะไร ความสุขคือไม่ต้องทำ และการกระทำคือความทุกข์ ถ้าเด็กโฝรู้และโฝดี คืออยากจะเรียนรู้ และอยากทำให้ดี ก็จะเกิดความสุขจากภายใน ซึ่งเป็นความสุขที่เกิดจากการได้สนองความต้องการที่จะรู้และความต้องการที่จะทำ

ในการสื่อสารเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันระหว่างครูกับเด็ก หรือเด็กกับ

เด็กก็ตาม ก็พยายามทำให้เป็นบรรยากาศของความรักคือ เมตตา กรุณา มุทิตา ความสัมพันธ์ด้วยความรักนี้มีผลดีหลายประการ โดยเฉพาะ

๑. เด็กมีความสุข
๒. มีบรรยากาศที่ชื่นชม อ่อนนุญ เกิดกำลังใจ เอื้อต่อการศึกษา
๓. เด็กได้รับความรักแล้วก็จะรู้จักรักผู้อื่น แ่ความรักและความสัมพันธ์ที่ดีกว้างออกไป

อย่างไรก็ดี ความรักนั้นถ้าเราไม่มีระบบคุณภาพ คือไม่มีตัวช่วยคุมไว้ ปล่อยให้เลยเถิดหรือเกินพอดีไป เช่น คอยเฝ้าทางที่จะเสียก็คือ

๑. เด็กจะโน้มไปทางที่จะให้คนอื่นตามใจ และเรียกร้องการเอาใจหรือต้องให้พะเน้าพะนอ
๒. อาจเกิดนิสัยชอบพึ่งพา และมีความสุขแบบพึ่งพา
๓. โน้มเอียงไปในทางที่จะทำให้เกิดความอ่อนแอ
๔. ถ้าความรักเอนเอียงไปในเชิงเอาอกเอาใจก็จะให้สนุกสนานอย่างขาดเป้าหมาย อาจกลายเป็นการกระตุ้นความไม่เสถียรไม่บริโภค ทำให้เขวออกจากการศึกษาไปเลย

การที่เราสร้างบรรยากาศแห่งความรักให้เด็กมีความสุขนั้น ไม่ใช่จุดหมาย แต่เป็นการสร้างปัจจัยที่เอื้อให้ก้าวสู่จุดหมายข้างหน้าต่อไปเช่น เพื่อหนุนการเรียนรู้และการทำอะไรที่เป็นการสร้างสรรค์หรือสิ่งเกิดบางอย่างในเรื่องนี้ คือ

๑. ถ้าเด็กได้รับรักแล้วไม่รวมศูนย์เข้าหาตัว แต่ขยายความรักออกไป รักครู รักเพื่อน ฯลฯ อันนี้ถูก

๒. แทนที่จะกลายเป็นการพึ่งพา ก็ให้เกิดลักษณะพึ่งพาซึ่งกันและกัน ก็จะเป็นสังคมที่พึ่งปรารถนา

๓. มีตัวดูละไม่ให้อ่อนแอลง ความรักนี้เป็นด้านความรู้สึก ก็ต้องมีความรู้มาดูละ ตัวดูละก็คือให้เขาตระหนักรู้ถึงความจริงว่า โลกธรรมชาตินิยมเป็นไปตามเหตุปัจจัยของมัน ซึ่งไม่เข้าใครออกใคร มันไม่ได้เป็นไปตามใจใครทั้งนั้น เด็กจะต้องยอมรับความจริงนี้ และเขาก็จะต้องรู้รับผิดชอบตัวเองว่า ถึงเวลาที่จะต้องทำก็ต้องทำ ซึ่งเป็นเหตุเป็นผลตามความเป็นจริง แม้ครูก็ทำให้ไม่ได้ ครูช่วยได้เพียงช่วยให้เขาเรียนรู้ว่าเขาจะ

(๑) อยู่กับผู้คนด้วยกันโดยมีความสัมพันธ์ที่ดี มิเมตตาต่อกัน และ

(๒) อยู่กับความเป็นจริงของโลกและชีวิต ซึ่งเป็นกฎธรรมชาติที่เราจะต้องทำให้ถูกต้องตามความจริงนั้น เพราะมันจะไม่มาตามใจเรา ถ้าเด็กเกิดความตระหนักรู้และปรับตัวเข้ากับความเป็นจริงนี้ได้ ก็จะไม่อ่อนแอและจะรับผิดชอบตนเองได้

ความรักความเมตตาของครูเป็นต้น ทำให้เด็กมีความสุข แต่เป็นความสุขที่อาศัยปัจจัยภายนอก ยังไม่เป็นอิสระ แต่ความสุขที่เกิดจากปัจจัยภายในตัวของเขาเองคือความไม่รู้ ไม่สร้างสรรค์เป็นตัวแท้ที่จะทำให้เขาเดินหน้าต่อไปอย่างมีความสุขด้วยตัวของเขาเอง พอเขามีความสุขจากการกระทำที่สร้างสรรค์ เขาก็จะเข้มแข็ง ไม่อ่อนแอ การมีความเอื้อเฟื้อ มีความรัก หรือเมตตากรุณาที่พอดี ก็จะหนุนให้เกิดความปรารถนาที่จะช่วยคนอื่นโดยไม่

คำนึงถึงแต่ตนเอง

ขอพูดโดยสรุป การศึกษาจะต้องช่วยให้เด็กมีความสุขทั้งจาก
ปัจจัยภายนอก และจากปัจจัยภายใน

ในด้านปัจจัยภายนอก เด็กมีความสุขจากความสัมพันธ์ที่ดีใน
บรรยากาศแห่งความรักด้วย เมตตา กรุณา มุทิตา

ในด้านปัจจัยภายใน เด็กมีความสุขจากการสนองความต้องการที่
เป็นปัจจัยภายในตัวของเขาเอง คือสนองความใฝ่รู้ และใฝ่ทำให้อดี หรือใฝ่
ศึกษาและใฝ่สร้างสรรค์ (รวมทั้งความใฝ่ที่จะส่งเสริมช่วยเหลือผู้อื่น)

ด้านความสัมพันธ์ที่ดีกับปัจจัยภายนอกนั้น จะต้องไม่ให้กลายเป็นการนำไปสู่ความใฝ่รอความรัก และใฝ่รับความช่วยเหลือ แต่ให้ก้าวไปสู่
ความรักและใฝ่ช่วยเหลือผู้อื่น

เพราะฉะนั้น ถึงแม้มีความสุขในด้านความสัมพันธ์กับปัจจัย
ภายนอกแล้ว แต่ถ้ายังไม่มีความสุขจากการสนองปัจจัยภายในตนเอง ซึ่ง
เป็นของตัวเอง แน่แนเด็กจะพึ่งพาพึ่งตนเองไม่ได้ ไม่เป็นอิสระ จึงยังไม่
ปลอดภัย

ในการเรียน เป้าหมายไม่ใช่แค่สนุกสนานแล้วจบ เพราะถ้าจบเท่า
นี้ เด็กก็จะชอบแต่สิ่งسهลบำรุงตัวเอง แล้วเด็กก็จะตัน และวนอยู่กับความ
ใฝ่เสพ คอยรับการบำรุงบำเรอและอยากมีความสุขโดยไม่ต้องทำ อย่างนี้
ถือว่าพลาดไปแล้ว

ที่ยกเรื่องนี้ขึ้นมาพิจารณาก็เพราะมีความสำคัญ ปัจจุบันเป็นยุค
บริโภคนิยม คนจะมีความสุขกับการได้เสพ ได้รับการบำรุงบำเรอ (อยากมี
ความสุขโดยไม่ต้องทำ) ตรงนี้เป็นจุดอ่อนที่สุดในวัฒนธรรม เป็นตอนที่

อารยธรรมของมนุษย์จะเสื่อมลง ที่อารยธรรมก้าวหน้าขึ้นมาเพราะมีการทำหรือสร้างสรรค์ แต่บางทีเป็นการทำเพราะต้องทำ ไม่ใช่ทำเพราะไม่รู้และไม่ทำ เราจะหา **ทางสายกลาง** ก็คือให้ทำเพราะไม่ทำ ไม่ใช่ทำเพราะจำใจต้องทำ

เท่าที่เป็นมกอารยธรรมโดยทั่วไปเจริญขึ้นด้วยการทำเพราะจำเป็นต้องทำ เป็นไปตามธรรมชาติของการถูกกระทบจากปัจจัยภายนอก คือเพราะถูกบีบกัน ภัยคุกคาม จึงลุกขึ้นด้นรนชวนชวาย ถ้าคนเข้ากระแสนี้ จะไม่พัฒนา พอมีอันตราย มีความทุกข์ นอนไม่ได้แล้ว จึงต้องลุกขึ้นทำเพราะจำเป็น แต่พอบรรลุดุจดหมายหรือพ้นปัญหาไปได้ก็ถือว่าเอา แหมเราลำบากมากแทบตาย พ้นไปได้เสียที ที่นี้ก็หยุด

ในภาษาไทยที่พูดกันทั่วไป “สบาย” มักมีความหมายในเชิงที่จะหยุดนอน ไม่มีความหมายในเชิงที่จะทำ ความจริงสบายคำเดิมคือ “สัปปายะ” หมายถึง สภาพที่เหมาะสม ที่เอื้อที่จะทำ เช่นเดียวกับ “สุข” ซึ่งแปลว่า คล่อง สะดวก ง่าย ก็เป็นความหมายเชิงกระทำ เราต้องแปลความหมายของคำว่า สบาย สบาย เสียใหม่ให้ถูกต้อง ให้มีความหมายในเชิงที่จะทำ เพราะถ้าแปลสุขสบายแบบปัจจุบัน ก็จะหยุดหรือเฉื่อย การดำเนินชีวิตควรเป็นกระบวนการที่คืบหน้าเรื่อยไป เป็นเรื่องของ การเดินทาง เพราะเป็นการเรียนรู้เพื่อให้มีชีวิตที่ดีขึ้น

เวลานี้สังคมไทยมองอะไรแบบชาตลอย แบบหยุด ไม่ส่งผลเป็นกระบวนการ ถ้ามองแบบกระบวนการ ก็จะต้องหมุนเนื่องกันไปเรื่อย อย่างเช่น ที่เราไปนั่งสมาธิเมื่อเรารู้สึกไม่สบายใจ ก็โน้มไปในทางหยุด ได้พักใจ แต่ไม่ได้แก้ปัญหาก็ต้องใช้เป็นองค์ประกอบของสิกขา จึงจะได้ผลที่

ต้องการของสมาธิ คือ เอาสมาธิมาทำจิตให้พร้อมที่จะทำงาน อันนี้คือตัวผลที่ต้องการ แต่ถ้าใช้สมาธิเพื่อหาความสุขแล้ว ถ้าไปหลงไปติดก็จะกลายเป็นประมาท สมาธิเป็นองค์หนึ่งในไตรสิกขา เมื่อได้สมาธิแล้วมันจะต้องส่งผลต่อไปสู่ปัญญาในการที่จะคิดจะปฏิบัติอะไรต่อไปได้

ที่ว่ามานี้คือการที่ต้องคำนึงถึงความสัมพันธ์เชิงปัจจัยระหว่างพฤติกรรม จิตใจ และปัญญา เช่นว่าทำอย่างไรจะให้พฤติกรรมมีผลต่อการพัฒนาจิตใจ พร้อมกันนั้นก็ให้ได้ปัญญา ได้ความรู้ความเข้าใจยิ่งขึ้น ที่นี้พอเขาเรียนรู้ มีปัญญาก็จะมาหนุนพฤติกรรมให้ก้าวหน้า จิตใจของเขาก็มีความสุขในการทำงานให้ได้ผลดียิ่งขึ้น พร้อมกันนั้นเขาก็สามารถพัฒนาจิตใจในแง่ที่ว่าพอตัวเองทำได้ แล้วสามารถแผ่แผ่ความรู้ความเข้าใจแก่ผู้อื่นก็ได้ฝึกเมตตาด้วย ในบางกิจกรรมนอกจากมีความสุขในการได้ทำแล้ว ก็อาจจะก้าวไปสู่การช่วยเหลือคนอื่น ๆ หนุนสังคมให้ทำอะไรต่ออะไรในทางสร้างสรรค์ยิ่งขึ้น

ถาม ถ้าเราจะรักษาตัวนี้ให้เข้ามาอยู่ในทุกขณะจิตของกระบวนการการศึกษา ไม่ว่าเด็กจะรับประทานอาหารก็ให้รับประทานอย่างมีสติ ความเมตตาที่จะเกิดขึ้นต่อไปมันจะต้องสั่งสมจากวิถีชีวิตประจำวันในกระบวนการตรงนั้น เราจะปรับอย่างไรให้เหมาะกับเด็กเล็กๆ ที่มีอายุ ๓-๕ ขวบ ให้ต่อเนื่องกันไปจนโต แต่กระบวนการศึกษาที่เราทำกันอยู่ ณ ปัจจุบัน เราก็มีบทพิจารณาอาหารสั้นๆ หรือสวดมนต์ตอนเช้าก็จะมีฉบับแปล เป็นการสร้างสมาธิที่ไม่เป็นการบังคับ จะไม่ใช่ทำให้ทุกคนสวดมนต์ให้พระแล้วทำเสียงดูแบบครูทั่วไป แต่เราจะทำด้วยความอ่อนโยน หรือก่อนนอนเราก็แผ่เมตตาสั้นๆ นี่ก็เป็นสิ่งที่เรากำลังคิดกันได้ในปัจจุบัน พยายามที่จะรักษาความ

สงบของเด็กไปเรื่อยๆ แต่ก็ยังไม่แน่ใจว่าเราจะมีอะไรเสริมต่อหรือไม่ ที่
เหมาะกับเด็กเล็กๆ แต่ตอนนี้ยังคิดไม่ออก ในขณะที่สอนเด็กให้ทำสิ่งต่างๆ
ครูก็พยายามที่จะสอดแทรกในการที่จะเอื้อต่อสิ่งอื่น สมมติว่าเราเรียน
เรื่องดิน เราก็จะบอกว่าดินมีประโยชน์มากโดยที่ไม่เคยที่จะเรียกรังอะไร
ดินเป็นที่อยู่ของมด และสัตว์ต่างๆ มากมาย เป็นต้น ซึ่งตรงนี้ครูจะสอด
แทรกสิ่งต่างๆ อยู่ตลอดเวลา การเดินทางแบบนี้ของส่วนอนุบาลก็พยายามที่
จะทำในใจก็คิดว่าถูกต้อง เพราะส่วนนี้เป็นสิ่งธรรมที่จะช่วยให้เด็กได้เข้าใจ
จากสิ่งหนึ่งไปสู่อีกสิ่งหนึ่ง ที่นี้กำลังมองว่าถ้าจะรักษาจิตตรงนี้ไปเรื่อยๆ จะ
ทำอย่างไร

ตอบ อย่างแรกก็ต้องทำใจจนคุ้นเคยขึ้นเป็นปกติ อย่างที่สองก็ให้
ฝึกทำในสิ่งที่อยากขึ้น เพื่อให้เดินหน้าต่อไป กิจกรรมที่ง่ายจะนำไปสู่กิจกรรม
ที่อยากขึ้น จึงน่าจะพัฒนาให้มีความซับซ้อนยิ่งขึ้น แต่ทั้งนี้ต้องให้เด็กมีความ
ไฝที่จะทำ แล้วเด็กก็จะมีความสุขพร้อมกับความเข้มแข็ง เด็กจะก้าวไปสู่การ
ทำอะไรที่อยากขึ้น แต่จะไม่รู้สึกฝืนใจ

ถ้าเมื่อไร เด็กเจอสิ่งยากแล้วเกิดกำลังใจ ไม่ทำ ไม่รู้สึกฝืนใจ ไม่
ทุกข์ เด็กก็จะเข้มแข็งด้วยสร้างสรรค์ด้วย และสุขด้วย พร้อมกันนั้นการ
พัฒนาตนก็ไปช่วยเกื้อกูลผู้อื่นด้วย อันนี้ก็เป็นหลักการที่ว่า ในตัวก็ประสาน
พฤติกรรม กับจิตใจและปัญญา เกิดการพัฒนาตัวเอง พร้อมกันนั้นก็
เกื้อหนุนผู้อื่น

ในการเกื้อหนุนผู้อื่นก็จะทำได้ทุกทาง แม้แต่การรับประทานอาหาร
มีอะไรดี ก็จะช่วยคนอื่นหรือแบ่งอะไรต่ออะไรให้ หรือช่วยบริการบ้าง เป็นการ

กระทำให้กลมกลืนกัน หลักธรรมก็คือการพัฒนาตัวเองไปด้วย เกื้อหนุนผู้อื่นไปด้วย ควบคู่กันไป

ทำอย่างไรจะให้เด็กเรียนรู้ได้ด้วยตนเอง อันนี้ก็เป็นเรื่องของปัจจัยต่อเนื่อง คือการที่เราต้องมีระบบของการช่วยเกื้อหนุน และพร้อมกันนั้นก็ไม่มีมองข้ามหน้าที่สุดท้ายคือการเป็นตัวกลาง การเป็นตัวกลางที่จะช่วยโยงผู้เรียนไปสู่การตระหนักรู้และปฏิบัติต่อความเป็นจริงของโลกและชีวิต ในการเป็นตัวกลาง นั้นเราจะช่วยจัดสรรประสบการณ์ ช่วยเฝ้าดู ช่วยตะล่อม เพื่อให้เขาได้เรียนรู้อย่างเข้าถึงความเป็นจริง ซึ่งจะทำให้เกิดการพัฒนาตนเองอย่างถูกต้องมั่นคง ถ้าทำอย่างนี้ได้ก็ถือว่าประสบความสำเร็จ เพราะเขาจะพึ่งตัวเองได้ ควบคู่ที่เราจะต้องช่วยเกื้อหนุนเกื้อกูล ก็คือเขายังพึ่งตัวเองรับผิดชอบตัวเองไม่ได้ เราจึงต้องพยายามให้เขาประสานกับตัวความจริงให้ชัดให้ได้

ความจริงก็คือการที่สิ่งทั้งหลายนั้นมีกฎธรรมชาติของมันอยู่ ซึ่งเราจะต้องรู้ เราต้องเข้าใจมันให้ถูกต้องตามความเป็นจริงของธรรมชาติ หรือตามกฎของธรรมชาติ และปฏิบัติต่อมันให้ถูกต้อง หรือแม้แต่เอาความเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติมาใช้ให้เป็นประโยชน์ นี่ก็คือการช่วยให้เขาเรียนรู้เข้าถึงตัวธรรม ไม่ใช่ให้เขาหยุดอยู่แค่ความสัมพันธ์ที่ติดระหว่างคนกับคน (ด้วยเมตตา กรุณา มุทิตา) แต่ให้เขาก้าวไปถึงความสัมพันธ์กับธรรมโดยเข้าถึงมัน (ด้วยปัญญา) และความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคนในขั้นสูงสุด ก็คือการช่วยให้เขาเข้าถึงธรรม คือความเป็นจริงของโลกและชีวิตนี้ จนรู้จักที่จะปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลายอย่างถูกต้องดีด้วยตนเอง เพราะฉะนั้น การเรียนรู้ที่เราจะช่วยอย่างดีที่สุดจึงยังมีขอบเขต

การช่วยเกื้อหนุนหรือนำเข้าสู่การเรียนรู้มีหลายระดับ อย่างเช่นเราไปบอกข้อมูลให้ ๑๐๐ เขาอาจจะรับไปได้แค่ ๗๐-๘๐ คือเขาจะได้น้อยลง คุณภาพจะลดลง...วิธีนี้จึงยังไม่ใช่วิธีสอนที่ดี

วิธีที่ทำให้เกิดการเรียนรู้มากขึ้น คือการช่วยกระตุ้น เช่น กระตุ้นให้คิด หรืออาจจะกระตุ้นให้เกิดพลังทางจิตใจ เช่น ปลุกเร้าคุณธรรมให้มีความเข้มแข็ง หรือเร้าให้เกิดความซาบซึ้ง เกิดความสุหะอะไรต่างๆ แต่ก็ยังมีความเสี่ยง ถ้าผู้กระตุ้นมากเกินไปจนเจตนาร้ายก็อาจกระตุ้นเร้าให้เป็นไปในทางที่เขาต้องการ

อีกชั้นหนึ่ง ผู้กระตุ้นเพียงสร้างจุดกระทบให้เขาเกิดความคิด ความเข้าใจของเขาเอง และอาจจะก้าวไปอีกชั้นหนึ่งคือมานำเสนอปัญหา หรือนำเสนอช่องทางที่เป็นทางเลือกขึ้น เช่น สร้างปัญหาหรือสถานการณ์การเรียนรู้ขึ้น แล้วนำเสนอว่าเรื่องนี้อาจจะคิดอย่างนี้ก็ได้ อาจจะคิดอย่างนั้นก็ได้อีก เสนอทางเลือกหลายอย่าง เด็กก็มีโอกาสที่จะพิจารณาว่าคิดอย่างไรดีกว่า และจากตัวอย่างทางเลือกนั้น เขาจะแสดงความคิดเห็นของเขาออกไป เขาอาจจะได้ทางเลือกอื่นๆ เพิ่มเข้ามาอีก และพิจารณาตัดสินใจด้วยตนเอง

วิธีหลังนี้ถือว่าเป็นการสอนได้อย่างดีมาก แต่ถึงอย่างไรก็ยังมีภาระพึ่งพา จึงต้องทำอย่างมีเป้าหมาย เป้าหมายของเราก็คือต้องการให้เด็กเป็นอิสระ ในขณะที่กระตุ้นนี้จึงพยายามให้เขาวิธีคิด จนกระทั่งให้เขาสามารถที่จะมองเองคิดเอง เรียนรู้จากสถานการณ์ต่างๆ ได้ด้วยตนเอง เมื่อไรที่ถึงจุดนี้ก็จะกลายเป็นว่าสิ่งที่เป็นกลางๆ ไม่มีผู้มานำเสนอหรือกระตุ้นเร้ากลับเป็นเสรีภาพที่กว้างที่สุด

การที่เราบอกให้หรือไปกระตุ้นก็ยังอยู่ในขอบเขตจำกัดของเรา บางทีสิ่งที่เรานำมาบอกเล่านั้นอาจจะไม่แม่นยำหรือด้านที่ตัวเราเองก็อาจจะมองไม่เห็นด้วย ผู้ที่มีความสามารถในการคิดจะมองสิ่งทั้งหลายตามที่มันเป็นอยู่นั้น แล้วเกิดความคิดได้มากมายอย่างไม่มีขอบเขต ไปๆ มาๆ มันจึงเหมือนกับการวกกลับไปจุดเริ่มต้นว่า เมื่อคนเรามีความรู้คิดดีแล้ว ข้อมูลดิบหรือสิ่งทั้งหลายที่ตั้งอยู่ตามธรรมชาติของมัน โดยไม่ถูกความคิดของผู้นำเสนอหรือกระตุ้นแล้วจะต้องเลยนั้นแหละกลายเป็นภาวะเปิดเสรีภาพที่กว้างที่สุด กลายเป็นเสรีภาพที่สมบูรณ์

ตอนที่เรากำลังกระตุ้นยังขึ้นอยู่กับแง่มุมที่เราไปนำเสนอไปกระตุ้น ซึ่งอาจจะกลายเป็นไปปิดกั้นบังความรู้ด้านอื่นชั้นอื่นเข้าก็ได้ คราวนี้จึงจะต้องทำหน้าที่ให้ถึงขั้นที่ว่าจะทำอย่างไรให้เป็นสื่อเชื่อมไปถึงขั้นสุดท้ายนี้ได้ เหมือนกับว่าวงจรนั้นกลับไปสู่จุดเริ่มต้นอีก

ในตอนเริ่มต้นนั้น ถ้าไม่มีการชี้แนะหรือกระตุ้นแล้ว เด็กไม่ได้เรียนรู้อะไรเลย แต่นั่นหมายถึงว่าฝ่ายผู้ฟังไม่มีความสามารถในการคิด แต่พอผู้ฟังหรือผู้มองมีความสามารถในการคิด สภาพตามที่มันเป็นนั้นก็กลับกลายเป็นโอกาสที่กว้างที่สุด ที่เปิดให้เสรีภาพสูงสุดที่จะเรียนรู้ได้ทุกชั้นทุกมุมมอง แล้วตอนนี้ผู้เรียนก็จะเป็นตัวของตัวเอง ที่ว่าจะมีความคิดริเริ่มอะไรก็ได้ ซึ่งเกิดจากปัจจัยภายในของเขาเอง ที่มากระทบกับสิ่งเรียนรู้มันโดยตรง ถ้าเราไปไม่ถึงขั้นนี้ก็เดินทางไปตัน เพราะเราจะอยู่ในวงจำกัดและเหมือนขีดวงให้เขา

นักเรียนที่มีความสามารถของตนเองจะเดินเลยไปจากที่ครูพูด
แนะหรือกระตุ้น เขาสามารถมองธรรมชาติของสิ่งทั้งหลายที่มันเปิดตัวของ
มันอยู่ตลอดเวลา การตรัสรู้ก็มาในรูปนี้ บางครั้งพระพุทธเจ้าก็อาจจะต้อง
เออะอะไรไปมอบให้ เป็นการกระตุ้นเบื้องต้น แล้วก็ปล่อยให้เขาไปทำของ
เขาเอง แต่ในขั้นสุดท้ายเขาต้องมีปัญญาหยั่งเห็น หยั่งรู้สิ่งทั้งหลายที่อยู่ตาม
ปกติของมัน ทำอย่างไรจะก้าวไปอีกขั้นหนึ่งที่เขาเรียนรู้จากปัจจัยภายในของ
เขาเอง

ว่าโดยสรุป ทุกคนดำรงชีวิตอยู่โดยมีความสัมพันธ์ ๒ ระดับ

๑) ในการอยู่ร่วมกันในสังคม เรามีความสัมพันธ์กับเพื่อนมนุษย์
ซึ่งเรามุ่งที่จะพัฒนาให้เป็นความสัมพันธ์ที่ดี ด้วยความรัก
ความปรารถนาดี ช่วยเหลือส่งเสริมกัน

๒) ลึกลงไปภายใต้การอยู่ร่วมสังคมนั้น เรามีความสัมพันธ์กับความ
เป็นจริงของโลกและชีวิต ซึ่งทุกคนจะต้องพัฒนาความสามารถ
ที่จะรับผิดชอบตนเองในการปฏิบัติต่อมันให้ถูกต้องเป็นผลดี

ตอนแรกเราก็ควรปลูกเร้ากระตุ้นให้มีการนำเสนอปัญหาอะไรต่างๆ
แต่อย่างที่ว่าแล้ว เราต้องรู้ว่าเรามีขอบเขตหรือขีดจำกัดที่คุมการทำหน้าที่
ของเราอยู่ ถ้าไม่รู้ตัวเราก็จะทำหน้าที่นี้ด้วยความเคยชิน ทำให้เกิดการพึ่งพา
และการจำกัดขอบเขตขึ้น ซึ่งอาจจะถึงกับเป็นการปิดกั้นบังขึ้นมาก็ได้ จึง
ต้องมีอุเบกขาเข้ามาให้เราเป็นตัวกลางระหว่างผู้เรียนกับความเป็นจริงของโลก
และจัดสรรโอกาสให้ผู้เรียนได้เข้าถึงความเป็นจริง เรียนรู้ในความเป็นจริง และ
พัฒนาไปด้วยปัจจัยภายในของเขาที่ถึงกันกับสิ่งนั้นๆ โดยตรง

ในแง่ไหนที่เป็นเรื่องของความเป็นจริง ความเป็นเหตุเป็นผลของโลกและชีวิตตามธรรมชาติที่เราจะต้องเข้าถึงด้วยตัวเราเอง เราไม่เข้าไปสอดแทรก เหมือนเราแยกสถานการณ์เป็น ๔ อย่าง อย่างหยาบๆ คือ ในสถานการณ์ที่เขาปกติเราเป็นมิตรมีน้ำใจ เขาตกต่ำเดือดร้อนเราช่วยเหลือ เขามีความสุขเราก็สนับสนุนส่งเสริม แต่ในกรณีที่เป็นเรื่องของความเป็นจริง ความเป็นเหตุเป็นผล เราจะต้องหัดรับผิชอบกับความจริงนั้น ตรงนี้เขาจะต้องเรียนรู้ที่จะปฏิบัติต่อมันด้วยตนเอง สถานการณ์อื่นเป็นของเขา

แต่ที่จริงมันไม่ได้แยกกันเด็ดขาด มันก็รวม ๆ ปน ๆ ซ้อน ๆ กันอยู่ เราต้องทันกับมันที่จะเข้าช่องให้พอดี คือมันไปด้วยกันหมด เพราะในทุกสถานการณ์ที่คนมีปฏิสัมพันธ์กันนั้นจะมีทั้งการที่จะเป็นมิตร ทั้งการที่จะต้องเกือหนุนตั้งขึ้นมา ทั้งโน้มน้าวที่จะต้องส่งให้สูงขึ้นไป ทั้งโน้มน้าวที่จะต้องกันตัวเองไว้ แล้วให้เขาเข้าถึงสิ่งนั่นเอง

การเรียนรู้ในระดับนี้เด็กทุกคนต้องเรียนรู้ความจริงของโลกและชีวิต มีอยู่ทุกวัย เราต้องเป็นผู้ที่ช่วยให้เขาเรียนรู้และเข้าถึง เรามาช่วยทะลอมให้เขาได้รู้จักเรียนรู้ เขาอาจจะไม่มองหรืออาจจะไม่สังเกต เราจึงต้องช่วยกระตุ้นให้ในเบื้องต้น หรือถึงความสนใจไม่ให้เขาเห่อออกไป แต่ในชีวิตจริงเขาจะต้องเรียนรู้ที่จะพัฒนาตัวเองได้

เขาอยู่ในโลกเขาก็ต้องดำเนินชีวิตให้ได้อย่างที่ไว้รับผิชอบตัวเองได้ แต่ใครที่ไปดีไม่ได้เราก็ต้องช่วย เป็นการร่วมเผชิญความเป็นจริงโดยไม่เปล่าเปลี่ยวอ้างว้าง แต่ต้องตั้งเป้าให้ถึงขั้นว่าทำอย่างไรจะให้เขาเรียนรู้ได้เองจากสภาพตามที่มีมันเป็น ช่อนี้จะต้องเปิดเอาไว้ อย่างน้อยต้องให้มีการตระหนัก

รู้ของฝ่ายครูในแง่ที่ว่า ในที่สุดที่แท้ที่จริงตัวเราจะต้องเข้าถึงและเข้าใจความเป็นจริง ไม่อย่างนั้นเราจะกลายเป็นผู้จำกัดหรือปิดกั้นโอกาส (หรือจะว่า จำกัดเสรีภาพก็แล้วแต่) โดยไม่รู้ตัว

ถาม เด็กบางคนติดครู เพราะว่าชอบที่จะถูกกระตุ้นจากคนนั้น จะไม่เอาคนอื่น

ตอบ มันก็กลายเป็นสถานการณ์ชอบฟังพากันอื่น แต่บางครั้งก็ต้องใช้วิธีนี้ (เป็นอุบาย) การคิดในบางครั้งถ้าเรามีเป้าหมายต่อก็ช่วยให้เดินหน้าได้ เพราะไม่อย่างนั้นแล้วบางทีเด็กไม่ยอม เด็กบางคนจะไม่เอาใครทั้งนั้น พอมีคนที่ดีอยู่คนหนึ่งแล้วแยกยอมหมด อันนี้คือระบบศรัทธา **เราต้องใช้ศรัทธาให้เป็นประโยชน์** ศรัทธาไม่ใช่สิ่งที่ไม่ดี **เราต้องใช้ศรัทธาเป็นตัวเชื่อมโยง** **ให้เขาก้าวไปสู่ปัญญา** ทำอย่างไรให้เขาได้อาศัยเราด้วยศรัทธาไปสู่ปัญญา ให้เขาพึ่งเราเพื่อเราจะได้ช่วยให้เขาพึ่งตนเองได้ต่อไป แล้วก็ถึงความเป็นอิสระ แต่ถ้าอยู่ด้วยศรัทธาตลอดก็มาจบตรงพึ่งพา

ความจริงของโลกและชีวิตไม่เข้าใครออกใคร ครูจะต้องมีความรู้ตระหนัก แล้วจะรู้ขึ้นมาเองว่าถึงจุดนี้แหละที่เด็กจะต้องก้าวไปด้วยตนเอง ไม่อย่างนั้นเราก็เพลิน เดี่ยวจะกลายเป็นผู้ทำให้โดยไม่ได้เมื่อเอาไว้ให้เขาเป็นผู้ทำการทำหน้าที่เป็นตัวกลางนี้เป็นอุเบกขา เหมือนกับเป็นสื่อเรียบที่ช่วยให้เขาสัมผัสกับความจริง

อุเบกขาไม่ใช่เฉยเพราะไม่รู้เรื่อง แต่เฉยด้วยปัญญา ว่าที่จริงก็ไม่เฉยด้วยซ้ำ แต่หมายถึงความเป็นกลาง ถ้าแปลตามศัพท์ก็คือเฝ้าคอยดู คือเราไม่ได้ทิ้งเลย แต่เราให้ออกาสที่เขาจะเรียนรู้และพัฒนาตัวเอง ถ้าไม่อย่างนั้นแล้วจะกลายเป็นว่าไปขัดขวางการพัฒนาของเด็ก คือถ้าเราใช้เมตตากฎณา

มูทิตา มากเกินไป เราจะไม่รู้ตัวว่า ด้วยความหวังดีนั้น เราไปขัดขวางไม่ให้เขาพัฒนา อุเบกขานี้เป็นตัวเอื้อโอกาสให้เด็กพัฒนา

แต่ก็อีกนั่นแหละ บางทีโดยไม่รู้ตัว แม้แต่อุเบกขา ก็กลายเป็นอุเบกขาโง่ มีศัพท์พิเศษเรียกว่า อัญญาญอุเบกขา คือไม่ได้ทำด้วยปัญญา อาจะกลายเป็นเฉยเฉย แต่ถึงอย่างนั้น ถ้าเด็กมีการวางท่าทีที่ถูกต้อง ก็เกิดโยนิโสมนสิการ หรือแม้แต่สถานการณ์บางอย่างมาช่วยเอื้อให้เด็กมีการต่อสู้ เด็กนั้นกลายเป็นคนเข้มแข็งเอาตัวรอดได้ แต่อาจจะเป็นคนเหี้ยมเกรียมไปก็ได้ เพราะขาดความซาบซึ้งในความสัมพันธ์แบบเมตตากรุณา

จะเห็นว่า เด็กที่ถูกทอดทิ้งบางคนแ่่ง เข้มแข็งมาก แต่เด็กที่พ่อแม่รักเมตตากรุณา มากกลับอ่อนแอช่วยตนเองไม่ได้ กับปัญหาไม่ค่อยได้ เพราะความไม่สมดุล คือไปสุดโต่ง ฝ่ายหนึ่งก็โดนทอดทิ้ง อีกฝ่ายก็ถูกโอบกอดไป ถ้ามีการปฏิบัติที่พอดี เด็กก็จะเป็นคนที่อ่อนโยน แต่ไม่ใช่กลายเป็นคนเอาแต่ใจตนเอง เด็กจะได้รับความรู้สึกที่ดี ได้ความรัก แล้วก็แม่ก็ความรักไปยังผู้อื่น คือรู้จักที่จะรักผู้อื่นพร้อมกันนั้นก็มีขอบเขตว่าไม่อ่อนแอแล้วก็ไม่พึ่งพา แต่สามารถพัฒนาตนเองและพึ่งตนเองได้

การพัฒนาอย่างสมดุลนี้ก็คือ พร้อมกับมีความสัมพันธ์ที่ดีจากภายนอกก็ต้องพยายามช่วยให้เด็กสร้างปัจจัยภายในขึ้นมา ซึ่งรวมทั้งการมีความต้องการใหม่ ถ้าเราพัฒนาความต้องการใหม่ได้สำเร็จก็เรียกว่าเป็นความสำเร็จของการศึกษา เด็กจะพัฒนาจริงๆ คือมีความเปลี่ยนแปลงในระบบการดำเนินชีวิต แทนที่จะต้องการเสพก็ต้องการทำ การเกิดฉันทะก็คือ การเกิดความต้องการที่จะทำนี้ซึ่งหมายถึงความต้องการที่จะทำให้อะไรดี ความต้องการนี้เรียกว่า **รุ่งอรุณของการศึกษา** และความต้องการใหม่นี้ ก็จะทำให้

เกิดความสุขชนิดใหม่ ที่แต่ก่อนเขาไม่เคยมี เป็นความสุขที่เกิดภายในตัวเอง โดยไม่ต้องพึ่งคนอื่น ตอนนี้จะเดินควบคู่กัน ภายนอกก็มีบรรยากาศที่เป็นมิตรเป็นสังคมแห่งการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน มีความสุข ภายในก็เจริญเติบโต มีความสุขของตัวเองและทั้งตนได้

ถาม ผมคิดกิจกรรมอย่างหนึ่ง ไม่ทราบจะมีประโยชน์อะไร ผมคิดอยากจะทำให้เด็กมองความจริงที่ซ่อนกันอยู่ เป็นต้นว่า ผมพาไปพิพิธภัณฑ์ เรื่องที่อยู่ในพิพิธภัณฑ์ก็เป็นเรื่องที่ดีขึ้น หินเมื่อไปพิพิธภัณฑ์ เด็กจะต้องไปดูว่าความจริงที่ปรากฏในพิพิธภัณฑ์ ต้องรู้ว่าพิพิธภัณฑ์นี้เป็นของรัฐบาลหรือเอกชน ทำไม่ต้องจัดแบบนี้ หรือพาไปสวนสัตว์ สัตว์ที่อยู่ในกรงก็ไม่ใช่ความเป็นจริง แต่ความเป็นจริงก็คือสวนสัตว์ เมื่อเด็กไปสวนสัตว์เด็กจะต้องเห็นว่า สิ่งที่อยู่ต่อหน้าเด็ก คือสวนสัตว์ ไม่ใช่สัตว์ป่า แต่ป่าเป็นเรื่องที่มนุษย์หวังประโยชน์อะไร แล้วก็สร้างสถานการณ์ตัวนี้ขึ้น มันจะเป็นกิจกรรมหนึ่งที่จะช่วยให้เด็กปลดภาพสมมติให้เห็นภาพจริง

ตอบ เด็กควรจะรู้ความเป็นจริงเท่าที่เป็น เช่นเมื่อไปสวนสัตว์ก็เพื่อไปเรียนรู้ว่าสัตว์ตัวจริงมันเป็นอย่างไร แต่มันไม่ได้อยู่ในที่อยู่ของมันจริง แต่ถ้าไม่ทำอย่างนี้ หนูอาจจะไม่มีโอกาสได้ดู เพราะเดี๋ยวนี้มันก็หายาก เขาเอามาใส่ไว้ในที่นี้ก็เพื่อให้พวกเรามีโอกาสได้ดู คล้ายๆ บอกให้เห็นเหตุผลว่าทำไมมันถึงได้เกิดสิ่งนี้ขึ้นแล้วก็อยู่ในขอบเขตแค่นี้ เป็นปรากฏการณ์ที่เชื่อมโยงไปถึงตัวความจริงที่มาเป็นลำดับ เป็นการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ให้มองต่อไปที่ตัวความจริงที่ครบบริบูรณ์

สิ่งที่เป็นอย่างนั้นไม่ใช่จริง มันก็จริงขึ้นมาในสภาพอย่างนั้นโดยความมีเหตุอย่างนั้น เหตุผลที่ว่าสัตว์พวกนี้มันกระจัดกระจายอยู่ในป่าและ

เหลืออยู่น้อย โอกาสที่จะเจอภัยท ก็เลยจับเอามาไว้ให้ดูได้ง่ายๆ หรือจะมีเหตุผลอื่นๆต่อไปอีก เช่น จะสูญพันธุ์แล้ว จึงเอามาช่วยรักษาไว้ก็ได้ แต่อย่างน้อย แก่ก็รู้ความจริงทั้งของสิ่งนั้น ทั้งความสัมพันธ์ และความเป็นมาที่กว้างขึ้นด้วย เป้าหมายที่แท้ก็คือให้รู้จักสัตว์

อีกเรื่องหนึ่ง คือ **การเลี้ยง** เรามักมองความหมายของการเลี้ยงกันไม่ค่อยถูกต้อง พ่อแม่มักเน้นที่การให้อาหาร การเอาของมาบำรุงบำเรอ อำนวยความสะดวกสบาย นี่ว่าเป็นการเลี้ยง อันที่จริงสิ่งเหล่านั้นเป็นเพียงปัจจัยเกื้อหนุน ตัวการเลี้ยงที่แท้จริงก็คือการช่วยเหลือเกื้อหนุนให้เขาเรียนรู้ที่จะดำรงชีวิตอยู่ได้ด้วยดี ตรงนี้ เมื่อพ่อแม่ไม่เอาใจใส่ตัวการเรียนของเด็กที่จะให้เด็กเกิดความสามารถในการดำรงชีวิตที่ดีได้ด้วยตนเอง แต่ไปจัดหาของฟุ่มเฟือย ฟุ้งเฟ้อ บำเรอความสุขมาให้ ก็กลับตรงข้ามคือไปบั่นทอนกระบวนการเรียนรู้ของเด็ก ก็เลยเลี้ยงไม่ได้ผล

การเลี้ยงก็เพื่อช่วยให้เด็กเรียนรู้ที่จะดำรงชีวิตได้ด้วยตนเอง ถ้าเมื่อไหร่เขาดำรงชีวิตที่ดีได้ด้วยตนเองเขาก็เลิกเลี้ยง ที่นี้จะต้องเข้าใจความหมายของการเลี้ยงว่าคู่กับการเรียน การเลี้ยงคือการช่วยให้เด็กดำเนินชีวิตที่ดีได้ด้วยตนเอง **การเลี้ยงจึงได้แก่กระบวนการช่วยเกื้อหนุนให้เด็กได้เรียนรู้ที่จะดำเนินชีวิตที่ดีได้ด้วยตนเอง** ขณะที่พ่อแม่เลี้ยงเด็กก็เรียน

ถาม เราต้องดูของประเทศอื่นด้วย เมื่อ ๓-๔ ปีที่แล้ว เขาก็มาในกระแสนี้ ขณะนี้มีกลุ่มหนึ่งเขาเหวี่ยงกลับสู่กระแสเดิม เพราะพบว่ากระแสนี้มีจุดอ่อน การที่เขาเหวี่ยงกลับไปชั่วเดิมนี่เกิดอะไรขึ้น สิ่งที่เราเห็นปรากฏการณ์อย่างเช่น หนังสือเล่มนี้ Geography Review เป็นหนังสือภูมิศาสตร์สำหรับเด็กชั้นมัธยมปลาย โฉมนี้เป็นการเรียนรู้ทางด้านภูมิศาสตร์

แต่ก็มีตัวปัญหาที่ตั้งขึ้นเพื่อให้หาคำตอบ แต่เขามีความกังวลหนักมาก เพราะมีกลุ่มกัลยาณมิตรทางการศึกษา ทำไม่เขาถึงได้หลงกลว่ามาสุดโต่งทางด้านนี้ แล้วถึงเบนกลับไปทางด้านเดิม การเรียนตอนนี้ก็กลับไปสู่การนั่งเรียนในห้องเรียน ที่มีครูเป็นผู้ส่งสาร แล้วนักเรียนเป็นผู้รับ เขาพบว่านักเรียนของเขาชักจะแข่งขันไม่ชนะคณิตศาสตร์ในระดับนานาชาติ คนอื่นชักจะเก่งกว่าในเรื่องการสอน ก็เลยเป็นปัญหาให้เขากลับไปแบบเดิม

ตอบ อันนี้เป็นปัญหาจากการขัดกับระบบของโลก ขณะนี้ร้ายยิ่งกว่าปัญหาระดับใหญ่ของโลกไม่ได้ เราก็พยายามแก้ปัญหาในชั้นพื้นฐาน แต่ระบบใหญ่ก็บีบเราอยู่ เมื่อเราทำของเราไปมันก็อาจจะไม่สนองระบบนี้ก็ต้องมีปัญหา ซึ่งเราจะต้องรู้เท่าทัน เราไม่ได้ยอมรับว่าระบบที่ครอบงำโลกอยู่ในปัจจุบันนี้ถูกต้อง เวลาที่ระบบแข่งขันแย่งชิงหาผลประโยชน์ครอบงำโลกอยู่ ถ้าเขาไปมองแค่นั้นว่าที่เขาสอนไปมันไม่ได้ช่วยให้เด็กก้าวไปได้ดีในระบบแข่งขัน ถ้าไปคิดหวังอย่างนี้ก็จะบอกว่าเด็กของตัวแข่งขันไม่เก่งก็เลยหันกลับมาเข้าระบบใหญ่ แล้วก็ไปส่งเสริมระบบนั้นอีกให้เกิดปัญหากันมากขึ้น ที่นี้ทำอย่างไรเราจะรักษาความถูกต้องไว้ได้ คือเราต้องไม่ไปหลงแต่ต้องรู้ทันในความเป็นจริงของโลก

ในระบบแข่งขันแย่งชิงนั้น ความเข้มแข็งเกิดจากการบีบด้วยระบบแข่งขันนั่นเอง อาตมาเคยใช้คำว่าระบบทุกข์ภัยประติษฐ์ มนุษย์เราเมื่อถูกทุกข์บีบคั้นภัยคุกคาม ก็ลุกขึ้นดิ้นรนชวนชวาย พ้อพันทุกข์มาได้ สุขสบายก็หยุด ที่นี้ระบบแข่งขันมันก็เอาสภาพกิเลสบุญคุณมาใช้ คือบีบคั้นให้มันมีภัยอยู่ตลอดเวลา สร้างระบบสังคมแบบตัวใครตัวมัน ถ้าใครไม่ดิ้นรนไม่วิ่งไปข้างหน้าให้เร็วที่สุดก็จะตายคือไม่รอด ความหวาดกลัวจะแพ้จะล่า

หลังจะอะไรมันบีบคั้นอยู่ตลอดเวลา ก็ทำให้ต้องวิ่งไปข้างหน้าและต้องพยายามทำให้ได้ ต้องหาทางให้ได้เปรียบหรือต้องเขียนคนอื่นออก แล้วก็เอากฎเกณฑ์กติกาเข้ามากันไว้ไม่ให้ลูกไล่สิทธิของกันและกัน เป็นการเอาระบบมาบีบให้แต่ละคนต้องดิ้นรน เมื่อดิ้นนั้นก็เอาแต่ตัวเองและจะต้องทำร้ายคนอื่น ก็จึงเอากฎกติกาเข้ามากันไว้ ก็อยู่กันด้วยกฎกติกา แต่คนก็ไม่มีความสุข และสังคมก็ไม่มีสันติที่แท้จริง

ทีนี้ถ้าเราไปเอาระบบตรงข้าม ที่ไม่มีกฎกติกายับคั้น ไม่เป็นแบบตัวใครตัวมัน ระบบตรงข้ามก็คือเมตตากรุณาที่ช่วยเหลือกันเต็มที่ คนก็อ่อนแอพึ่งพาอีก

ระบบแรงชนก็บีบให้เก่ง แต่หยาบกระด้าง ระบบเมตตาก็อ่อนแอไป ทำอย่างไรการศึกษาจึงจะพอดี เราก็ต้องพยายามสร้าง **ทางสายกลาง** ขึ้นมาให้ได้ ต้องพัฒนาโลกมนุษย์ ไม่ใช่เฉพาะที่โรงเรียนเท่านั้น แต่พัฒนาทั้งโลก ไม่อย่างนั้นมันก็จะอยู่ในระบบที่ว่าต้องถูกบีบคั้น ภัยคุกคามจึงลุกขึ้นดิ้นรน ขวบนขวาย พอสบายก็อ่อนแอสุขสบาย ก็อยู่กันไปอย่างนี้ พอเจริญแล้วก็เสื่อม

ทำอย่างไรเราจะอยู่กันด้วยสติปัญญา โดยมีความไม่ประมาท มีความตระหนักรู้ว่าอะไรควรทำ ไม่ควรทำ ทั้งๆ ที่สุขสบาย เมื่อรู้ว่าอะไรควรทำก็ขวบนขวายทำไป ไม่ผัดเพี้ยนหรือเฉื่อยชา ทั้งที่สุขสบายก็ **ไม่ประมาท** อันนี้เป็นจุดเปลี่ยน ถ้าพัฒนามาถึงตรงนี้ได้ก็แก้ปัญหาได้

มนุษย์นั้นพอสุขสบาย ก็ไม่เมื่องที่จะผัดเพี้ยนปล่อยละเลย เรื่อยเปื่อย เฉื่อยชา นอน ทีนี้ถ้าเราสุขสบายก็ยังไม่ประมาท เราถือเป็นโอกาสที่ว่าพอเราสุขสบายก็เกิดสภาพเอื้อหรือสภาพคล่อง (สุข แปลว่าคล่อง สบาย แปลว่าเอื้อ) แล้วทำอะไรให้ดียิ่งขึ้น ยิ่งสร้างสรรค์ใหญ่ มันก็จะดีไปเลย

ตรงนี้ในทางพุทธศาสนาท่านเอาความไม่ประมาทที่แท้มาตัดสิน การพัฒนามนุษย์ ว่าคนที่จะไม่ประมาทได้จริง ไม่มีทางที่จะประมาท คือ จะไม่ประมาทอยู่ตลอดเวลา ก็คือพระอรหันต์ นอกนั้นแล้วยังมีโอกาสที่จะ ประมาท แม้แต่พระโสดาบัน สกาคามี อนาคามี ก็ยังมีโอกาสที่จะประมาท

แม้แต่เราพัฒนาในคุณธรรม ถ้าเราพัฒนาไปได้เราจะรู้สึกภูมิใจ แล้ว ก็พอใจ พอรู้สึกอย่างนี้แล้วเราก็ชักจะชะลอเฉื่อยลง จึงต้องคอยกระตุ้นกันไว้ ถ้าไม่ใช้ระบบแข่งขันมากระตุ้น คนก็ต้องมีสติกระตุ้นตัวเองได้ตลอด เพื่อให้ ปัญหาทำงานคู่กันไปกับความขยันหมั่นเพียร

ในระบบแข่งขันนั้น การพยายามขยันหมั่นเพียรทำอะไรต่ออะไร นั้นไม่ได้ทำด้วยสติปัญญากระตุ้นขึ้นมาจากภายใน แต่ต้องอาศัยปัจจัย ภายนอกมาบีบ คือต้องวิ่งเพราะว่าถูกไพล่น ระบบแข่งขันก็คือระบบไพล่น พอเอาไพล่นไว้ตลอดมันจึงวิ่งไม่หยุด แต่พอสลายบีบก็หยุดทันที ก็เหมือน สิ่งคอมเมิร์ซกันปัจจุบันที่เราเห็นอยู่ว่าเขากำลังโอตดรรณ ปัญหามาจากยุคที่ การบีบเบาลง

ยุคก่อนนี้ฝรั่งมีตัวบีบบังคับมากมายเริ่มตั้งแต่ธรรมชาติแวดล้อมที่ลำบาก เช่นความหนาว และความขาดแคลน แล้วก็เอาคำสอนทางศาสนามาช่วย บอกให้อดเปรี้ยวไว้กินหวาน เราต้องช่วยกันขยันหมั่นเพียร แล้วต่อไปเราจะ มีความพร้อมพร้อม ตอนนี้อย่าไปคิดอะไรเลย อย่าไปหาความสุขอะไรเลย ขยัน ทำงานกันไป ผลิตรสร้างเรื่อยไป แล้วถ้ามีรายได้ก็ไมเอามกใช้บำรุงบำเรอตัวเอง แต่ให้เอาไประดมทุนเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ แต่เนื้อแท้ก็คือการบีบ ซึ่งเร่งรัดให้ขยัน หมั่นเพียรมาเรื่อย

นี่ สิ่งคอมเมิร์ซกันตอนหลังก็มาภาควิชาใจในตัวเองว่าเป็นสิ่งคมที่

พร้อมแล้ว ก็เปลี่ยนมาเป็นสังคมบริโภคนิยม (consumer society) เป็นการเปลี่ยนจากสังคมแห่งความขยันทำจะมาเป็นสังคมแสวงความสุข แต่นั่นขยันทำเท่าที่จำเป็นก็พอ ก็ยังทำกันอยู่ ถ้าเมื่อไรเป็นสังคมบริโภคนิยม นักแสวงสุขจริงๆ ก็จบแน่นอน

สังคมอเมริกันแต่ก่อนเป็น Industrial Society คือสังคมแห่งความขยัน industry แปลว่าความขยัน คือการที่เราต้องพยายามสร้างผลผลิตระยะก่อนจึงเป็นสังคมแห่งการผลิต และขยันหมั่นเพียร แต่พอพร้อมขึ้นมา ก็เหมือนกับสัตว์ ชักจะกลายเป็นนักบริโภค พอเห็นนักบริโภคก็เริ่มอ่อนแอลง เราจะเห็นหนังสือของอเมริกันที่ออกมาใหม่ๆ ของคนที่ค่อนข้างอายุมากหน่อย จะโอ้อวดความดีของคนรุ่นใหม่ว่าสำรวย อ่อนแอ ใจเสาะ ไม่ขยัน work ethic หายไป

มีหนังสือหลายเล่มออกมาบอกว่า ทำไมอเมริกาจึง สูญเสีย work ethic จริยธรรมในการทำงานหายไปไหน เล่มหนึ่งตั้งชื่อว่า *Why America Doesn't Work* หนังสือทำนองนี้จะบอกว่าคนอเมริกันรุ่นใหม่ขาด work ethic เพราะฉะนั้น จึงต้องสูญเสียความเป็นผู้นำให้โลกไปให้ญี่ปุ่นและเยอรมัน คือชักจะสู้ไม่ได้แล้ว แต่ในการค้นหาสาเหตุเขาก็มองวนเวียนกลับไปทีเก่าว่าที่เป็นเช่นนั้น ก็เพราะว่าคนอเมริกันสูญเสียความพร้อมที่จะแข่งขัน เขามองได้แค่นั้น

การใช้ระบบแข่งขันกันอย่างที่ว่า คือ ระบบเอาไฟลงให้ลุกขึ้นวิ่ง แล้วก็ตัวใครตัวมัน ถ้าแกไม่รีบขยันหมั่นเพียรก็จะตาย ไม่มีใครช่วย วนเวียนอยู่อย่างนี้ เราก็เห็นอยู่แล้วว่าระบบทุนนิยมแบบตัวใครตัวมันเป็นภัยแก่โลกนี้ ที่นี้เราจะลงไปอยู่ในสังสารวัฏนั้นด้วยหรือไม่ เราจะมีทางออกไหม ถ้าเราจะให้การศึกษาที่คนพัฒนาจริงอย่างถูกต้อง จะเป็นไปได้ไหม เราก็ต้องมา

พยายามกันดู แต่ก็ไม่ใช่ไปสุดโต่งที่กลายเป็นว่าไปโอ้ไปอะไรให้กลายเป็นการพึ่งพาและอ่อนแอไป

สำหรับระบบแข่งขันนั้น อเมริกันใช้ระบบนี้มาก็ทำให้เดินหน้าไปได้เยอะ แต่ก็ไปดึงเฉพาะด้านเดียวใช่ไหม ที่เข้มแข็งจุดหน้าไปนั้นก็ไปมุ่งกันที่วัตถุ ตอนหลังอเมริกันก็เริ่มอ่อนลง การศึกษาก็เริ่มที่จะผ่อนตามคนว่า ทำอย่างไรจะให้งิจกรรมสนุก ทำอย่างไรจะจูงใจเด็กให้อยากเรียน จนกระทั่งกลายเป็นเอาใจเด็ก ที่นี้พอสอบแข่งขันระหว่างประเทศก็แพ้ญี่ปุ่น แพ้อังกฤษ ฯลฯ เพราะประเทศพวกนี้ให้เด็กแข่ง ไม่ตามใจเด็ก ให้เด็กสู้ เด็กที่สู้ก็แข็งแรงขึ้นก็ชนะ เพราะฉะนั้น เด็กฮ่องกง เด็กญี่ปุ่น เด็กอิสราเอล ชนะเด็กอเมริกันหมด อเมริกาก็ถอยไปเสียเลย อเมริกาก็กลับไปคิดว่าทำอย่างไรเราจะกลับไปหนุนระบบแข่งขันให้เด็กมี competitiveness จุดเน้นสำคัญของอเมริกันอยู่ตรงนี้ คือว่า ทำอย่างไรจะฟื้นฟู competitiveness ขึ้นมา

ที่นี้ เรามีทางเลือกอื่นใหม่ว่า เราไม่ต้องให้เด็ก competitive เราไม่ต้องใช้ระบบแข่งขันบีบก็สามารถทำให้คนแข็งแรงได้ แล้วสร้างสรรค์ความเจริญได้ ว่าถึงสังคมไทยเรานี้ อนาคตก็มองไม่มืดเหมือนกันว่า เราปล่อยเสียจนกระทั่งเอาแต่เนตตาการุณา จนกระทั่งทำให้คนอ่อนแอ และมีนิสัยพึ่งพา แล้วก็อยู่ในภาวะอยากจะเอาแต่สุขสบาย พอสุขสบายก็ประมาณ แล้วยังมองความหมายของสุขสบายแบบหยุด ไม่มองสุขสบายแบบสภาพเอื้อและคล่องที่จะทำ

คณะผู้จัดทำ

ที่ปรึกษา

พระครูปลัดปิฎกวิมล (อินคร จินตปญโญ)
อธิบดีกรมวิชาการ (นายอำรุง จันทวานิช)
รองอธิบดีกรมวิชาการ (นายสาโรช วิมลเสวโร)

บรรณาธิการที่ปรึกษา

ผู้อำนวยการศูนย์พัฒนาหนังสือ (นายวินัย รอดจ่าย)
นางวันเพ็ญ สุทธากาศ

บรรณาธิการ

นายสว่าง วงศ์พิงเดือน

ถ่ายภาพออกแบบปกและจัดรูปเล่ม

นายพนิจ สุระสันต์

พิมพ์ที่ : โรงพิมพ์การศาสนา กรุงเทพมหานคร
314:316 ปากซอยบ้านนาคร บ้านดอนเมือง ปิ่นเกล้าฯ กรุงเทพฯ ๑๐๑๐๐
นายปรกโรจน์ จันทร์สุข ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา ๒๕๕๓ โทร. 223-3351, 223-5548

